

Jogelméleti Szemle 2020/4. szám

TARTALOM

Tanulmányok

- Farkas Jácint – Nagy Erzsébet Györgyi: A társadalmi akadálymentesítés. Az akadálymentesség teljesebbé válásának egyik lehetséges útja a bizalmi vagyongazdálkodás alkalmazásával2
- Gát, Ákos Bence: Analysing the new Rule of Law Mechanism of the European Commission: Origins, contexts and questions about of the first Annual Rule of Law Report..... 18
- Hegedős Soma – Karácsony András – Monostori Markus: Alkotmányosság és járványveszély28
- Heka László: Vérbosszú a kanuni Lekë Dukagjinit szerint43
- Málik, József Zoltán: On the Edge of Chaos: A ‘New Wave’ Paradigm and Its Career in the Studies of International Relations64
- Papp Petra: Az emberiség elleni bűncselekmény anyagi jogi szabályozásának története és hatályos rendelkezése76
- Tóth J., Zoltán: Capital punishment in Hungary in the ‘50s88

Szemle

- Balázs Tamás: A Preah Vihear-i templom ügyében hozott ICJ ítélet, avagy egy múltba nyúló határvita rendezése (?).....96
- Mogyorósi, András: Court-packing: Rebirth of political plans to expand the Supreme Court of the United States..... 105
- Simicskó István: A globalizáció társadalmi kihívásai 112
- Szabó Barbara: A közjegyzői jogkörben okozott kárért való felelősség szabályai 117
- Névelírás helyesbítése*128

A társadalmi akadálymentesítés.

Az akadálymentesség teljesebbé válásának egyik lehetséges útja a bizalmi vagyonkezelés alkalmazásával³

Előszó

A társadalom tagjainak szükségük van az akadálymentesség szellemi és gyakorlati megvalósulására és az ezzel összefüggő holisztikus szemlélet folyamatos reorganizálására⁴. Az akadálymentesség fogalmának értelmezése nem konvencionális formában, hanem kiterjesztett jelentéstartalommal kerül bemutatásra. A jelen tanulmány nem terjed azonban ki a széles társadalmi spektrumra, hanem megmarad az akadálymentesítés tradicionális célcsoportjánál, így a fogyatékosokkal élőkre fókuszál. Látszólag paradoxnak tűnő módon, éppen az originális célközönség társadalmi szolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek bővítésén keresztül történik az alternatív, újdonságnak tűnő lehetőségekre való rávilágítás. Mindezek önálló fejezetben kerülnek részletezésre egy antropológiai-bölcseleti, továbbá az élet, hermeneutikai és vallásfilozófiai megalapozású akadálymentességi és fogyatékosági szemlélet kereteinek a bemutatásán keresztül. Ezen megközelítésmódoknak a jog alkalmazási területeire integrálható mivoltára hívja fel a figyelmet.

Magyarországon az utóbbi három évtizedben a fogyatékoságtudomány önálló kutatási területté vált, így a fogyatékos, illetve egészségkárosodott személyek helyzetéről egyre több információ lát napvilágot. Az érintettek életének számos dimenziója még ezzel együtt sem vált széles körben ismertté. A fogyatékos emberek életében előremutató és alkalmazható bizalmi vagyonkezelés jogintézménye is idegen és feltáratlan terület. Különösen fontos kiemelni, hogy egy olyan kiegészítő jogi alternatíva, amely a gyámság, gondnokság és a támogatott döntéshozatal mellett a gyakorlati életben is képes jelentős segítséget nyújtani többek között az értelmi fogyatékosokkal élő emberek számára annak érdekében, hogy a pénzügyek a számukra legideálisabb módon kerüljenek kezelésre. A széleskörű gyakorlati alkalmazásnak köszönhetően egyfajta akadálymentesítési konstrukció megvalósítására alkalmas.

I. Az akadálymentesítésről

Az akadálymentesítés általánosan elfogadott interpretációja a környezet „technikai átalakítására” utal elsősorban. Ennek a célja, hogy a fogyatékos emberek speciális igényeinek megfelelően módosítsák, alakítsák ki és át az általuk használt területeket. A fogyatékoság és az akadálymentesítés⁵ a hétköznapi diskurzusok részét képezik, mind az akadémiai, mind

¹ Disszerens. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola.

² Disszerens. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola. Bizalmi vagyonkezelő specialista.

³ Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

⁴ Farkas Jácint: Az akadálymentesítés primátusa a turisztikai termékfejlesztésben. In: Irimiás Anna-Jászberényi Melinda-Michalkó Gábor (szerk.): Innovatív turisztikai termékfejlesztés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2019.

⁵ „Az akadálymentesítés azon tevékenységek összefoglaló neve, amelyek a fogyatékosokkal élők számára igyekeznek biztosítani a feltételeket az állapotuk miatt keletkezett hátrányaik kiküszöbölésére. Célja olyan

pedig a hétköznapi életben. Ezen túlmenően az akadálymentességre törekvést olyan tevékenység megvalósulásaként is lehet értelmezni, ami leginkább eszmei és szellemi alaptulajdonsága, továbbá kiteljesedési lehetősége is az embernek.⁶

II. A fogyatékoság fogalmának definiálása

Azokat a személyeket lehet fogyatékosággal élőknek⁷ nevezni, akik esetében tartós vagy végleges – veleszületett vagy szerzett – érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi vagy pszichoszociális károsodás, illetve ezek bármilyen halmozódása áll fenn, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja. Azon személyekre vonatkozik a megállapítás, akiknek támogatásra van szükségük akár képességeik fejlesztéséhez, szükségleteik kielégítéséhez, gondolataik kifejezéséhez, ahhoz, hogy részt vehessenek egy adott társadalom életében. A fogyatékoság függ az egyén kulturális, fizikai és társadalmi környezetétől, így rendkívüli jelentősége van annak, hogy egy társadalom miként határozza meg a fogyatékoságot, s kit tekint fogyatékos személynek. A fogyatékoság és funkcióképesség értelmezése jelentős változáson ment keresztül. A hagyományos, medikális modell a fogyatékoságot elsősorban az egyén problémájaként definiálja, amelyet közvetlenül valamilyen betegség, baleset vagy egyéb egészségi ok idéz elő. Ezzel szemben a szociális modellben a funkcióképesség egymással összefüggő, többnyire a társadalmi környezet által meghatározott tényezők eredője. A fogyatékos személyeket a sérülés kialakulása alapján a veleszületett, tehát a születéstől fennálló fogyatékosággal, illetve a későbbi életkorban bekövetkezett, szerzett „károsodással” rendelkezők csoportjába lehet sorolni.

III. A fogyatékoság típusai⁸

- **Mozgássérültek:** A mozgássérültség vagy mozgáskorlátozottság fiziológiai fogyatékoság, amit nehéz egységes kategóriaként kezelni, mivel kiterjedtsége és súlyossága eltérő lehet. Főbb típusai: agykárosodás utáni rendellenességek, petyhüdt bénulások, ortopédiai elváltozások, amputáció, végtaghiányos fejlődési rendellenességek. A mozgássérült személy viselkedési lehetőségei jelentősen beszűkülhetnek a mozgásszervi sérülés, illetve más járulékos szervi károsodások vagy krónikus betegségek miatt.

körülmények biztosítása, amelyek lehetővé teszik számukra az összes tevékenység elvégzését, amelyben akadályoztatva lehetnek. Az akadálymentesítés formái közé tartozik az épített környezet tudatos kialakítása vagy átalakítása, a látássérülteknek a tájékozódás biztosítása, a hallássérültek segítése, valamint az információs és informatikai tájékozottság elősegítése.”

http://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infojegyzet_2017_43_akadalymentesites.pdf/de0b5344-6856-4e3a-8b8e-ff18e1915f70 (2020.03.03.)

⁶ Farkas Jácint – Petykó Csilla: Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba. In: Turizmus Bulletin, 2019. XIX. évfolyam 4. szám. 13-22 o.

⁷ 2013. évi LXII. törvény § (1)

⁸⁸ A fogyatékoság fogalma.: In: Dr. Balogh László–Kiss Gábor–Orbán Kornélia–Vári Beáta–Dr. Bóka Ferenc–Meszlényi Lenhart Emese–Dr. Mikulán Rita: Rekreáció III. http://www.jgypk.hu/tamop15e/tananyag_html/Rekreacio_III/ii22_a_fogyatkossg_fogalma.html (Letöltés ideje: 2020. 09. 28.)

- **Látássérültség:** A látássérültség vagy látászavar az éleslátásnál rosszabb látást jelent, elsősorban gyengébb látásélességet, de érintheti a látóteret és a tér- vagy a színlátást is. Bármely terület károsodása esetén látászavar tapasztalható, amit aszerint értékelnek, hogy gondot okoz-e az olvasásban, tájékozódásban, vagy a cselekvésekben. Súlyosabb esetekben teljes vagy részleges (csak fényérzékelés) vakságról, illetve gyengénlátásról beszélhetünk.
- **Hallássérültség:** A halláskárosodás a hangok iránti érzékenység csökkenését jelenti, aminek a mértékét a beszédfrekvencia alapján vizsgálják, erősségét pedig decibelben mérik, külön-külön mindkét fülön. Ha ennek erőssége mindkét fülön legalább 30 decibel, akkor nagyothallásról, ha mindkét fülön legalább 90 decibel, akkor siketségről beszélünk.
- **Siketvakság:** Siketvakságról akkor beszélünk, amikor a látás és a hallás is annyira sérült, hogy az egyik érzék sérülése a másikkal nem kompenzálható megfelelően.
- **Beszéd fogyatékoság:** Beszédhibán nem csak a beszéd különféle rendellenességeit értik, hanem a vele összefüggő írás-olvasási hibákat is. Súlyosság szerint beszédhibákat, beszédzavarokat és beszédfogyatékoságot különböztetnek meg. A beszédre való tartós képtelenséget némaságnak hívjuk.
- **Értelmi fogyatékoság:** Az értelmi fogyatékoság - idegen szóval oligofrénia - olyan állapotot takar, amelyben az értelmi képességek jelentősen az átlagos szint alatt maradnak. Az orvosi szemlélet szerint akkor beszélhetünk intelligenciacsökkenésről, ha az IQ mutató nem éri el a 70 pontot. Az IQ mutató alapján hagyományosan három súlyossági fokot különböztetünk meg: enyhe, középsúlyos és súlyos.
- **Autizmus:** Az autizmus egy olyan idegi-fejlődési rendellenesség, ami csökkent mértékű szociális kapcsolatokban és kommunikációs képességekben, illetve abnormális viselkedési és érdeklődési mintázatokban mutatkozik meg.
- **Többszörös fogyatékoság:** Többszörös fogyatékoság esetében több fogyatékoság együttes jelenlétéről van szó, amelyek lehetnek függetlenek, vagy egymás következményei. Abban az esetben, ha a fogyatékoságok egymástól függetlenek, halmozott fogyatékoságról beszélünk, míg, ha az egyik a másik következménye, megkülönböztetjük az elsődleges és a másodlagos fogyatékoságot.

A fogyatékoság megélése gyakran a különbözőség, a másság, a kirekesztés és az emberi jogok korlátozásának kérdéseként jelenik meg. Különösen vonatkozik ez az értelmi fogyatékosággal rendelkező személyekre, amely olyan állapotokat jelent, amely esetekben a fogyatékos személyek értelmi képességei az átlagos szint alatt maradnak.

A Betegségek Nemzetközi Osztályozása (BNO 10-05) a mentális és viselkedészavarok körében a következő kritériumokat fogalmazza meg:

- Jelentősen átlag alatti intellektuális teljesítmény (IQ 70 vagy az alatti).
- Az adaptív működés deficitje, illetve károsodása, amelyek közül ki kell emelni a kommunikációt, önellátást, szociális és kapcsolati nehézségeket, iskolai készségeket, munkát, szórakozást, egészséget, biztonságot.

- A befolyásoló tényezők átlagosan 18 éves kor előtt jelentkeznek.⁹

Magyarországon 2016-ban a fogyatékosok száma 408 ezer¹⁰. A magukat fogyatékosnak vallók négyötöde, a súlyosan korlátozottak 85%-a említette, hogy családtagjaitól, ismerőseitől vagy egyéb személyektől kap segítséget. Az egészségkárosodás jellege szerint az autisták, az értelmi fogyatékosok és a mozgássérültek – nagyjából kilenczetedének – mindennapjaiban jelennek meg leggyakrabban a szociális ellátórendszeren kívüli támogatási formák, azaz családtagok, barátok, ismerősök segítségével.

IV. Az emberek cselekvőképességének fokozatai

A polgári jogi viszonyokban való részvétel és közreműködés alapvető feltétele a szellemi érettség a megfontolási és döntési készség és az ésszerű akarat-elhatározás. Ezek összessége, a személyes ügyek viteléhez való belátási képesség a cselekvőképesség¹¹.

Az embereknek ez a képessége az jelenti, hogy saját cselekményeikkel szerezhetnek jogokat és kötelezettségeket maguknak vagy mások részére. Ezáltal aktív és cselekvő részesei a polgárjog által szabályozott jogi viszonyoknak.

A cselekvőképességnek három biológiailag meghatározott része van¹²:

- Szellemi érettség: adott életkor betöltése, jártasság a mindennapi élet dolgaiban.
- Szellemi épség: nincs veleszületett szellemi elmaradottsággal járó betegség, illetve nincs utólag kialakult pszichés zavar.
- Ésszerű akarat-elhatározásra való képesség: az adott személy látja és tudja mérlegelni a különféle lehetőségeket, tisztában van a döntései következményeivel.

A cselekvőképesség tekintetében a Polgári Törvénykönyv három kategóriát különböztet meg:

- Teljes cselekvőképesség.

⁹ Sándor István: Az értelmi fogyatékosokkal élők helyzetének jogi aspektusa és az új Polgári Törvénykönyv tervezete. ÉFOÉSZ, Budapest, 2008.

¹⁰ Központi Statisztikai Hivatal: A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői. Mikrocenzus 2016. 7. o.

¹¹ Polgári Törvénykönyv: 2:8. § [A cselekvőképességről]

„(1) Minden ember cselekvőképes, akinek cselekvőképességét e törvény vagy a bíróság gondnokság alá helyezést elrendelő ítélete nem korlátozza.

(2) Aki cselekvőképes, maga köthet szerződést vagy tehet más jognyilatkozatot.

(3) A cselekvőképességet korlátozó jognyilatkozat semmis.

2:9. § [A cselekvőképtelen állapot]

(1) Semmis annak a személynek a jognyilatkozata, aki a jognyilatkozat megtételkor olyan állapotban van, hogy az ügyei viteléhez szükséges belátási képessége teljesen hiányzik.

(2) A cselekvőképtelen állapotban tett jognyilatkozat – a végintézkedés kivételével – a cselekvőképtelenség miatt nem semmis, ha tartalmából és megtételének körülményeiből arra lehet következtetni, hogy a jognyilatkozat megtétele a fél cselekvőképessége esetén is indokolt lett volna.”

¹² Dr. Molnár Éva: A gondnokság alá helyezés jogi és orvosi vonatkozásai. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2009. 6. o.

- Részlegesen korlátozott cselekvőképesség.
- Teljesen korlátozott cselekvőképesség/cselekvőképtelenség.

Az új Polgári Törvénykönyv szabályozása szerint ha lehetséges, akkor a cselekvőképesség korlátozása nélkül kell biztosítani az érintett személy jogainak védelmét. Ha ez nem valósulhat meg, akkor kerülhet arra sor, hogy a meghatározott ügyekben korlátozza a bíróság a cselekvőképességet. Abban az esetben, ha valakinek a belátási képessége tartósan és teljeskörűen hiányzik, képtelen akár csak minimális szinten is felmérni a saját helyzetét, érdekeit¹³ és egyéni körülményei, családi és társadalmi kapcsolatai ezt teszik szükségessé, akkor a bíróság cselekvőképességét teljesen korlátozza, de csak és kizárólag akkor, ha a cselekvőképesség érintetlenül hagyásával vagy részleges korlátozásával jogainak a védelme nem biztosítható. A cselekvőképesség korlátozása bizonyos esetekben elkerülhető, ha a meghatározott témakörökben, ügyekben a nagykorú személy mellé a gyámhatóság támogatót jelöl ki, aki segíti őt a döntésben (támogatott döntéshozatal). A támogató kijelölésének célja, hogy kompenzálja az alany belátási képességének esetleges romlását, megőrizze méltóságát, ugyanakkor védje az anyagi érdekeit. A támogató rendszerint a családi körből kerül ki, lehetőség szerint olyan személy, aki nincs érdekellentétben a támogatott személlyel.

A gyámság és a gondnokság Magyarországon sok családot érint, 2014-2018 között az összes gondnokolt száma 55.113 fő¹⁴, a szociális érzékenység miatt azonban nem evidens erről kommunikálni vagy nyíltan felvállalni.¹⁵ A gyámságot Magyarországon jogi rendelkezések, kógens szabályok jellemzik, a gyám jogköre a gyámolt teljes vagyona kiterjed¹⁶. A bizalmi vagyonkezelés alkalmazása nem váltja ki a gyámságot vagy a gondnokságot, hanem azoknak a kiegészítésére használható, mivel a meglévő vagyonra vonatkozóan kettős védelmet biztosít a kedvezményezett számára. A vagyonkezelő feladata a szerződésben leírtak szerint a vagyon kezelése a kedvezményezett érdekében. A bizalmi vagyonkezelési szerződés alapításával a vagyonrendelő a halála utáni időszakra is tervezni tud a támogatást élvező kedvezményezett életére vonatkozóan.

V. A fogyatékoság és az akadálymentesség nem konvencionális értelmezése, továbbá a fogalmak értelmezési tartományainak spektrális kiterjesztése

A tanulmányban, ha vázlatosan is, de bemutatásra kerül azon gondolkodók, szellemi áramlatok és bölcséleti perspektívák széles skálájának mondanivalója, „üzenete”, amelyek megerősítik a fentebb megfogalmazott álláspontot, miszerint az ember adottságainál fogva akadálymentesítő és *egzisztenciálisan fogyatékos* lény¹⁷.

Így akár a jogi gondolkodás és gyakorlat kialakításának folyamatára, s nem különben jogrendszerek létrehozására és működtetésére, mint akadálymentesítési eszközök halmazára is lehet tekinteni. Az eddig csak bizonyos részben vizsgált bizalmi vagyonkezelési metódusokról

¹³ Polgári Törvénykönyv: 2:21. § [A cselekvőképesség teljes korlátozása]

¹⁴ Magyarország Bíróságai. <https://birosag.hu/hirek/kategoria/ugyfeleknek/csokken-gondnoksag-ala-helyezettek-szama>, (Letöltés ideje: 2020. 09. 20.)

¹⁵ Haller József- Farkas Johanna (szerk.): Pszichológia a közszolgálatban I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. 225-227. o.

¹⁶ Menyhei Ákos-Sándor István (szerk.): A trust bevezetése Magyarországon és a nemzetközi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a STEP Hungary 2014., 2015. és a 2016. évi konferenciáján elhangzott előadások alapján. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2017. 92. o.

¹⁷ Farkas Jácint-Petykó Csilla: Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcséleti dimenzióiba. In: Turizmus Bulletin, 2019. XIX. évfolyam 4. szám. 13-22 o.

szerzett egyre bővülő ismeretek megerősítik azon feltételezéseket, miszerint az akadályok ilyen típusú elhárítása nem a speciális helyzetben lévő, „rászoruló” relatív kislétszámú társadalmi csoport belügye. Azt is figyelembe kell venni, hogy a bizalmi vagyonkezelés archetípusai fellelhetőek akár a távoli múlt kulturális és vallási¹⁸ emlékeiben, és a kevésbé ismert buddhista életvezetési gyakorlatokban egyaránt.

Úgy a tudományok területén, mint a hétköznapokban, az ember gondolkodó mivoltát említik leginkább, mint olyan sajátos tulajdonságot, mely a bolygónkon élő valamennyi létformától megkülönböztethető. A homo sapiens azonban nem kizárólag a gondolkodó lényt jelenti, mivel ez a közismert latin elnevezés az embert a természetbe mintegy belekóstoló létezőként is definiálja. Erről bővebben tájékozódhat az olvasó. az *Antropológia az ember halála után* című könyvben, ahol elsősorban implicit módon jelenik meg az ember és a természet közötti viszony azon olvasata miszerint a homo sapiens nem csak gondolkodik a környezetéről, hanem abba mintegy „bele is kóstol”¹⁹. Ezen utóbbi úton történő megközelítés az ember fogalmát, vagyis egy olyan entitás eredetét kutatja, aki képes gondolkodni, s ezáltal eszközöket létrehozni a környezetének segítségével, illetőleg annak jelentős átalakításával, sőt az utóbbi évtizedekben pedig annak kizsákmányolásával. Az úgynevezett „belekóstolás” szinte szó szerint értendő ebben az esetben, mivel ez azt feltételezi, hogy az ember nem a természet felett álló független létező, nem kifosztja azt, hanem kér és kap is „mintákat” abból a világból, amelynek önmaga is elválaszthatatlan része. Martin Heidegger és a Karl Jaspers által egyaránt megfogalmazott és remekül körülírt sajátos, az emberre jellemző tevékenység ez, tehát bemutatásra kerül, ahogyan a létezésével a léthez viszonyul, vagy viszonyulhat a homo sapiens.

Nyíri Tamás ezt következőképpen fogalmazza meg: „*A filozófiai antropológia alapvető belátása és szempontja, hogy nem adható soha végleges válasz az ember kérdésére. /.../A természet félkész állapotban bocsátotta útjára az embert, s neki kell befejeznie önmagát. /.../ Az ember önmagát teremti (création de soi par soi) mondja Bergson*”.²⁰ Tehát akár sodródik, akár a jelen pillanatban tökéletesen stabil tudattal szemlélődik, egy olyan viszonyban „áll” a léttel, hogy óhatatlanul részese is annak, vagyis „a mintavétel” szünet nélkül zajlik.

Mindezeket azért volt fontos a fejezet elején rögzíteni, mert álláspontunk szerint az emberi társadalom és kultúra folyamatos létrehozásban van.²¹ Ezt erősíti meg az Arnold Gehlen által megfogalmazott paradigma, miszerint: az ember azért hozza létre a kultúrát és a társadalmat, mert mintegy az élővilág többi szereplőjéhez képest hátrányokkal küzd, s ezen hátrányok leginkább a fizikumának sajátosságaiból – gyengeségeiből – adódnak.²² Ehhez kapcsolódóan Polányi Károly reciprocitás elmélete is jól illeszthető, amennyiben az egymásnak történő segítségnyújtás a sajátos emberi tevékenység szükségszerűsége.²³ Pjotr

¹⁸Ilyen intézmény például a Waqf. Már Mohamed próféta is hozott létre ilyen intézményt, azonban meg kell említeni, hogy a Korán nem ad parancsot waqfok létrehozására. A waqf jogintézményével mecseteket, árvaházakat, egyházi iskolákat tartanak fenn, jótékonyági, egyházi célokat szolgál, a vagyon érintetlen marad, csak a vagyon hasznait fordítják ezen célokra. Érdekesség, hogy speciális esetekben waqf esetén nincs vagyonkezelő, így a kedvezményezettek maguk működtetik az alapítványt, mivel az iszlám jog virtuális tulajdonosként tekint rájuk. A waqfnak a modern közoktatásban rendkívül jelentős szerepe van. A waqf az angol charitable trustra hasonlít leginkább. Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés és a trust. Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzés. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2017. 98-103. o.

¹⁹ Kamper, Dietmar – Wulf, Christoph: Antropológia az ember halála után. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest, 1998.

²⁰ Nyíri Tamás: Antropológiai vázlatok. Corvinus Kiadó, Budapest, 2015. 9-12. o.

²¹ Sőt, megállás nélküli akadálymentesítő kényszerben is. Igaz egyre inkább a saját tevékenységének köszönheti ezt a pressziót, később erről bővebben lesz szó.

²² Gehlen, Arnold: Az ember. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976.

²³ Polányi Károly: A nagy átalakulás – Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.

Alekszejevics Kropotkin²⁴ szerint a kölcsönös segítség összeilleszkedik a társadalmisággal, ez mintegy evolúciós mozgatórugó, a saját nemünkre is jellemző tulajdonság.²⁵

Mindezekből következően a lét elválaszthatatlan részét képező ember szemléli, alakítja, napjainkra pedig radikálisan átrendezni véli a szintén mára tőle függetlennek definiált létkörnyezetet.²⁶ Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részleteiben tárgyaljuk az általunk emberi alaptulajdonságként meghatározott akadálymentesítő képességet, de az következő bekezdés mégis óhatatlanul bepillantást enged az akadálymentesítő ember egzisztenciális fogalomhalmazába, annak érdekében, hogy az akadálymentesítés és az akadálymentesség-alkalmazkodás közötti bölcséleti különbséget még inkább érzékeltethetővé váljon.

A létkörnyezet alakítása az emberi lények megkerülhetetlen képessége és egyben túlélési záloga is.²⁷ Hogy ez a tevékenység miként válik a későbbiekben az alkalmazkodásból „akadálymentesítéssé”, ahhoz fel kell vázolni egy olyan emberképet, amely a fent már említett létbeli integritásán túl rendelkezik egy megismerési képességéből adódó önreflexív képpel, mely nem más, mint a saját halandóságának, „időbe vetettségének” felismerése. Éppen ennek a sajátos létezésből eredő állapotnak az elfedésére tett tudatos és tudattalan cselekvés mintázatokkal „kompenzálja” a végesség és az egymásrautaltság első pillantásra talán kétségbeejtő mivoltát. Heidegger ezt a sajátos emberi reakciót – véleményünk szerint *akadálymentesítési kényszert* – a *tehermentesítés* fogalmával jellemzi. Az általa *akárkinék* (das Man) nevezett ember pontosan azért válik jellegtelenné mert a jelenvalólétet mintegy kimerevítve, úgy alakítja át a környezetét, a saját „biztonsága” érdekében, hogy bármi és bárki, éppen ezért önmaga is helyettesíthetővé válik. A jelenvalólétet a léttel ezáltal tévesen azonosítja.²⁸

Ezekből kiindulva talán nem felelőtlennek kijelenteni, hogy az akadálymentesítés valóban minőségileg más kategóriát képez az ember, a jelenvaló léte és a lét viszonyában, mint az alkalmazkodással szinonim egzisztenciális akadálymentességi eszme, melynek kiteljesedéseként az ember a jelenkorban újra alkalmazkodó szimbiotikus lényévé válhat környezetének.²⁹

Jaspers szintén behatóan foglalkozik az ember és a létkörnyezet viszonyaival, amelyek összefüggésbe hozhatók a fenti Heidegger-i és Marosán-i³⁰ megállapításokkal is. Jaspers úgy fogalmaz az ember világban betöltött helyével kapcsolatban, hogy bár gondolkodó, és részben előrelátó, a hétköznapokban ezek a képességek csak részben domborodnak ki. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a mindennapi élet sodrása, feladatai következtében mintegy „automata üzemmódban” élünk, csak az általa határhelyzetnek nevezett szituációkban válik világossá mindannyiunk számára az emberi élet környezetnek való kitettsége, a múlandósága, és kétségbeesettsége: *„Bizonyosodjunk meg emberi helyzetünkről. Mindig szituációkban vagyunk. A szituációk változnak, alkalmak kínálkoznak. Ha elmulasztjuk őket, nem térnek vissza. Magam is dolgozhatom a szituációk megváltoztatásán. De vannak olyan szituációk, melyek lényegükben megmaradnak, még akkor is, ha pillanatnyi megjelenésük mássá lesz és*

²⁴ Csányi Vilmos az evolúciós rendszerekről szóló könyvében, mint tudományosan alátámasztott alternatívát említi az orosz természettudós és filozófus fent idézett evolúciós gondolatmenetét. Csányi Vilmos: *Evolúciós rendszerek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.

²⁵ Kropotkin, Alekszejevics Pjotr: *A kölcsönös segítség, mint természettörvény*. Atheneum Könyvkiadó, Budapest, 1908.

²⁶ A létkörnyezet és a lét az értelmezésünk és szóhasználatunk szerint ekvivalens fogalmak, csupán az akadálymentesség és akadálymentesítés plasztikusabb, és talán érthetőbb szövegkörnyezetének céljait szolgálja.

²⁷ Horváth Balázs: *A beteg bolygó. A fenntarthatatlanság és a betegség kultúrtörténete*. Typotex, Budapest, 2019.

²⁸ Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Osiris Kiadó és Szolgáltató Kft., Budapest, 2019.

²⁹ Farkas Jácint: *A szimbiotikus embertől az egzisztenciálisan fogyatékos emberig*. Tanulmány, megjelenés alatt, 2020.

³⁰ Marosán Bence Péter: *Variációk az élettörténetre*. Filozófiai szemle, 2004. 4. szám

mindent legyőző hatalmuk fátylakba burkolózik: meg kell halnom, szenvednem kell, harcolnom kell, a véletlennek alávetettje vagyok, elkerülhetetlenül vétekezem. Meglétiünk ezen alapszituációit nevezzük határszituációnak. A csodálkozás és a kételkedés: ezeknek a határhelyzeteknek a felismerése."³¹.

A lét egyik „összetevője” tehát az ember, aki egy rendkívül komplex lény, rendkívüli lehetőségekkel, de legalább ennyi fogyatékossgal is bír. Nietzsche ember ideálja az emberfeletti ember (Übermensch) éppen arra való reflektációként is értelmezhető, hogy ez a rendkívüli összetettség és egymásnak látszólag szembe feszülő potencialitás-aktualitás feszültség hogyan oldható fel számunkra³².

Az Übermensch kapcsán meg kell jegyezni, hogy ez az európai filozófiatörténetnek az egyik legvitatottabb és ezáltal legtöbbet elemzett fogalma. A magunk részéről ehhez annyit tennénk hozzá, hogy értelmezhető az önmaga *egzisztenciális fogyatékossgával* tisztába került lényként, aki ezen hiátusai felett úgy arat győzelmet, hogy a saját kiteljesedésére fordítja azokat. Tehát a nietzschei „nemes” küzdelem azt jelképezi, hogy ez a fogyatékossg állandó kontrollt kíván, már csak a megértés érdekében is. Ez összeegyeztethető lehet Eckhart Mester magyarázataival. A „lélekben szegények” kifejezést a belső, lélekben szegénységgel, a buddhista ragaszkodásmentességnek megfelelő fogalommal magyarázza³³ és a német nyelvű beszédeiben külön kitér a nemes emberre (edeln Menschen), aki már a földön méltó Isten Országára³⁴. Eckhart Jézus-i gondolatként fogalmazza meg, hogyan lesz a földi világ tökéletlen lakójából fogyatékossgait leküzdve Isten Országának lakója.

Itt kényszerűen elérkezünk az ember értékeléséhez és a mindannyiunkra egyaránt jellemző egzisztenciális fogyatékossg részleges kifejtéséhez³⁵. Ez rendkívüli óvatosságot követel meg részünkről. A körütekintés legfőbb oka nem elsősorban valamiféle félelem a lehetséges félreértésekről, mint inkább annak a szándéka, hogy minden olvasó és érdeklődő számára világossá váljon, sem negatív, sem pozitív értelemben nem kívánjuk megváltoztatni a kialakult emberképeket. A filozsóppal,³⁶ mint vizsgálódási eszközzel egy olyan újonnan összeálló *színskálával* igyekszünk gazdagítani az emberi nemről ez idáig kialakított jelentésvilágokat, bízva abban, hogy ezáltal új lehetőségek nyílhatnak meg akár a tudományos, akár a hétköznapi diskurzusokban.³⁷

A Heidegger-i létfelejtés és annak elfelejtéséről írt gondolatok és a már említésre került *Levél a „humanizmusról”* című munkájában megfogalmazottak elemzése nyomán jutottunk el arra a megállapításra, hogy jelen korunkban kialakult az úgynevezett *emberség felejtés* állapota³⁸. Ez a mi emberképünk szempontjából azt jelenti, hogy megítélésünk szerint az embert a többi létezőtől alapvetően megkülönböztető, elemző és alkalmazkodó képességei esetében napjainkra jelentős deficit alakult ki.

Elsősorban a felvilágosodás és az ipari forradalom hatásaira létrejött individuális szemlélet mintegy szétfeszítette, napjainkra pedig atomizálni látszik azokat az emberi létezést meghatározó, és véleményünk szerint egyáltalán lehetővé tevő, fundamentumokat, amelyek

³¹ Jaspers, Karl: Bevezetés a filozófiába. Európa Kiadó, Budapest, 1996. 20.o.

³² Nietzsche, Friedrich: Így szólt Zarathustra. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

³³ Eckhart Mester: Útmutató beszédek. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993. 53-57. o.

³⁴ Eckhart Mester: Útmutató beszédek. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993. 113-123. o.

³⁵ Farkas Jácint: A szimbiotikus embertől az egzisztenciális fogyatékos emberig. Tanulmány, megjelenés alatt, 2020.

³⁶ A *filozsó* jellegű vizsgálódás, egyrészt utal a meglévő ismeretek felhasználására, azok új kontextusba helyezésére és új kapcsolódási pontok létrejövetelére, másrészt pedig a gondolkodás, és ezzel szoros összefüggésben a fogalmak újra értelmezésére, az alkotás folyamatjellegére, és mindezek újra és újra felfedezésére is ráirányítja a figyelmet. Ennek szellemi természetű eszköze a *filozsó*. (Farkas 2020)

³⁷ Farkas Jácint – Petykó Csilla: Utazás az akadálymentesség, a fogyatékossg és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölseleti dimenzióiba. In: Turizmus Bulletin, 2019. XIX. évfolyam 4. szám.

³⁸ Farkas Jácint: A szimbiotikus embertől az egzisztenciális fogyatékos emberig. Tanulmány, megjelenés alatt, 2020.

kötőanyaga az emberek közötti összetartás magától értetődő mivoltában keresendő.³⁹

Az ember lételemében nem tud nem ember lenni, de meglátásunk szerint a létezése képes olyan mértékben „leegyszerűsödni”, ami a fent említett létfelejtésnek egy olyan dimenziója, amiben az ember már elfelejti a Kierkegaard⁴⁰ kétségbeesést is, vagy a Jaspers-i határhelyzet felismerő képességét is.⁴¹

A buddhista terminológiával élve pedig az élet ki nem elégítő voltát (pl. dukkha) még nagyvonalakban sem képes érzékelni az ember.⁴² Éppen ezért, kevés kivételtől eltekintve, a létezésre és a közte kialakult hasadásra – ami a saját értelmezésünkben, Jaspers nyomán hasítást jelent, amit maga az ember hoz létre maga és a lét között, s ezt folyamatosan megismétli – mint természetes állapotra tekint az individuum.⁴³

A magától értetődő és az emberi nemre, ahogy valamennyi létezésbeli társára – legyenek azok akár a legegyszerűbb egysejtű életformák vagy akár az élettelen ködarabok és homokszemek is – jellemző egyedi vonásokra, tulajdonságokra úgy tekint az egyén a fent említett mesterséges elkülönülése következtében, mint valamiféle fogyatékosokra.

Az individuum mára önmagát is feledni látszik igyekezve megfelelni a technikai civilizációra jellemző termelési és fogyasztási kényszernek, amely a külvilág tárgyainak, eszközeinek és nem utolsósorban az egészséget „garantáló és lehetővé tevő” szerek birtoklásának soha meg nem szűnő ingerlésével tartja sakkban az *egzisztenciálisan fogyatékos* vált embert.⁴⁴

Úgy látjuk tehát, hogy az emberi lények nagy családja folyamatosan elfeledi és elengedi azt a lehetőséget, ami jelen tudásunk szerint a földön őt egyedülként jellemzi, vagyis a *mássága* felismerésében és kiaknázásában rejlő lehetőségeket. Abba a hitbe ringatja magát, hogy a természet és így a létezés urává is vált az elmúlt század során. A Nietzsche által megállapított a saját maga által elkövetett istenyilkosság áldozatává válik.⁴⁵ Ezt úgy értelmezzük, hogy elveszíti a saját magában rejlő szellemi képességek felhasználási lehetőségét, vagyis azt, hogy a létezés részeseként önmagát és ezzel a saját maga által alkotott közösségeket is jobba tegye. Így az emberi szellem *forrásvidékétől* folyamatosan eltávolodik, holott az nem a távoli múltban vagy a még be sem következett jövőben található, hanem éppen a jelen pillanatokban.

A kifejtett gondolatok alapján reméljük és kiolvasható, hogy a fogyatékosagra nem az egészségesség negatív attribútumaként tekintünk, hanem az emberi nemre, az egyetemlegesen jellemző kiteljesedési lehetőségre,⁴⁶ s hasonlóan az akadálymentesítő tevékenységünk lényunktől elválaszthatatlan volta is nyilvánvalóvá vált.

Az elkövetkezőkben a bizalmi vagyongazdálkodás értelmiséritelkeivel kapcsolatos hazai joggyakorlati hátterét mutatjuk be részletesebben. Azonban az eddigiekből következő módon, ezt annak a szándékunknak megfelelően tesszük, hogy ez a társadalom akadálymentessé, mi több alkalmazkodóvá válásához a magunk szerény képességeivel hozzájáruljunk. Az értelmileg sérült emberek szinte evidens módon kerültek, hazánkban is, jogalkotás fókuszába

³⁹ Schumacher, Ernst F. A kicsi szép című könyvében a buddhizmus szimbiotikus felfogását igyekszik ötvözni az ipari társadalmak és az individualitás negatív hatásainak minimalizálása érdekében. Megjegyezzük, hogy a szerző a társadalmi, illetve közvagyon és a személyes felhalmozás eseteire is kiterjeszti a fenti elgondolásokat. (Schumacher, Ernst F.: A kicsi szép. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.) Byung, Chul Han: A kiegészítő társadalma. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 2019.

⁴⁰ Kierkegaard, Soren: Félelem és reszketés. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

⁴¹ Jaspers, Karl: Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek. Media Nova, Budapest, 2008.

⁴² Porosz Tibor: A buddhizmus lexikona. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest, 2012.

⁴³ Ráhula, V. (2014): A Buddha tanítása. A Tan Kapuja, Budapest. 148. o.

⁴⁴ Fromm, E. (2008): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest.

⁴⁵ Nietzsche, Friedrich: *Ecce homo*. Hogyan lesz az ember azzá, ami. Göncöl Kiadó, Budapest, 2003.

⁴⁶ Farkas Jácint – Petykó Csilla: Utazás az akadálymentesség, a fogyatékoság és a fenntarthatóság multidiszciplináris és bölcsészeti dimenzióiba. In: Turizmus Bulletin, 2019. XIX. évfolyam 4. szám.

a bizalmi vagyonkezelés szabályozása kapcsán. A példájuk elemzése azonban éppen a további társadalmi csoportokra és ezeket alkotó emberekre való rálátás perspektíváit nyithatja meg a jogalkotók tudatában is.

VI. Bizalmi vagyonkezelés

Magyarországon viszonylag új jogintézményként lehet tekinteni a bizalmi vagyonkezelésre. Ez a szerződéstípus korábban nem volt jelen a magyar jogban. Léteztek ugyan olyan jogintézmények, amelyek magukon hordozták a bizalmi vagyonkezelés jogi konstrukciójának egynémely ismérveit, ugyanakkor azok a megoldási módszerek mégsem voltak a bizalmi vagyonkezelési szerződésnek tekinthetők. A bizalmi vagyonkezelés ugyanis más gyökerekkel rendelkezik, mint a kontinentális jogrendszerünkben kifejlődött más egyéb jogintézmények, mivel angolászász *Equityben* gyökerezik a trust jogintézménye.

A társadalmi igény elkezdett megjelenni arra vonatkozóan, hogy a professzionális vagyonkezeléssel kapcsolatosan legyen olyan szabályozási mechanizmus, olyan módszertan, amely egzaktabb annál, mint a korábban kínálkozó lehetőségek voltak. Ez a társadalmi igény vezetett oda, hogy a jogalkotó a korábbi 1959. évi Polgári Törvénykönyv újra kodifikálásakor önálló szerződéstípusként definiálva meghonosította a magyar jogrendszerben a bizalmi vagyonkezelés intézményét és a bizalmi vagyonkezelési szerződést, amely önálló szerződéstípust jelent.

A jövőben tehát ha valaki professzionális vagyonkezelőre szeretné bízni a megtakarításait, vagyonát, immáron nem egy ügyvéddel kell egy bonyolult letéti konstrukciót kialakítania vagy topmenedzserekkel komplikált céghálókat létrehozni. Létezik az önálló szerződési forma minderre, amely nagyfokú egyszerűsítést jelent a jogalanyok számára, hiszen ezentúl már csak a bizalmi vagyonkezelési szerződést kell megkötöni, s az alapján maga a vagyonkezelés már a bizalmi vagyonkezelési szerződésben meghatározott cél- és szempontrendszer alapján történik ellenőrizhető módon.

VI.1. A bizalmi vagyonkezelésről általában

A magyar jog a XX. században kezdett el kifejezetten foglalkozni a bizalmi vagyonkezelés intézményével. Számos kutatásnak és a jogalkotói akaratnak köszönhetően ez a jogintézmény helyet kapott a magyar jogrendszerben, mint egy új jogintézmény, amelynek alapjait a 2014. március 15-én hatályba lépő, új Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) alapozta meg.

A bizalmi vagyonkezelési szerződés egy új, – a magyar jogban – hagyományok nélküli szerződés típusként tűnt fel, amelyet a jogalkotó az új Ptk-ban a megbízási típusú szerződések között helyezett el⁴⁷. Így a bizalmi vagyonkezelés egy olyan szerződéses jogviszony, amelyben a bizalmi vagyonkezelési szerződés alapján a vagyonkezelő a vagyonrendelő által tulajdonába adott dolgok, ráruházott jogok és követelések, az úgynevezett kezelt vagyon saját nevében a kedvezményezett javára történő kezelésére, a vagyonrendelő díj fizetésére köteles⁴⁸.

Ez a jogviszony tehát egy három szereplős jogviszony, amelyben a vagyonrendelő tekinthető a jogviszony „urának”⁴⁹, a vagyonkezelő a bizalmi vagyonkezelés „lelke”⁵⁰, míg a

⁴⁷ Polgári Törvénykönyv: XLIII. fejezet: 6:310-6:330. § [A bizalmi vagyonkezelési szerződés]

⁴⁸ Polgári Törvénykönyv: XLIII. fejezet: 6:310-6:330. § [A bizalmi vagyonkezelési szerződés]

⁴⁹ B. Szabó Gábor-Illés István-Kolozs Borbála-Menyhei Ákos-Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 85.o

kedvezményezett az egész jogviszonynak a „végső értelmét” adja.⁵¹

Annak ellenére, hogy a vagyonrendelő döntése nélkül maga a jogviszony sem jöhet létre, a Ptk. nem szabályozza, hogy ki lehet vagyonrendelő, nem határoz meg erre vonatkozó korlátozásokat, így alsó korlátot sem a rendelhető vagyon mértékére vonatkozóan, akár természetes, akár jogi személy is lehet vagyonrendelő, de még polgári jogi jogalanyisággal felruházott jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet vagy maga az állam is.⁵²

A kedvezményezett személye tekintetében a Ptk. már tartalmaz részlet szabályokat, amelyek szerint annak kijelölését a vagyonrendelőre bízza⁵³, de ettől eltérően úgy is rendelkezhet a vagyonrendelő, hogy a kedvezményezett személynek kijelölése a vagyonkezelő jogosultsága⁵⁴. Mindezekon kívül azonban a Ptk. nem határozza meg, hogy ki lehet kedvezményezett, ugyanúgy nem állít fel erre vonatkozóan korlátokat, mint ahogyan a vagyonrendelőnél sem. Ennek megfelelően kedvezményezett lehet – csak úgy, mint a vagyonrendelőnél – természetes vagy jogi személy, polgári jogi jogalanyisággal felruházott jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet vagy az állam.⁵⁵

A vagyonkezelő személyére vonatkozóan sem találunk szabályozást a Ptk-ban, így arra is szintén bárki, akár természetes, akár jogi személy is vállalkozhat,⁵⁶ ugyanakkor jogait és kötelezettségeit Ptk. már behatárolja.

Mind a három félnél a jogképesség megléte nélkülözhetetlen, a cselekvőképesség vizsgálata azonban már további vizsgálatot igényel.

Fontos azt is megemlíteni, hogy a jogviszony egyes szereplői között átfedés is lehet ezzel is bizonyítva azt, hogy egy rendkívül rugalmas jogviszonyról van szó. Ennek megfelelően:

1. Vagyonrendelő lehet:
 - a. vagyonkezelő és/vagy
 - b. kedvezményezett.

2. Vagyonkezelő lehet:
 - a. vagyonrendelő és/vagy
 - b. kedvezményezett, (de nem lehet kizárólagos kedvezményezett⁵⁷).

3. Kedvezményezett lehet:
 - a. vagyonrendelő és/vagy
 - b. vagyonkezelő.⁵⁸

⁵⁰ B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 157. o.

⁵¹ B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 254. o.

⁵² 3:405. § (1) bekezdés: „Az állam a polgári jogi jogviszonyokban jogi személyként vesz részt.” B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 86. o.

⁵³ Polgári Törvénykönyv: 6:311. § (1) bekezdés

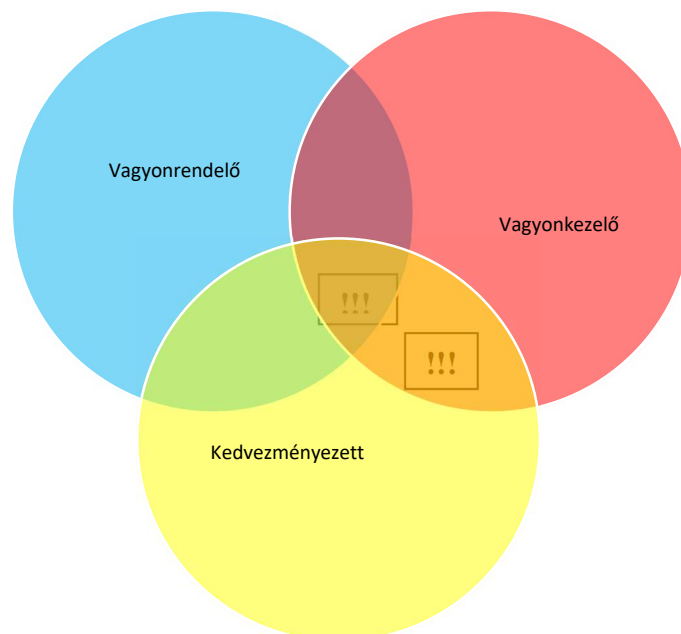
⁵⁴ Polgári Törvénykönyv: 6:311. § (3) bekezdés

⁵⁵ B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 256. o.

⁵⁶ B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 161. o.

⁵⁷ Polgári Törvénykönyv: 6:311. § (4) bekezdés

⁵⁸ B. Szabó Gábor–Illés István–Kolozs Borbála–Ményhei Ákos–Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 90. o.

1. ábra. A vagyondkezelői jogviszony

Ahogy azt az 1. számú ábra is mutatja, előállhat az a speciális helyzet is, hogy ugyanaz a (természetes vagy jogi) személy egyszerre legyen vagyondrendelő, vagyondkezelő és kedvezményezett is, de csak és kizárólag azzal a kikötéssel, hogy a vagyondkezelő nem lehet kizárólagos kedvezményezett.

Létezik még egy szereplője a bizalmi vagyondkezelésnek, a protektor, de a magyar jog nem tesz említést erről a jogalanyról. A protektor nem más, mint az a személy, aki a vagyondrendelő megbízásából eljárva, a vagyondrendelőt megillető jogokat vagy azok meghatározott körét gyakorolva, örökdió a vagyondrendelési célkitűzések elérése felett és mindezt a vagyondkezelő működésének ellenőrzésével valósítja meg.⁵⁹

Egy évvel az új Ptk. kihirdetését⁶⁰ követően, 2014. február 24. napján kihirdették a bizalmi vagyondkezelőkről és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvényt (továbbiakban: Bvktv.), amely biztosítja a bizalmi vagyondkezelői tevékenység és a bizalmi vagyondkezelési jogviszonyok átláthatóságát, a közpénzek, a vagyondrendelők, a kedvezményezettek, hitelezők és egyéb harmadik személyek védelmét, valamint a szektor hatékony ellenőrzését,⁶¹ mindezzel meghatározva azokat a részletszabályokat, amelyek a vagyondkezelő tevékenységének alapját képezik.

A Bvktv. értelmében a vagyondkezelést lehet üzletszerűen és nem üzletszerűen, eseti jelleggel is végezni. Üzletszerűségről akkor beszélhetünk, ha a vagyondkezelő a tevékenységét legalább két bizalmi vagyondkezelési jogviszony alapján végzi, amely tevékenység engedély köteles⁶² és ilyen tevékenységet csak és kizárólag bizalmi vagyondkezelő vállalkozás

⁵⁹ B. Szabó Gábor-Illés István-Kolozs Borbála-Menyhei Ákos-Sándor István: A bizalmi vagyondkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 289. o.

⁶⁰ 2013. II. 26.

⁶¹ A bizalmi vagyondkezelőkről és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvény. Preambulum. Alapvető módosítások Törvény egyes törvényeknek az üzleti környezet jogi versenyképességének növelése érdekében szükséges módosításáról szóló 2017. 06. 23-tól és 2018. 01. 01-től: 2017. évi LXI. törvény. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1400015.tv> (2019. 10. 20.); <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1700061.TV>, (2019. 10.20.)

⁶² Bvktv. 3. § (1) bekezdés

végezhet⁶³. Ebből adódóan nem üzletszerűen végzi a tevékenységét az, aki csak egyetlen egy alkalommal köt bizalmi vagyonkezelői szerződést bizalmi vagyonkezelőként, de ha az lejárt, vagy megszűnik, újabb, de kizárólag egyetlen egy szerződést köthet.

Nélkülözhetetlen a kezelt vagyon jogi helyzetét is ismertetni. A bizalmi vagyonkezelés során a vagyonrendelő a vagyonkezelőre ruházza a kezelt vagyon tulajdonjogát, amely során a vagyonkezelő dologi jogilag korlátlan tulajdonjogot szerez a kezelt vagyon felett, vagyis megilleti a birtoklás joga⁶⁴, a vagyonkezelő jogosult annak használatára, hasznainak szedésére, ugyanakkor a terheinek viselésére és a veszélyviselésre is.⁶⁵ Kötelmi jogilag azonban korlátot jelentenek – a vagyonkezelő tulajdonjoga tekintetében – a kedvezményezett érdekei, illetve a bizalmi vagyonkezelési szerződésben foglaltak.⁶⁶

Mindezek értelmében a kezelt vagyon kikerül a vagyonrendelő tulajdonából és ideiglenesen – a bizalmi vagyonkezelési szerződésben meghatározott időre⁶⁷ vagy meghatározott körülmény bekövetkeztéig⁶⁸ – a vagyonkezelő tulajdonába kerül. A vagyonkezelő azonban, ha üzletszerűen folytatja ezt a tevékenységet, akkor egy időben akár több vagyont is kezelhet, illetve ezen magánszemélyként saját vagyonnal is rendelkezhet. Annak elkerülése érdekében, hogy a vagyonkezelő az átruházott vagyont más által, annak kezelése céljából ráruházott vagyonnal vagy a saját vagyonával esetlegesen együtt, egy egységes vagyónként kezelje, a Ptk. *expressis verbis* kimondja, hogy „a kezelt vagyon a vagyonkezelő saját vagyonától és az általa kezelt egyéb vagyonoktól elkülönült vagyont képez, amelyet a vagyonkezelő köteles külön nyilvántartani.”⁶⁹ Mindezt még tovább szigorította a jogalkotó azzal, hogy a felek ettől eltérő rendelkezése semmis.⁷⁰

VI.2. A korlátozott cselekvőképességűek támogatása

A jogviszony előremutató megoldás lehet azoknak a családoknak, akik szeretnék biztosítani a korlátozott cselekvőképességgel rendelkező, s ezáltal gondnokolt vagy kiskorú, gyámság alatt álló családtag számára a vagyon fenntartását. Alkalmazása az életfeltételeknek hosszútávon történő védelmét, s egyidejűleg akadálymentesítését biztosítja. A gyámságot Magyarországon jogi rendelkezések, kógens szabályok jellemzik, a gyám jogköre a gyámolt teljes vagyonára kiterjed. A bizalmi vagyonkezelés alkalmazása nem váltja ki a gyámságot vagy a gondnokságot, hanem azoknak a kiegészítésére használható, mivel a meglévő vagyona vonatkozóan kettős védelmet biztosít a kedvezményezett számára. A vagyonkezelő feladata a szerződésben leírtak szerint a vagyon kezelése a kedvezményezett érdekében. A bizalmi vagyonkezelési szerződés alapításával a vagyonrendelő a halála utáni időszakra is tervezni tud a támogatást élvező kedvezményezett életére vonatkozóan.⁷¹

⁶³ Bvktv.: 3. § (2) bekezdés: „Üzletszerű bizalmi vagyonkezelési tevékenységet a) Magyarország területén székhellyel rendelkező korlátozott felelősségű társaság vagy zártkörűen működő részvénytársaság, b) az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes más államban székhellyel rendelkező vállalkozás Magyarországon nyilvántartásba vett fióktelepe (a továbbiakban: fióktelep), valamint c) ügyvédi iroda (a továbbiakban együtt: bizalmi vagyonkezelő vállalkozás) végezhet.”

⁶⁴ Polgári Törvénykönyv: 5:21. § [A birtoklás joga]

⁶⁵ Polgári Törvénykönyv.: 5:22. § [Használat, hasznok szedése, terhek viselése és veszélyviselés]

⁶⁶B. Szabó Gábor-Illés István-Kolozs Borbála-Menyhei Ákos-Sándor István: A bizalmi vagyonkezelés. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 30. o.

⁶⁷ Határozott időre vagy maximum 50 évre.

⁶⁸ Polgári Törvénykönyv: 6:311. § (2) bekezdés [A kedvezményezett meghatározása]

⁶⁹ Polgári Törvénykönyv: 6:312. (1) bekezdés [A vagyonelkülönítés]

⁷⁰ Polgári Törvénykönyv: 6:312. (1) bekezdés [A vagyonelkülönítés]

⁷¹ Nagy Erzsébet Györgyi: A cselekvőképességükben korlátozott személyek támogatása bizalmi vagyonkezeléssel. Tér-Gazdaság-Ember, Győr. 2020/1.

VI.2.1. Bizalmi vagyonkezelés gondnokság esetén

A bíróság a cselekvőképességében teljesen⁷² vagy részlegesen korlátozott személyt gondnokság alá helyezheti.⁷³ A gondnokság alá helyezést a törvényben meghatározott személyi kör kezdeményezheti a lakóhely szerint illetékes bíróság előtt. Az érintett meghallgatása vagy orvosszakértői vélemény beszerzését követően a bíróság ítélettel dönt, majd a gyámhatóság rendeli ki a gondnokot és koordinál minden további feladatot. Az új Polgári Törvénykönyvben a gondnokság alá helyezésre, megszüntetésére és módosítására vonatkozó jogszabályok nem változtak.

A korlátozott cselekvőképességű személy gondnoksága esetén, a bizalmi vagyonkezelési szerződés, amely jogviszonyban a gondnokolt kedvezményezettként szerepel, a vagyon szabadabb felhasználására irányul. A jogviszony működése esetén a vagyon nem kerül be az állami felügyeleti körbe. Beszámolási kötelezettség ugyan fennáll a gyámhatóság felé, de nem válik szükségszerűvé az állam által felügyelt gondnokságra vonatkozó vagyonkezelési felügyelet. A gondnok és a bizalmi vagyonkezelő személyének elválása esetén kettős kontroll jön létre a vagyon felett. A gondnokságnak nem feltétele a professzionális gazdasági ismeretanyag elsajátítása, így a bizalmi vagyonkezelő elősegíti a gondnok munkáját a vagyon megfelelő, szakszerű kezelésével. A gondnok és bizalmi vagyonkezelő szerepe nem vonható össze és a két szerepkör nem helyettesíthető egymással. Cselekvőképtelen vagy korlátozott cselekvőképes kedvezményezett esetén a törvényes képviselő, azaz a gondnok, illetve a gyám irányába a bizalmi vagyonkezelőnek beszámolási kötelezettsége van a kedvezményezett érdekében kezelt vagyonról. A bizalmi vagyonkezelőnek a szerződés szerint kell eljárni a kedvezményezett, azaz a cselekvőképtelen vagy a korlátozott cselekvőképes személy érdekében; ez vonatkozhat egészségügyi kezelésekre, otthon és személyzet biztosítására, utazásokra, a gondnokolt személy életének a költségeinek a fizetésére egyaránt. A cselekvőképesség részleges vagy teljes korlátozása esetén a gondnok kijelölése mindig kötelező, a gondnok és a bizalmi vagyonkezelő szerepe nem cserélhető fel egymással.

VII.2.2. Bizalmi vagyonkezelés és a támogatott döntéshozatal esete

A támogatott döntéshozatal jogintézménye⁷⁴ a mentális zavar korai stádiuma vagy enyhe foka esetén a cselekvőképesség korlátozása helyett alkalmazható. Ha valaki úgy érzi, hogy bonyolultabb ügyek egyedüli intézése kockázatos a számára, a gyámhatósághoz fordulhat, és igénybe veheti egy támogató segítségét önmaga számára, nehezen áttekinthető ügyekben vagy azokban a feladatokban, amelyek nem áttekinthetők számára, így nehézséget jelent azok megoldása.

Az idős személyek támogató segítséget vehetnek igénybe olyan helyzetekben, amelyek számukra megoldhatatlannak tűnnek. A támogatást kérhetik a gyámhatóságtól, de ezzel párhuzamosan a gazdasági feladatok ellátásával egy bizalmi vagyonkezelőt is megbízhatnak. A gyámhatóság által kijelölt támogató és a bizalmi vagyonkezelő ebben az esetben közösen végezhetik a feladatokat a teljes feladatkört megosztva. A vagyonkezelő a vagyonnal kapcsolatos felügyeletet láthatja el, szerződéseket köthet a vagyonrendelő által a bizalmi vagyonkezelési szerződésben leírt utasítások szerint, s a vagyonkezelő önmaga, vagy szükség esetén szakértők segítségével végezheti el a teljes, a szerződésben meghatározott

⁷² Polgári Törvénykönyv: 2: 21. § (2) bekezdés: [A cselekvőképesség teljes korlátozása]

⁷³ Polgári Törvénykönyv: 2: 19. § (2) bekezdés: [A cselekvőképesség részleges korlátozása]

⁷⁴ A támogatott döntéshozatalról szóló 2013. évi CLV. törvény

feladatokat. A támogatónak a személyes segítségnyújtásra, a vagyonkezelőnek a szerződésekre és a vagyonkezelésre terjed ki ebben az esetben a hatásköre.

VII.2.3. Bizalmi vagyonkezelés és az előzetes jognyilatkozat alkalmazása

Cselekvőképes személyek közokiratban, ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratban vagy gyámhatóság előtt tett úgynevezett előzetes jognyilatkozatban (2013. évi CLXXV. törvény) megnevezhetik, kit javasolnak gondnokul vagy kit zárnak ki a lehetséges gondnokok köréből. Az előzetes jognyilatkozatot tevő személy rendelkezhet arról, hogy egyes személyes és vagyoni ügyeiben a gondnok hogyan, milyen módon járjon el. Elrendelheti azt, hogy betegsége esetén hogyan gondoskodjanak róla. Megjelölheti azt az intézményt, ahol élni szeretne, vagy éppen kijelentheti azt az elvárását, hogy az otthonában gondoskodjanak róla szakemberek.

A bizalmi vagyonkezelés és az előzetes jognyilatkozat együttes alkalmazása több szempontból is determináns lehet. Az előzetes jognyilatkozat esetében háromféle elhatározásra van lehetőség:

- javaslat gondnokságra,
- meghatározható, hogy a gondnok a gondnokolt személyes és vagyoni ügyeiben hogyan járjon el,
- el lehet valakit gondnokságtól tiltani.

Az előzetes jognyilatkozattal párhuzamosan bizalmi vagyonkezelési szerződést is lehet kötni. Az előzetes jognyilatkozatot alkalmazó személy kérésére bírósági határozatban elrendelhető az is, hogy a bizalmi vagyonkezelő egyidejűleg gondnokká is váljon és a bizalmi vagyonkezelési szerződésben leírtak szerint járjon el.

Ebben az esetben a vagyonrendelő cselekvőképesen köt szerződést, tehát ítélőképességének teljes birtokában, a vagyonrendelési szerződés akkor válik hatályossá, amikor a bíróság arról rendelkezik, hogy az előzetes jogviszonyt hozó személy elvesztette cselekvőképességét. A bizalmi vagyonkezelés diszpozitív szabályai szerint ebben a helyzetben a felügyelői jogokat nem az állam gyakorolja, s az előzetes jognyilatkozatot tett személy azon a módon élhet, ahogyan ezt előzetesen meghatározta, s amint az akaratát cselekvőképes állapotában elrendelte. A bizalmi vagyonkezelési szerződés alapján a vagyonkezelő a megkötött szerződés szerint köteles eljárni.

VII. Összefoglalás

A jelen interdiszciplináris tanulmány keretei között a fogyatékossgal élő emberek társadalmi szolgáltatásokhoz történő hozzáféréseinek, tehát az akadálymentesítésnek egyfajta jogi lehetősége is bemutatásra került.⁷⁵ A fogyatékossg értelmezése újfajta paradigmátikus lehetőségeket kínál, amelyek szerint az akadályok jogi eszközökkel történő elhárítása nem kizárólagosan a speciális helyzetben lévő, „rászorulók” relatív kislétszámú társadalmi csoportjára, azaz a „ténylegesen” fogyatékos személyekre vonatkozik. Hanem kultúrtörténeti eseményekkel, illetve egyes bölcséleti megközelítések – alapvetően hermeneutikai – elemzése által is alátámasztható, hogy az akadálymentesség kiterjeszhető a társadalom bármely tagjára.⁷⁶ A filozófiai szemléletű megközelítés igazolja, hogy nem az egészségesség negatív attribútumaként kell értelmezni a fogyatékossgra vonatkozó akadálymentesítést, hanem

⁷⁵ Nagy Erzsébet Györgyi: A bizalmi vagyonkezelés kultúrtörténete. Jogelméleti Szemle, 2020. 3.szám. 42-50. o.

⁷⁶ Farkas Jácint: Az akadálymentesítés primátusa a turisztikai termékfejlesztésben. In: Irimiás Anna-Jászberényi Melinda-Michalkó Gábor (szerk.): Innovatív turisztikai termékfejlesztés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2019.

egyetemlegesen az emberi nemre. S ugyanez elmondható magára a fogyatékos állapotára is, amennyiben az egzisztenciális fogyatékos állapotát adottnak tekintjük mindannyiunk esetében. A bizalmi vagyonkezelés értelmi fogyatékosokra vonatkozó gyakorlati bemutatása példaként szolgál arra, hogy a jogviszony jelentősen finomíthatja a jelenlegi jogi rendszert és új perspektívákat kínálhat a fogyatékos személyek számára. A jogviszony széleskörű alkalmazásával célirányos, személyre szabott vagyonekülönítés jöhet létre, amelyet a jelenlegi állami intézményrendszer nem tud és nem is képes alkalmazni a hatályos jogszabályok miatt. A jogviszony felhasználásának a lehetőségei közül azért került kiemelten bemutatásra a cselekvőképességükben korlátozottak számára alkalmazható jogkonstrukció, mivel a törvényi szabályozások értelmében nem az említett érintettek döntenek a vagyonkezelés lehetőségéről, hanem a szülők, hozzátartozók, esetleg a gondnok. A bizalmi vagyonkezelés használata a társadalmi felelősségvállalás kiemelkedő példajaként funkcionálhat a hagyományosan értelmezett fogyatékos emberek esetében is az önálló élet koncepciójához, a létfontosságú tevékenységek elvégzéséhez, a kultúrában való részvételhez, az integrációhoz és a társadalmi környezet kialakításához.

Gát, Ákos Bence¹

Analysing the new Rule of Law Mechanism of the European Commission: Origins, contexts and questions about of the first Annual Rule of Law Report

The European Commission announced in 2019 its plan to establish an “Annual Rule of Law Review Cycle”, with an “Annual Rule of Law Report” in its core. Consequently, it published its first Annual Rule of Law Report in 2020. Since that time, the official communications of the Commission refer to the Annual Review Cycle as the “Rule of Law Mechanism”.² It is a determining development in the evolution of the European rule of law control, which suggests that the debate on the rule of law will remain in the centre of European institutional and legislative agenda also in the 2019-2024 legislative term. This new instrument of the European Commission shows that the European institutional system is ready to invest more resources and energies in controlling the rule of law in European Member States. This article is going to provide a glimpse on the Annual Rule of Law report and its context. First, it is going to shed light on the origins of this new rule of law protecting mechanism. Second, it is going to explore more closely the report itself as well as the methodological and legal questions it raises.

I. The origins of the Annual rule of law Report

I.1. Previous rule of law controlling mechanisms in the EU

While the protection of the rule of law has long traditions in European countries,³ non-economic type of common values, such as the rule of law, only made it into the EU Treaties quite late, as a result of a slow development process.⁴ The issue of a possible European

¹ Researcher, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Európa Stratégia Kutatóintézet.

² Press release of the European Commission. Strengthening the rule of law through increased awareness, an annual monitoring cycle and more effective enforcement rule of law cycle. (17 July 2019) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_4169 (28 October 2020)
Information about the Rule of law mechanism available on the website of the European Commission. https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-mechanism_en (28 October 2020)

³ About the subordination of public administration to law as a requirement deriving from the rule of law in Hungary see: András, Patyi; András, Téglási. The constitutional basis of Hungarian public administration. In: Patyi, András; Rixer, Ádám; Koi, Gyula (ed.) *Hungarian Public Administration and Administrative Law*, Passau, Schenk Verlag, (2014) pp. 209-211.

About the constitutional protection of fundamental rights and the rule of law after the entering into force of the Fundamental Law: Téglási, András: *The Protection of Fundamental Rights in the Jurisprudence of the Constitutional Court of Hungary After the New Fundamental Law Entered into Force in 2012*, In: Zoltán, Szente; Fanni, Mandák; Zsuzsanna, Fejes (ed.) *Challenges and Pitfalls in the Recent Hungarian Constitutional Development : Discussing the New Fundamental Law of Hungary* , Paris, Éditions L'Harmattan, (2015) pp. 77-93.

⁴ Gát, Ákos Bence: *Küzdelem az európai szintéren – a Magyarországgal szembeni „jogállamiság”-kritika feltáratlan összefüggései*. Budapest, Közép- és Kelet-európai történelem és társadalom kutatásért Közalapítvány, (2019), pp. 66-109.

Téglási, András *Az emberi jogok védelmének nemzetközi rendszere*. In: Bende, Zsófia; Halász, Iván (szerk.) *Összehasonlító alkotmányjog: Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok témaköréből*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatástudományi Kar, (2014) pp. 154-160.

control of the respect of the rule of law in Member States appeared even later, in the early 2010s. The German, Dutch, Danish and Finnish Foreign Ministers called on the Commission in a joint letter on 6 March 2013 to set up a mechanism to verify the compliance of EU Member States with the rule of law criteria.⁵ The European Parliament formulated a similar claim in its resolution of 3 July 2013, also known as the “Tavares Report”.⁶ Subsequently, in its Communication of 11 March 2014, the Commission announced the establishment of a Rule of Law Framework.⁷

The Rule of Law Framework took the shape of a structured dialogue between the Commission and the given Member State regarding which the Commission considers breaching the principle of the rule of law. The mechanism was established on the analogy of the usual infringement procedures that the Commission applies against the Member States in case it considers that their national legislation is in breach of European law. This instrument was a considerable novelty, since it allowed the Commission to examine for the first time if Member States respected the values listed in article 2 of the Treaty on European Union, even if the matter of the examination fell outside the competences of the European Union.⁸

The Rule of Law Framework consists of three stages. As a first step, the Commission assesses whether there are any obvious signs of the rule of law being threatened in a Member State or not. The Commission informs the public about the initiation of the procedure but keeps the contents of the proceedings and hearings confidential at this point, in order to make it easier to find a compromise and a successful solution with the Member State. If no solution satisfactory to the Commission can be reached at this stage, the procedure enters a second phase. In this, the European Commission gives already more publicity to the ongoing dispute with the Member State. It addresses a so-called “rule of law recommendation” to the Member State, the main elements of which are also made public. As a third stage, the Commission monitors the follow-up given by the Member State concerned to the recommendation addressed to it. If there is no satisfactory follow-up to the recommendation by the Member State concerned within the time limit set, the Commission assesses the possibility of activating one of the mechanisms set out in Article 7 TEU.

In 2014, the legality of the Commission’s Rule of Law Framework was disputed by the Legal Service of the Council of the European Union,⁹ which phrased a detailed legal criticism in connection with the new mechanism.¹⁰ According to the Legal Service, the Commission had neither the legal basis, nor the competence to create the new mechanism

⁵ The letter of the German, Dutch, Finish and Danish Foreign Ministers to the President of the European Commission (6 March 2013)

https://www.eerstekamer.nl/eu/documenteu/_brief_nederland_duitland/f=/vji8oh6slx9o.pdf (3 January 2019)

⁶ European Parliament resolution of 3 July 2013 on the situation of fundamental rights: standards and practices in Hungary (pursuant to the European Parliament resolution of 16 February 2012) (Strasbourg, 2013)

<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0315+0+DOC+XML+V0//EN> (20 December 2016)

⁷ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. A new EU Framework to strengthen the Rule of Law (Strasbourg, 2014)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0158> (10 November 2016)

⁸ Gát, Ákos Bence: La genèse et la relation des différents instruments de la politique publique européenne de l’État de droit, In *Jogelméleti Szemle*, 2020/1. szám, pp. 17-33.

http://jesz.ajk.elte.hu/2020_1.pdf (29 October 2020)

⁹ This body, part of the General Secretariat of the Council, gives opinions to the Council, in order to ensure that Council’s acts are lawful and well-drafted both form and content wise. The Legal Service also represents the Council in judicial proceedings before the European Court of Justice, the General Court and the Civil Service Tribunal.

<https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/> (24 January 2019)

¹⁰ Council of the European Union, Opinion of the Legal Service. Commission’s Communication on a new EU Framework to strengthen the Rule of Law: – compatibility with the Treaties (Brussels, 27 May 2014)

<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10296-2014-INIT/en> (20 July 2017)

described above. I am going to detail this question at a later point.

While the Legal Service of the Council felt that the Commission went too far with its Rule of Law Framework, the European Parliament started working on a third, alternative rule of law mechanism, declaring that the solution of the Commission was not comprehensive enough. The European Parliament adopted a resolution on 25 October 2016, which consisted of recommendations to the Commission on the establishment of an EU Mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights.¹¹ The mechanism suggested by the Parliament would have monitored annually all Member States. However, the Parliament's initiative in order to be effective would need that the Commission officially presents a legislative initiative following the indications of the Parliament. Though, on 17 January 2017 the Commission refuted the proposal of the EP by the following argumentation:

“The Commission has serious doubts about the need and the feasibility of an annual Report and a policy cycle on democracy, the rule of law and fundamental rights prepared by a committee of “experts” and about the need for, feasibility and added value of an inter-institutional agreement on this matter. Some elements of the proposed approach, for instance, the central role attributed to an independent expert panel in the proposed pact, also raise serious questions of legality, institutional legitimacy and accountability. Moreover, there are also practical and political concerns which may render it difficult to find common ground on this between all the institutions concerned.

The Commission considers that, first, the best possible use should be made of existing instruments, while avoiding duplication. A range of existing tools and actors already provide a set of complementary and effective means to promote and uphold common values. The Commission will continue to value and build upon these means.”¹²

The Commission, which considered that the rule of law mechanism of the EP did not have sufficient legal basis, refused at the same time the critics of the Legal Service of the Council according to which the Rule of Law Framework of the Commission was also illegal. In fact, the Commission decided to apply its Rule of Law Framework in practice, and announced on 1 June 2016 that it adopted a rule of law opinion regarding Poland.¹³ It moved the procedure against Poland into the second phase on 27 July 2016 and adopted a rule of law recommendation,¹⁴ which was followed by a second recommendation on 21 December 2016 and a third one on 26 July 2017.¹⁵ Since at the end of the procedure, the Commission still considered that Poland did not manage to address its concerns adequately, it decided to launch the Article 7 procedure on 20 December 2017.¹⁶ For the time being, Poland is the only

¹¹ European Parliament resolution of 25 October 2016 with recommendations to the Commission on the establishment of an EU Mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights (Strasbourg, 2016) http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0409_EN.html (30 October 2016)

¹² Follow up to the European Parliament resolution on with recommendations to the Commission on the establishment of an EU Mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights, adopted by the Commission on 17 January 2017 (European Commission, Brussels, 17 January 2017) <http://www.europarl.europa.eu/oeil/spdoc.do?i=27630&j=0&l=en> (10 November 2017)

¹³ Press release of the European Commission. Commission Opinion on the Rule of Law in Poland and the Rule of Law Framework: Questions & Answers. (Brussels, 1 June 2016) http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-2017_en.htm (10 October 2017)

¹⁴ Press release of the European Commission. Rule of Law: Commission issues recommendation to Poland. (Brussels, 27 July 2016) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_2643 (10 October 2017)

¹⁵ Press release of the European Commission. Rule of Law: Commission discusses latest developments and issues complementary Recommendation to Poland. (Brussels, 21 December 2016) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_4476 (10 October 2017)

¹⁶ Opening remarks of First Vice-President Frans Timmermans, Readout of the European Commission discussion on the Rule of Law in Poland. (Brussels, 20 December 2017). https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_17_5387 (2 February 2019)

country against which the Commission applied the Rule of Law Framework.

1.2. The initiative to enlarge the existing rule of law toolkit of the EU

The establishment of the Annual Rule of Law Report of the Commission shows that the Commission changed its position in a few years and decided to further enlarge its rule of law controlling toolkit with a mechanism that would monitor systematically all EU Member States. Indeed, in its first Annual Rule of Law report the Commission states that the Annual Rule of Law Report, as part of the bare new Rule of Law Mechanism of the Commission “*further reinforces and complements other EU instruments that encourage Member States to implement structural reforms in the areas covered by its scope, including the EU Justice Scoreboard and the European Semester, and now the Next Generation EU instrument. [...] It added, that “other elements in the EU’s rule of law toolbox will continue to provide an effective and proportionate response to challenges to the rule of law where necessary.”*¹⁷

The 2020 Annual Rule of Law Report present itself as stemming from the programme of the president of the Commission, Ursula von der Leyen. Actually, the report refers to the Political Guidelines of the new president, which “*set out the intention to establish an additional and comprehensive rule of law mechanism as a key building block in the common commitment of the EU and the Member States to reinforce the rule of law.*”¹⁸

Although the above-mentioned commitment is present in the new president’s political programme, the Annual Rule of Law Report is in reality a political heritage of the previous Commission lead by Jean-Claude Juncker. In fact, the origins of this new European rule of law tool go back to the end of the mandate of the previous Commission. Frans Timmermans, former first vice-president of the Commission announced on 3 April 2019 that the time arrived “*to reflect together with all institutions, Member States, different authorities and stakeholders on how to defend and bolster the rule of law in the Union.*”¹⁹ The Commission issued a communication in which it assessed the tools at that time available at European level to deal with rule of law issues. It reflected also on possible avenues for the future and put emphasis on the necessity of deepening Member State specific rule of law knowledge.²⁰ The Communication offered several question for reflection, among them: “*How can the EU enhance its capacity to build a deeper and comparative knowledge base on the rule of law situation in Member States, to make dialogue more productive, and to allow potential problems be acknowledged at an early stage? How could exchanges between the Commission and Member States on rule of law issues be most productively organised?*” The Commission invited “*the European Parliament, the European Council and the Council, and the Member States as well as relevant stakeholders, including judicial networks and civil society, to reflect on the issues presented in the Communication and contribute with concrete ideas on how the*

¹⁷ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union, COM/2020/580 final, (Brussels, 30 September 2020)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1602583951529&uri=CELEX%3A52020DC0580> (28 October 2020)

¹⁸ *ibid.*

¹⁹ Rule of Law: The Commission opens a debate to strengthen the rule of law in the EU, Press Release of the European Commission, (Brussels, 3 April 2019)

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1912 (28 October 2020)

²⁰ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions; Further strengthening the Rule of Law within the Union, State of play and possible next steps (Brussels, 3 April 2019)

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0163> (28 October 2020)

rule of law toolbox could be enhanced in the future.” They added, “building on this reflection process and the ongoing debate, the Commission will return to this issue with its own conclusions and proposals in June 2019.”²¹

The communication of 3 April 2019 on “*Further strengthening the Rule of Law within the Union*” was issued just before the European Parliamentary elections which took place between 23 and 26 May 2019. This timing seems to be in connection with the European elections campaign of which the protection of the rule of law was one of the major topics. For instance, during the main debate between the lead candidates held on 15 May 2019 and largely broadcasted by European media, the concluding question referred to the situation of European values within the European Union.²² One should also note, that Frans Timmermans, the Commissioner in charge of the rule of law was also a lead candidate at the European elections to become president of the European Commission.²³

Another interesting fact related to the timing of the report is that the outgoing Commission decided to introduce such a mechanism at the very end, or more exactly after the end of the 2014-2019 legislative term. We can read in the communication on the 3 April 2019 that the Commission was considering to establish a new rule of law instrument and projected a major announcement for June 2019. Accordingly, the Commission started a stakeholder consultation during the election campaign and announced the introduction of the Annual Rule of Law Report some weeks after the vote, on 17 July 2019.²⁴ The political uncertainty related to the European parliamentary elections and the following change of leadership of the EU institutions could motivate this move. The promoters of the idea of an ever enlarging European rule of law control could have the objective to ensure that their policy remains fixed on the political agenda of the next Commission, regardless of the results of the elections. In the same way, the outgoing leadership of the Commission could seek determining the main lines of the new rule of law mechanism, leaving less leeway for the next leadership.

This is after such antecedents that Ursula von der Leyen ensured in her “Political Guidelines for the Next European Commission” her support for “*an additional comprehensive European Rule of Law Mechanism, with an EU-wide scope and objective annual reporting by the European Commission*”.²⁵ The Commission held between 24 March and 4 May 2020 a targeted stakeholder consultation. It also invited all Member States to provide information on the overall legal and institutional framework in their countries and on significant developments since 2019. It is important to note that the scope of the examination was limited to four fields predetermined by the Commission: justice systems, anti-corruption framework, media pluralism, and other institutional issues related to checks and balances.²⁶ With regard to the special context of the COVID-19 pandemic, the rule of law aspects of the measures related to the pandemic also entered the scope of the examination in some cases. According to

²¹ *ibid.*

²² The full versions of the 15 May 2019 Spitzenkandidat debate at the European Parliament available on Youtube: https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=IzCa_T8BZVI (28 October 2020)

²³ List of the candidates available in European Elections 2019. (European Parliament). Reference No: 20180820SRV10205. pp. 11-12
<https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2019/2/service/20180820SRV10205/elections-press-kit-en.pdf> (29 October 2020)

²⁴ Press release of the European Commission. Strengthening the rule of law through increased awareness, an annual monitoring cycle and more effective enforcement rule of law cycle (17 July 2019)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_4169 (28 October 2020)

²⁵ A Union that strives for more. My agenda for Europe. Ursula von der Leyen, candidate for President of the European Commission. Political Guidelines for the next European Commission 2019-2024. p. 14.
https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf (28 October 2020)

²⁶ European Rule of Law mechanism: Methodology for the preparation of the Annual Rule of Law Report.
https://ec.europa.eu/info/files/2020-rule-law-report-methodology_en (28 October 2020)

the rule of law report, the “*Commission has been closely monitoring the application of emergency measures and this is reflected in the country chapters, where appropriate.*”²⁷

According to information available on the Commission’s website, all Member States sent written inputs, more than 200 stakeholders presented written contributions and the Commission held more than 300 virtual meetings with all Member States, stakeholders and civil society. The rule of law report published on 30 September 2020 presents itself as the result of the assessment of all these pieces of information.

II. The first Annual Rule of Law Report of the Commission

II.1. Methodological questions

The Annual Rule of Law report consists of several documents. The first one takes the form of a 27-page Communication on “The rule of law situation in the European Union”.²⁸ This document presents the context and the aim of the first Annual Rule of Law Report of the Commission. Then it gives an overview of its assessment regarding the situation in the European Union in the four identified fields. The document is organised by topics and tries to give a synthesis of the overall European situation. It picks up some practices from Member States as examples to illustrate its overall assessment. The second document is a 32-page abstract summarizing the country specific reports.²⁹ This document is organised by country, every one of them has a one-page abstract describing the main findings of the Commission. The third piece of documents consists of the detailed country specific reports.³⁰ In this, the dimensions change considerably depending on the country under examination. Luxembourg has for example only 14 pages, France 15 pages, while Poland and Hungary respectively 26 and 28 pages.

The dimension of the documents, which the Commission was supposed to use to prepare its evaluation, is quite impressive. One can find on the website of the Commission the inputs from the governments of all Member States.³¹ Their length varies in general between 30-50 pages, but there is also a country that provided over 110 pages. Some countries even prepared several documents as addendums to the original inputs. The website of the Commission also contains the inputs from civil society stakeholders who filled the Commission’s online questionnaire.³² The number of such stakeholder contributions varies by country. There are also three countries (Luxembourg, Latvia and Slovakia), for which there is no specific written stakeholder contribution, while in case of Lithuania and Cyprus

²⁷ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union, COM/2020/580 final, (Brussels, 30 September 2020) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1602583951529&uri=CELEX%3A52020DC0580> (28 October 2020)

²⁸ *ibid*

²⁹ Rule of law country reports 2020. (European Commission)

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rule_of_law_2020_country_reports_2_web.pdf (28 October 2020)

³⁰ 2020 Rule of law report - Communication and country chapters. (European Commission) https://ec.europa.eu/info/publications/2020-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en (28 October 2020)

³¹ 2020 Rule of law report - input from member states. (European Commission) https://ec.europa.eu/info/publications/2020-rule-law-report-input-member-states_en (28 October 2020)

³² 2020 Rule of law report - stakeholder contributions. (European Commission)

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020_rule_of_law_report_-_stakeholder_contributions.zip.7z (27 October 2020)

stakeholders only provided anonymous inputs.³³ There are horizontal inputs from stakeholders as well, which do not concern a specific Member State and not follow the sample of the previously fixed online questionnaire. In addition, the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) also provided a 42-page contribution referring to its own surveys and reports, as well as to findings of other international organisations.³⁴ Finally, on the Commission's website we can also find the contributions of the Council of Europe for each Member State.³⁵ However, these documents do not contain written evaluations but long lists of links to the websites of the different organs of the Council of Europe, each of which leading to multiple documents of hundreds of pages.

There is no doubt that the Commission collected a very wide range of documents to support its first Annual Rule of Law Report. At the same time, taking into account the enormous quantity of information that it had to synthesize, several questions arise. For example, it is not evident if the Commission had enough administrative capacity to analyse in depth in a very short period of time, during the summer of 2020 all information. Correctly processing the information would have required not only a considerable increase of the number of the Commission's staff, but also recruiting a huge number of highly qualified legal professionals having thorough knowledge and a comparative perspective of the political and institutional systems of different European Member States. In addition, it is not clear, who and on which basis decided which inputs to take into consideration with which weight in case of contradicting information. Even if, this time, the Commission examined all countries, the Annual Rule of Law Report did not bring any additional guarantee for an objective analysis, compared to its previous rule of law controlling tools. The website of the Commission also refers to hundreds of virtual consultations, but they did not publish the content of these consultations.

Examining in detail the content of the rule of law report does not fall within the scope of the present analysis. This could be the subject of a separate analysis or several separate analyses, which should check all the inputs and compare them with the respective country reports of the European Commission in order to evaluate the quality of this new rule of law instrument. In such works, one should check for example if inputs suggesting positive and negative developments were taken into account equally in the case of each country. It would also be worthy to examine from a European and comparative constitutional law perspective to what extent the choice of concentrating the Annual Rule of Law Report on the aforementioned four selected topics impacted on the final outcome. Limiting the scope of the analysis both in time and in terms of topics could easily lead to a situation that the report does not touch upon important political issues experienced in some Members States during the last few years.

Analysing the Country abstracts allows concluding that the chapters about Hungary

³³The Commission published a document titled "Summary of the targeted stakeholder consultation for the 2020 Rule of Law Report" in which it communicated much higher numbers. Perhaps, the difference is due to methodological differences. For the present analysis, the numbers are provided on the basis of public and anonymous country specific stakeholder inputs sent in through the online questionnaire of the Commission and available on the Commission's website to download.

Summary of the targeted stakeholder consultation for the 2020 Rule of Law Report. (European Commission)

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020_rule_of_law_report_-_summary_of_the_stakeholder_consultation_en.pdf (28 October 2020)

Link to the public and unanimous country specific stakeholder inputs: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020_rule_of_law_report_-_stakeholder_contributions.zip.7z (28 October 2020)

³⁴2020 Rule of law report - stakeholder contribution - Fundamental Rights Agency. (European Commission)

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2020_rule_of_law_report_stakeholder_contribution_-_fundamental_rights_agency.pdf (27 October 2020)

³⁵ 2020 Rule of law report - stakeholder contribution - Council of Europe. (European Commission)

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/stakeholder_contribution_-_council_of_europe_0.zip (27 October 2020)

and Poland remain the far most negative. In this regard, there is no change in the trend of the last decade; the two countries clearly remain in the focus of the European rule of law control. Even if all Member States received remarks, their nature and gravity are not comparable to those of the two mentioned countries. The report voices the most of the serious concerns about corruption, the situation of media and of the judiciary regarding Hungary and Poland, and to a less extent, regarding some “new” Member States that have also joined the European since 2004.³⁶ The chapter on Hungary for example contains only one positive sentence acknowledging that *“as regards efficiency and quality, the justice system performs well in terms of the length of proceedings and has a high level of digitalisation.”*³⁷ All the remaining sentences exclusively formulate negative assessments and concerns.

The careful reading of the country abstracts also shows that much depends on the wordings. For example, it is eye-catching that the chapter on Hungary observes with concern that *“the independent National Judicial Council faces challenges in counter-balancing the powers of the President of the National Office for the Judiciary in charge of the management of the courts.”*³⁸ While the chapter on the previous page, the one dealing with Luxembourg, where such a judicial council does not exist at all, presents as a positive development of the judiciary system already marked by a high level of independence, that *“a constitutional reform is being discussed in Parliament to further strengthen judicial independence [...] by establishing a council for the judiciary.”*³⁹

II.2. The question of the legal basis

Another important question is if the Annual Rule of Law Report has a sufficient legal basis in European law. The opinion of the Legal Service of the Council which I already referred to earlier is worth being quoted more in detail in this context. On 27 May 2014, the Legal Service assessed in detail the issue of establishing a European rule of law control over the Member States. The Legal Service pointed out that *“According to Article 5 TEU, ‘the limits of Union competences are governed by the principle of conferral’ [...]. Competences not conferred upon the Union in the Treaties remain within the Member States. [...] Article 2 TEU does not confer any material competence upon the Union but, similarly to the Charter provisions, it lists certain values that ought to be respected by the institutions of the Union and by its Member States when they act within the limits of the powers conferred on the Union in the treaties, and without affecting their limits. Therefore, a violation of the values of the Union, including the rule of law, may be invoked against a Member State only when it acts in a subject matter for which the Union has competence based on specific competence-setting Treaty provisions. [...] Respect of the rule of law by the Member States cannot be, under the Treaties, the subject matter of an action by the institutions of the Union irrespective of the*

³⁶ Bruxelles sonne l’alerte sur l’État de droit dans l’UE (Brussels sounds the alert on the rule of law in the EU). In [lefigaro.fr](https://www.lefigaro.fr) (30 September 2020)

<https://www.lefigaro.fr/international/bruxelles-sonne-l-alerte-sur-l-etat-de-droit-dans-l-ue-20200930> (28 October 2020)

Commission report finds many EU nations fall short on rule of law. In [politico.eu](https://www.politico.eu) (30 September 2020)

<https://www.politico.eu/article/european-commission-report-finds-many-eu-nations-hungary-poland-malta-bulgaria-falling-short-rule-of-law/> (28 October 2020)

³⁷ Rule of law country reports 2020, European Commission. Abstract – Hungary. (European Commission), p. 21. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rule_of_law_2020_country_reports_2_web.pdf (28 October 2020)

³⁸ *ibid.*

³⁹ Rule of law country reports 2020, European Commission. Abstract – Luxembourg. (European Commission), p. 20.

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/rule_of_law_2020_country_reports_2_web.pdf (28 October 2020)

existence of a specific material competence to frame this action, with the sole exception of the procedure described at Article 7 TEU. [...]

In other words, the Legal Service of the Council clearly determined that the Commission had created its Rule of Law Framework in 2014 in breach of the bases of EU law, since it wanted to act in a matter in which the European Union had no competence at all. Back then, the Commission's main counter-argument to this was that it had not created a new European procedure, but had come up with an internal decision-making mechanism, which now allowed it to properly weigh the activation of Article 7 TEU against a Member State. The Commission also emphasized that its recommendations made within the framework of the proceedings were not binding. However, the Legal Service was not convinced by this argument. According to the latter, *"the non-binding nature of a recommendation does not allow the institutions to act by issuing such type of acts in matters or subjects on which the Treaties have not vested powers on them; [...] even if recommendations are not intended to produce binding effects and are not capable of creating rights that individuals can rely on before a national court, they are not without any legal effect. [...] To build a permanent mechanism for a rule of law study and proposal facility operated by the Commission on the combined bases of Article 7 TEU and Article 241 TFEU⁴⁰ would undermine the specific character of the procedure of Article 7(1) - particularly concerning the way it can be initiated."*

The Legal Service came to the conclusion that *"there is no legal basis in the Treaties empowering the institutions to create a new supervision mechanism of the respect of the rule of law by the Member States, additional to what is laid down in Article 7 TEU, neither to amend, modify or supplement the procedure laid down in this Article."*

This legal opinion was issued regarding the Rule of Law Framework that the Commission established in 2014. However, its conclusions are relevant also for the Annual Rule of Law Report. If according to the Legal Service, the Commission did not have the power to create a rule of law mechanism allowing the rule of law control of the Member States at an occasional basis, one could hardly argue that this would be different in case of the Annual Rule of Law Report establishing a much broader, systemic rule of law control, through which the Commission acquires even more power. The observations of the Legal Service according to which the "respect of the rule of law by the Member States cannot be, under the Treaties, the subject matter of an action by the institutions of the Union", or that "there is no legal basis in the Treaties empowering the institutions to create a new supervision mechanism of the respect of the rule of law" are sufficiently general to be valid also for the Annual Rule of Law Report.

Therefore, even if this is not currently in the centre of attention, the Annual Rule of Law Report could lack sufficient legal basis under EU law. This leads to a paradoxical situation according to which the new European instrument established to control the rule of law in the Member States would be in breach with the rule of law of the European Union.

III. Conclusion

Since the early 2010's the European Union developed several mechanisms in order to control the situation of the rule of law in the Member States. On request of some European countries and the European Parliament, the Commission established its Rule of Law Framework. Later on, the Council put in place a Rule of Law Dialogue and the Parliament

⁴⁰ Under Article 241 TFEU the Council, acting by a simple majority, may request the Commission to undertake any studies the Council considers desirable for the attainment of the common objectives, and to submit to it any appropriate proposals. If the Commission does not submit a proposal, it shall inform the Council of the reasons.

made a proposal for an EU Mechanism on Democracy, the Rule of Law and Fundamental Rights.

In 2019, the European Commission announced completing the rule of law toolkit of the European Union by a new instrument, the Annual Rule of Law report. The previous political leadership of the Commission played a determining role in the establishment of this new policy tool, but the Annual Rule of Law Report was first published only by the new Commission, on 30 September 2020. According to the communication of the European Commission, this new tool, analysing the situation in all EU countries, ensures the equal treatment of all Member States. However, the careful assessment of the preparation and the outcome of the first Annual Rule of Law Report raises several methodological questions. Taking into account the 2014 expert opinion of the Legal Service of the Council, the legal basis of the Annual Rule of Law Report can also be questioned, which puts the European rule of law control on uncertain foundations.

Alkotmányosság és járványveszély¹

I. A rendkívüli állapot nem kivételes állapot

A járványidőszak azt is megmutatta, hogy az európai országok kormányai milyen döntési helyzet kialakításában tudnak a leggyorsabban és leghatékonyabban reagálni a folyamatosan változó problémákra – vagy éppen mire nem voltak képesek. Az általánosan megfogalmazott elvárás természetesen az volt, hogy a kormányzati politikának ebben a speciális helyzetben is összhangban kell állnia a jogállam keretein belüli lehetőségekkel. Ám voltak Magyarországgal kapcsolatban olyan kritikai felvetések (pl. Donald Tusk megjegyzése a Spiegelben a magyar miniszterelnökről, amely szerint Orbán Viktorra büszke lehetne az a Carl Schmitt német jogi és politikai gondolkodó, akiről közismert, hogy a kivételes állapottól nem rettent vissza és a nemzetiszocialista rendszer első éveiben buzgón támogatta Hitlert), melyek vagy teljes ismerethiányról vagy a politikai ellenszenv kifejeződéséről tanúskodnak.

Tanulmányunk célja, hogy megvilágítsuk, hogy a normál alkotmányos helyzettől miben és milyen alkotmányos felhatalmazással tért el a magyar kormányzat, továbbá ezt összehasonlítjuk más országokban – elsősorban a közép-európai országokban alkalmazott megoldásokkal. Mindehhez először szemügyre vesszük a német és az osztrák reagálást, majd külön is foglalkozunk a V4-ek (köztük Magyarország) intézkedéseinek alkotmányosságával.

Vizsgálódásunk elején érdemes néhány fogalmi pontosítást elvégezni. Ennek során Carl Schmitt és a hozzá kapcsolódó Giorgio Agamben munkáira támaszkodunk. Mindkét gondolkodó olyan történelmi-politikai helyzetek elemzője, amelyben a jog normális, megszokott világa nem érvényesül, konkrétan a rendkívüli, a kivételes helyzetről értekeztek. Schmitt száz évvel ezelőtt, míg Agamben napjainkban. Hatástörténetük következtében e témakör klasszikusai közé számíthatók. Ezt követi a közép-európai országok kormányok jogi reakcióinak bemutatása a járvány által előállt vészhelyzetre, majd a magyar alkotmányos helyzet értelmezése. Nem csupán jogi, alkotmányjogi kérdésekről van szó, hanem eminensen politikai, s azon belül is biztonsági kérdésekről. A normál állapotban (amikor a megszokott életfolyamatot nem borítja fel természeti katasztrófa, országokat érintő politikai-hadügyi válság) a kiszámíthatóság által biztonságot ad a jogélet megszokott működése, ám vannak olyan – a normál állapottól eltérő – helyzetek, amikor az élet biztonságos védelméhez nem elegendők a hagyományos jogi formális követelmények, hanem elsősorban magát a vészhelyzetet kell megoldani. Egy társadalom biztonságát nemcsak fegyveres konfliktus veszélyeztetheti, hanem természeti katasztrófa is, vagy éppen adott esetben egy járvány. A tömegesen fellépő egészségügyi probléma épp oly súlyos lehet, mint az utcákon tapasztalható erőszakos cselekedetek sokasága. Erre a helyzetre felkészülve a jogállamok alkotmányos rendje jogi lehetőséget ad a normál helyzettől való eltérésre. Hangsúlyozzuk: jogilag szabályozott módon lehet a normál jogi helyzettől eltérni. Ennyiben a rendkívüli helyzetekkel való szembenézés, noha módosítja a jogalkotás megszokott rendjét, része a jogállami működésnek.

¹ A tanulmány a Danube Institute szuverenitást vizsgáló jogi kutatócsoportjának közös munkája. A kutatócsoport vezetője: Karácsony András egyetemi tanár, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék (karacsony@ajk.elte.hu). Tagok: Hegedős Soma abszolutóriummal rendelkező PhD hallgató, ELTE ÁJK Jogtudományi Doktori Iskola (soma.hegedos@danubeinstitute.hu), Monostori Markus, abszolutóriummal rendelkező PhD hallgató, ELTE ÁJK Jogtudományi Doktori Iskola (drmonastery@gmail.com)

A jog normál állapottól eltérő helyzetét Carl Schmitt a szuverenitás kérdésköre kapcsán vizsgálta. Két könyvét kell e tekintetben felidézni: *Die Diktatur* (1921), mely a szuverenitásprobléma eszmetörténetét vizsgálta és a *Politische Theologie* (1922). Az 1921-es munkájában a *pouvoir constitué* (alkotmányos hatalom) és a *pouvoir constituant* (alkotmányozó hatalom) alapján kétféle diktatúráról beszélt. A „komiszár” (azaz egy konkrét feladattal megbízott) és a „szuverén” diktátorról. A megkülönböztetés alapját a következő kérdés adja: mi adhat biztonságot az adott normák érvényesülésének, illetve miként teremthető új norma?

A komiszár a létező alkotmányos rendből indul ki és annak megvalósítására törekszik egy olyan helyzetben, amikor az alkotmányos *eljárások* alkalmazása nem biztosítja a politikai közösség számára elfogadott alkotmányos rend létét. Ebben a kivételes állapotban (Ausnahmezustand, State of Exception) az a feladata, hogy *helyreállítsa* a normál jogi (alkotmányos) állapotot. Ez a diktatúra egy időben korlátozott uralom. Schmitt erre a római köztársaság időszakából vette a példát, amikor is az egy évre választott diktátor feladata volt, hogy a súlyos külső fenyegetés esetén a jogi normák és a jogérvényesítés (a jog megvalósulásának) normája közötti ellentétet politikai döntésekkel áthidalja a vészhelyzet megoldása érdekében. Röviden: a komiszár jellegű diktátor felfüggeszti az alkotmányt, mégpedig azért, hogy ugyanezen alkotmányt megvédje. Ezt a szituációt Schmitt az ostromállapothoz (Belagerungszustand, state of siege) hasonlította.

Ezzel szemben a *szuverén* diktátor nem egyszerűen egy fennálló, konkrét alkotmányt függeszt fel a jog alapján, hanem a felfüggesztés által olyan állapotot akar teremteni, melyben egy új alkotmányos rend lehetségessé válik. Tevékenységét a *pouvoir constituant*, vagyis az alkotmányozó hatalom jellemzi. A *pouvoir constituant* csak jogokat ismer, míg kötelezettséget nem, a *pouvoir constitué* viszont fordítva: csak kötelezettségeket, s jogokat nem. A *pouvoir constituant* és a *pouvoir constitué* viszonyát a természettel analógiában mint *natura naturans* (teremtő természet) és a *natura naturata* (teremtett természet) különbségét ragadta meg Schmitt. Ami viszont közös a Schmitt által elemzett diktatúra két fajtájában, hogy mindegyik bekövetkeztének lehetősége jogilag szabályozott és mindkettő célja egy alkotmányos normálállapot megteremtése. Az egyik a régit megerősítve, a másik egy újat létrehozva.

Schmitt ezt követően, alig egy évvel később publikálta könyvét a politikai teológiáról, amiben már nem esett szó a komiszárról, hanem csak a szuverénról. Fogalmazhatunk úgy is, hogy radikalizálta mind a szuverénnel mind pedig – ezzel összhangban – a kivételes állapottal kapcsolatos álláspontját. A mű első mondatát – „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt” – megszámlálhatatlanul sokan idézték.² Schmitt itt a *végső döntést*, a jogi normából nem levezethető döntést állította középpontba (már ez mutatja a jogállami elvtől való elszakadását). Ennek hátterében azon meggyőződése állt, hogy az állam (a politika) elsődleges a joghoz képest. A jogi rend megszűnése nem jelenti mindenféle rend megszűnését, mert ott áll az állam (politika) rendje. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy itt rejlik Schmittnek Kelsenrel való vitája, mivel Kelsen az állami rendet csak a jogi szabályozás összefüggésében értelmezte és a normál élethelyzetet elemezte. Schmittnél a szuverén hatalma önmagából fakad, nem származtatott, s nem valamilyen normából levezett hatalom. Ám ez a szuverén már nem ugyanaz, mint az egy évvel korábban írt szuverén diktátor, az ugyanis kötődött az alkotmányos helyzethez, míg ez a szuverén már nem. A szuverén tehát önmagában áll, mögötte csak az erő van, ami által szuverénként tevékenykedhet, s hatalmi lehetőségének végpontja a létező jogrend felfüggesztése. Röviden: a kivételes állapotban

² „Souverän ist, wer über den Ausnahmezustand entscheidet.” Carl Schmitt: *Politische Theologie*. Duncker und Humblot, München – Leipzig, 1934. 11. o.

nincs jogrend, hanem csak a politikai akarat által alkotott rend. Mi az, amit Agamben hozzátett Schmitt szuverenitásra vonatkozó gondolataihoz?³

Világossá tette, hogy a kivételes állapot egy olyan helyzetet mutat, amikor egyfelől vannak érvényes törvények, melyeket *nem* alkalmaznak, és másfelől vannak cselekvések, melyeknek *nincs* helyük a törvények alapján. Erejük ugyan van, de az nem törvényerő. A kivételes állapot egyszerűen összefoglalva: a *senkiföldje*. Senkiföldje a közjog és a politikai tények, a jogrend és az élet között. Határhelyzetről van tehát szó, nem csupán az egyén, hanem az adott közösség szempontjából. Nemcsak a totalitárius berendezkedéseket jellemzi a kivételes állapot bevezetése. Agamben szerint ugyanilyen módon kivételes állapotot teremtett az Amerikai Egyesült Államokban a 2001. október 26-án elfogadott *Patriot Act*, és ehhez kapcsolódóan további rendelkezések, melyek többek között lehetővé tették, hogy bírói vizsgálat nélkül évekig fogva tartsanak gyanúsnak ítélt személyeket. Ez persze egy paradox helyzet, mivel maga a jog szabályozza az alapvető jogok felfüggesztését. A kivételes állapot tehát egy olyan jelenség, amikor az élet és a jog feszültségbe kerül, amikor a jog és a politika döntési tartománya eltér egymástól.

Mi köze van mindennek a magyarországi járványügyi vészhelyzetben bevezetett rendkívüli állapothoz? Röviden azt mondhatjuk: semmi. Ugyanis Schmitt szemében a kivételes állapot mindig egy a jogot zárójelbe tevő állapot, amikor csupán a politikai erő nyilvánul meg, míg a hazai rendkívüli állapot bevezetése az alkotmányos rend alapján történt. Ám épp ezen különbözőség világossá tétele miatt kellett felidézniük a schmitti kivételes állapot értelmezését, hogy lássuk: mily téves ebben a járványügyi helyzetben hozott döntések rokonítása a kivételes állapottal.

II. Normál és rendkívüli állapot – közép európai példák

A jogelméleti és jogtörténeti bevezető után az alábbiakban néhány konkrét példán keresztül mutatjuk be, hogy milyen intézkedésekkel törekedtek a közép európai államok felvenni a harcot a járványveszéllyel és egyúttal megőrizni az alkotmányosság követelményeit is. A COVID-19 vírus okozta járvány a 2020. év első hat hónapjában alapvetően próbára tette az európai államokat, és a gyakorlatban is megmutatta, hogy a különféle válsághelyzetekre adott reagálás képessége milyen szinten áll az egyes országokban, értve itt a jogszabályi háttérrel, az intézményrendszert és az infrastruktúrát, illetőleg a nemzeteket koordináló politikai vezetést.

A válsághelyzetek alapvető jellemzője, hogy a hétköznapi élet szokványos jogi keretei, rendszerei közül szükséges kilépni, gyors és határozott reakciókat adni, amelyre lehetőséget a rendkívüli állapot intézménye szolgáltat. Miként áttekintésünkben látható lesz, a járvány miatt bevezetett rendkívüli állapotnak semmi köze a Carl Schmitt nevéhez köthető kivételes állapothoz (*Ausnahmezustand*, *State of Exception*). Az utóbbi ugyanis a jog felfüggesztését jelenti, míg a most alkalmazott megoldások mind az alkotmányos rend, a jogrend alapján álltak.

II. 1. Németország

A schmitt-i felfogás szemszögéből kiindulva jóval nehezebb megítélni a lockdown időszaka alatt kialakult német alkotmányos helyzetet. Ennek a nehézségnek az oka alapvetően két körülményből következik: az egyik, hogy Németország szövetségi köztársaság, a

³ Agamben, Giorgio: *State of Exception*. London, The University of Chicago Press, Ltd., 2005.

Szövetség (Bund) és a tartományok között megoszlanak az alkotmányos kompetenciák, a tartományoknak így önálló mozgásterük van. A másik lényeges körülmény, hogy a szövetségi szintű német alaptörvény (Grundgesetz) nem tartalmaz explicit rendelkezéseket a kivételes állapot, illetőleg a különleges jogrend alkalmazására vonatkozólag, legalábbis nem a magyar Alaptörvényhez hasonló általános jelleggel. Ami a német alaptörvényi szabályozás utóbbi jellegzetességét illeti, ennek természetesen jelentős politika-, illetőleg jogtörténeti okai vannak, amelyeknek mélyebb vizsgálata a kivételes állapot körüli jogi viták jelentőségére is jól rámutat.

A német jogtörténeti előzményeket, igaz csak az 1919-es ún. weimari alkotmány megszületésétől, illetve a jelenlegi alkotmányossági dilemmákat részletesebben vesszük szemügyre mint a későbbiekben elemzésre kerülő országok alkotmányos helyzetét. Ennek három oka van: (a) a kivételes állapotról, a rendkívüli állapotról szóló szakirodalom erőteljesen kötődik ennek e korszaknak az elemzéséhez, így Schmitt és Agamben munkái is. (b) 1945 után a német alkotmányjogi, jogelméleti gondolkodás, éppen a nemzetiszocializmus tapasztalata alapján, elméletileg különösképp érzékenyen és gazdag szellemi muníciót felvonultatva viszonyult a kivételes állapot / rendkívüli állapot kérdéséhez. (c) Végezetül: a többi bemutatásra kerülő ország esetében az alkotmányjogi szakirodalom sem az elmúlt egy-két évtizedben, sem pedig a járvány alatti időszakban nem mutatott fel figyelemreméltó elemzéseket a kivételes/rendkívüli állapot témakörében. Az elmúlt hónapokban megjelent írások is inkább publicisztikai jellegűek, sem mint jogtudományi vizsgálódások.

A weimari alkotmányjog speciális karakterét az adta, hogy az addigiaknál jóval szélesebb körben kísérelte meg garantálni a birodalmi polgároknak az alkotmányos alapjogokat, mindazonáltal mégsem helyezett elegendő hangsúlyt a kivételes, illetőleg szükségállapotot eredményező – egyúttal az alapjogok korlátozásával is együtt járó – krízishelyzetek alkotmányjogi körülbástyázására. Ennek döntő jelentősége volt. A weimari alkotmány 48. szakasza – anélkül, hogy különbséget tett volna külső, vagy belső fenyegetettség, illetőleg szükségállapot között – a birodalmi elnöknek átfogó felhatalmazást biztosított szükségállapot esetére. A 48. szakasz 2. bekezdése szerint a birodalmi elnöknek felhatalmazása volt arra, hogy a közrend, vagy közbiztonság jelentős zavara, illetőleg veszélyeztetettsége esetén meghozza a „szükséges intézkedéseket”, akár karhatalommal is beavatkozzon, mégpedig anélkül, hogy előzetesen kihirdette volna a kivételes állapotot (szükségállapotot). A birodalmi elnöknek lehetőségében állt ezen túlmenően olyan alapjogoknak is az ideiglenes hatályon kívül helyezése, mint amilyen a személyi és gyülekezési szabadság, a lakás sértetlensége, a posta-, a levél és a telegráf-titok, valamint a tulajdon-, a vélemény- és sajtószabadság. Tekintettel arra, hogy a weimari alkotmány 25. és 53. szakasza ugyancsak a birodalmi elnök hatáskörébe sorolta a birodalmi gyűlés (Reichstag) feloszlásának, valamint a birodalmi kancellár kinevezésének és leváltásának jogát is, így a weimari alkotmány lényegében olyan jogosítványokat biztosított a birodalmi elnöknek, amelyet az utókor kritikusan a birodalmi elnök diktatórikus hatalma megalapozásának tart.

Noha az alkotmány szövegezése szerint a kivételes állapotra/szükségállapotra vonatkozó elnöki jogköröket a birodalmi gyűlés elviekben erősen korlátozhatta volna, így például a birodalmi elnök intézkedéseit a „Reichstag követelésére” hatályon kívül kellett helyezni, az első világháborút követő évtizedben azonban mégis olyan politikai, illetőleg társadalmi folyamatok kezdődtek el, amelyek végül a birodalmi elnök törvényerővel rendelkező szükségrendeletei (Notverordnung) alkalmazásának kiterjedéséhez vezettek. Így például a politikai – sokszor utcai – összetűzések és nyugtalanságok kezelése érdekében Friedrich Ebert birodalmi elnök már 1919 és 1925 között 136 rendeletet hozott, sok esetben a karhatalom alkalmazására vonatkozó tartalommal. Ez a tendencia pedig később tovább erősödött, amit jól mutat, hogy a Reichstag 1931-ben már csak 34, 1932-ben pedig

mindössze 5 törvényt fogadott el összesen és hasonlóan drámai módon csökkent a parlamenti ülések száma is. A végrehajtó hatalom aránytalan megerősödése tehát már Hitler hatalomátvételét megelőzően, különösen a Brüning- és Papen-kabinetek ideje alatt megkezdődött. Egy korabeli, a Hitler-éra előtti megállapítás szerint „birodalmi szinten a parlamenti élet gyakorlatilag befejeződött”.

Ezek voltak tehát azok a jogtörténeti előzmények, amelyek a kivételes állapot, illetőleg a különleges jogrend hatályos német alkotmányjogi szabályozását közvetlenül megelőzték. Mindazonáltal ki kell még emelni a második világháborút követően a német kapituláció jogi kihatásait is, ugyanis a szövetséges hatalmak 1945. június 5-én jogi értelemben is átvették a végrehajtó hatalom gyakorlását a német kormánytól, néhány hónappal később pedig feloszlattak valamennyi német fegyveres erőt, ezt pedig 1949-ben – közvetlenül az új és máig hatályos alaptörvény (Grundgesetz) elfogadása előtt – egy statútumban ismételtelen megerősítették. Ez volt az oka annak, hogy a német alkotmánytörténetben először létrejött egy olyan állam, amelynek az alkotmányszövege alapján lényegében nem volt alkotmányos lehetősége az önvédelemre, illetőleg fegyveres erők bevetésére sem. Ennek megfelelően – érthető okokból – a német alaptörvény szövegezése nélkülözötte a szükségállapot különböző eseteinek alkotmányjogi szabályozását is, annak ellenére, hogy korábban az ún. herrenchiemsee-i konvent rendkívül részletes alkotmánytervezetet dolgozott ki a különleges jogrend vonatkozásában is.

A német jogtudomány természetesen tisztában volt a Grundgesetz hiányosságaival, annak pótlására azonban – mintegy évtizedes jogi és politikai vitákat követően – csak 1968-ban került sor az ún. Notstandsverfassung-klauzulák elfogadásával.⁴ A szükséghelyzetekre vonatkozó alkotmánymódosító, illetőleg az alkotmányt kiegészítő rendelkezések parlamenti elfogadását jelentős politikai és társadalmi vita övezte, tematizáló hatással bírt például az 1968-as diáktüntetésekre is Németországban. Egyes kritikusok, így Otto Schily, a weimari alkotmány csúfos kudarca alapján egyenesen úgy találták, hogy a különleges jogrend alkalmazásának széleskörű alkotmányos garantálása ismételtelen a demokratikus rend feloldódásához fog vezetni.⁵ Jelentősrészt éppen ebből a félelemből következett, hogy a Notstandsverfassung végül nem biztosított a német alaptörvényben általános jellegű felhatalmazást a végrehajtó hatalomnak rendkívüli helyzetek esetére, ehelyett inkább egyes konkrét kiegészítések kerültek diffúz jelleggel az alaptörvény szövegébe. A Notstandsverfassung legjelentősebb kiegészítése egyértelműen a feszültséghelyzetre és a védelmi helyzetre (Spannungsfall, Verteidigungsfall) vonatkozó szabályozási szisztéma kialakítása volt, ezek azonban ún. külső veszélyeztetettség, lényegében fegyveres konfliktusok veszélyével járó esetekre vonatkoztak. A végrehajtó hatalom szerepének „körültekintő” szabályozására jellemző, hogy a német alaptörvény szerint még a szövetségi állam területét érő támadások esetén is a védelmi helyzetet (Verteidigungsfall) – a Bundesrat hozzájárulásával – a Bundestag kétharmados döntéssel tudja kinyilvánítani (lásd: 115a. szakasz), amely meglehetősen körülményes szabályozásnak tűnik egy közvetlen katonai konfliktussal fenyegető válsághelyzetben. A Notstandsverfassung támogatói további jelentős vívmánynak tartották, hogy nemcsak a végrehajtó hatalom szerepét sikerült viszonylag erősen körülhatárolni, hanem a szabályozás alapján egyúttal az alapjogok korlátozására is csak ún. „kímélő” jelleggel kerülhet sor. A weimari alkotmánnyal szemben a Grundgesetz nem határozza meg egy külön szakaszban a szükséghelyzetben korlátozható alapjogok széles körét, inkább kifejezetten egy-egy alapjog tekintetében ún. jogfenntartásokkal él. Erre példa a mozgás szabadságának alapjoga (11. szakasz), amelynek második bekezdése olyan esetkörökkel egészült ki, amelyek vonatkozásában az alapjog – törvénnyel, vagy már hatályos törvényi rendelkezés alapján – korlátozhatóvá válik. Ilyen eset áll fenn például a természeti

⁴ Ernst Benda: Die Notstandsverfassung. Olzog Verlag, München, 1966., 56. oldaltól

⁵ Otto Schily: Das Notstandsrecht des Grundgesetzes. In: EuGRZ, Berlin, 2005. 290. o.

katasztrófák, súlyos szerencsétlenségek esetén, illetőleg a demokratikus alaprendet fenyegető, vagy éppen egy járványügyi veszély elhárításának szükségessége vonatkozásában is.

A járványügyi veszély még egy alapjog esetében került kifejezetten megnevezésre, mégpedig a lakás-lakóhely sértetlensége korlátozhatóságának esetkörei között. A Notstandsverfassung részeként megerősítésre került továbbá a föderalizmus elve, vagyis a szövetségi állami szint (Bund) és a tartományok (Land) közötti együttműködés és kompetencia-megosztás, továbbá az ún. szükséghelyzeti törvényhozási eljárás (Notstandsgesetzgebung), amelynek keretében lerövidíthetőkké váltak a törvényalkotási procedúrák is. Általánosságban tehát elmondható, hogy a Grundgesetz kísérletet tett arra, hogy a szükség-, illetőleg kivételes állapot különböző – és általában nehezen prognosztizálható – eseteit a parlamentarizmus keretein belül, törvényi szabályozás útján kezelje és csak törvényi felhatalmazás alapján biztosít tágabb mozgásteret a kormány számára.

A német alaptörvény fent ábrázolt jogi szisztematikája a szükségállapot vonatkozásában mindazonáltal számos dilemmát felvetett és ezek a dilemmák jól megmutatkoztak a COVID-19 típusú koronavírus-járvány nemzetközi szintű terjedése miatt kialakult válságkezelés során is. Ahogyan arra alkotmányjogi elemzésükben Pierre Thielbörger és Benedikt Beehrt is rámutatott,⁶ a koronavírus-válság során egyértelművé vált, hogy a Grundgesetz különleges jogrendi szabályozása erősen hiányos, nehezen átlátható, továbbá túlságosan is kiszolgáltatott a politikai kompromisszumokon alapuló megoldásoknak. Speciális problémaként mutatkozik, hogy a hatályos német alkotmányjog alapján a COVID-19 elleni állami válaszintézkedések – úgy tűnik – jobbra tartományi hatáskörbe esnek. Erősebb szövetségi szintű jogosítványokat a Grundgesetz elsősorban ún. külső veszélyeztetettség, tehát a Spannungsfall, illetőleg a Verteidigungsfall esetére garantál, ebben az esetben azonban szó sem volt külső fegyveres konfliktus, illetőleg támadás veszélyének fennállásáról, ezért a 115a., vagy a 80.a szakaszok alkalmazása fel sem merülhetett. A német alaptörvény 35. szakasza sem szolgálhatott valódi jogi megoldással a krízishelyzet kezelésére, tekintettel arra, hogy ezek a szakaszok pusztán a tartományok egymás, valamint a szövetségi kormányzat közötti karhatalmi együttműködést szabályozzák katasztrófa-helyzetek esetére. Nem véletlen, hogy a Bund és a tartományok képviselőinek 2020. március 16-ai tárgyalásán pusztán intézkedési direktívákat határoztak meg, a szövetségi kormánynak nem volt felhatalmazása utasítást adnia a tartományoknak meghatározott intézkedések meghozatalára. Ebből következően az egyes német tartományok némiképpen eltérően is kezelték a válsághelyzetet.

Ugyancsak gyakorlati jelentőséggel is bíró problémaként mutatkozik – különösen egy járványveszély idején –, hogy a Grundgesetz nem tartalmaz rendelkezéseket arra az esetre, amennyiben a legfőbb szövetségi állami szervek – így például a Bundestag – akadályozottá válnának és nem tudnának döntéseket hozni. Thielbörger és Beehrt szerint a fentiekhez képest legalább ennyire nyugtalanító az alapjogok korlátozásának kérdése is a szükségállapot szabályozással összefüggésben. A szövetségi kormány és a tartományok találkozásán az Angela Merkel kancellárasszony által a tartományoknak átadott javaslatcsomag – jogi átültetésüket követően – az alapjogok rendkívül erős korlátozását eredményezte. Olyan alapvető fontosságú alkotmányos jogok sérültek, mint a 4. szakaszban garantált vallásszabadság (az istentiszteletek és tömeges összejövetelek betiltása miatt), a személy szabadságának joga (2. szakasz), a demonstrációk korlátozása miatt a gyülekezési szabadság (8. szakasz), vagy éppen az üzemek, a vendéglátóhelyiségek, stb. bezárása miatt a foglalkozási szabadság (12. szakasz). A német alaptörvény nagy problémája – ahogyan azt már fentebb érintettük –, hogy lényegében csak a szabad mozgáshoz való jog (11. szakasz)

⁶ Thielbörger – Beehrt: COVID-19 und das Grundgesetz: Neue Gedanken vor dem Hintergrund neuer Gesetze. In: Verfassungsblog on Matters Constitutional. 2020. Március 30.

vonatkozásában tartalmaz szükségállapot jogfenntartásokat az alapjog korlátozására vonatkozóan. Az összes többi alapjog tekintetében nincsen semmilyen olyan alkotmányos kitétel, amely alapján azokat jogszerűen korlátozni lehetne ilyen mértékben. Természetesen számos esetben előfordul, hogy az alapjogokat nem valamilyen előre meghatározott alkotmányos kikötés, hanem lényegében egy másik alkotmányos érték, vagy éppen egy másik alapjog érvényesítése érdekében korlátozzák (a német alkotmányjogban ezeket nevezik az ún. „verfassungsimmanente Schranken” eseteinek). Általános jelleggel pedig valóban megállapítható, hogy az egyéni szabadságjogok rendkívüli helyzetekben a közérdek mögé kellene, hogy lépjenek. Mindazonáltal a koronavírus-járvány, illetőleg például a gazdasági visszaesés társadalmi szintű következményeinek mérlegelése a közérdek szemszögéből már önmagában is túlságosan komplex kérdés ahhoz, hogy az alapjogok ennyire drasztikus korlátozását a közérdekre való általános hivatkozás önmagában megalapozhassa – tehetjük hozzá.

A szövetségi kormány az alkotmányjogi és politikai szempontból is kritikus helyzetet egy köztes megoldással igyekezett áthidalni, amikor március 27-én elfogadtatott egy jogszabálysomagot, amelynek keretében módosították a német járványügyi törvényt (Infektionsschutzgesetz) és megerősítették a német egészségügyi minisztérium jogköreit. Miközben a német alkotmánybíróság egyik korábbi elnöke, Hans-Jürgen Papier szerint ez a változtatás alkotmányjogilag még elfogadható volt, addig a Bundestag egy tudományos szakbizottságának jelentése szerint a járványügyi törvény módosítása is súlyos alkotmányjogi aggályokat vet fel, tekintettel arra, hogy a törvénymódosítás alapján az egészségügyi miniszter lényegében rendeletek útján korlátozhat alapjogokat, ráadásul a rendeleteit a tartományi szintet megjelenítő Bundesratnak sem kell jóváhagynia. Ez pedig súlyosan sérti a föderalista alkotmányos berendezkedést is.

Mások mellett például Jens Kersten alkotmányjogász a koronavírus-válság első időszakában még úgy foglalt állást, hogy a válság, illetőleg annak kezelése nem eredményezi az alkotmányos helyzet felfüggesztését, a helyzet a német alaptörvény intézményi keretein belül kezelhető, ezáltal kivételes állapotról sem lehet beszélni – a fentiek alapján valójában ennél jóval összetettebb a kép. Úgy tűnik, hogy a weimari alkotmány kudarcát követően az 1949-ben elfogadott Grundgesetz és annak az ún. Notstandsverfassung keretében történő módosítása sem tudott megfelelő egyensúlyt biztosítani a végrehajtó és törvényhozó hatalom között a sürgőshelyzetek kezelése vonatkozásában. Ugyan a német válságkezelés járványügyi szempontból kielégítőnek bizonyult, ezekhez a kormányzati eredményekhez azonban a Grundgesetz különleges jogrendre vonatkozó szabályai lényegében semmivel sem járultak hozzá. Ahogyan azt Thielbörger és Belehr is megjegyzi, szükségessé vált a német alaptörvény sürgőshelyzetre vonatkozó szabályainak megreformálása, mert nem biztos, hogy a legközelebbi válsághelyzet esetén a német vezetés ugyanazt a társadalmi - politikai támogatást és együttműködést fogja élvezni, mint a koronavírus-járvány kezelésének vonatkozásában.

Végül megjegyzendő, hogy már a lockdown időszaka alatt is számos sürgősségi alkotmányjogi panasz futott be a német Szövetségi Alkotmánybírósághoz. A német alkotmánybíróság – legalábbis a sürgősségi eljárások vonatkozásában – jól láthatóan igyekezett nem akadályává válni a járványügyi intézkedések hatékony érvényesítésének, az állami intézkedések objektívebb alkotmányjogi megítéléséhez valószínűleg még hosszabb időre lesz szükség.

Németországban 202.845 megbetegedés ismert (VII.16.), ebből 9.163 fő hunyt el, 187.800-an felépültek, a fennmaradó 5.882 eset továbbra is aktív. Ez a népességre átlagosan lebontva egymillió főre nézve 2.421 megbetegedést és 109 elhalálozást jelent. Németország

6.884.616 tesztet végezett el, ami egymillió főre lebontva átlagosan 82.157. A megbetegedések számát tekintve Németország a 17. helyen áll az országok között.⁷

I.2. Ausztria

A különleges jogrend alkotmányjogi szabályozásával kapcsolatos osztrák helyzet mindenekelőtt abban különbözik a némettől, hogy az osztrák Bundes-Verfassungsgesetz 18. szakasza általános jelleggel megkonstruált joganyaggal szolgál rendkívüli szükséghelyzetek esetére. A 18. szakasz 3. bekezdése szerint abban az esetben, amennyiben a Nemzeti Tanács (Nationalrat) nem tud ülésezni, vagy tevékenységében elháríthatatlan okokból akadályozva van, az államfő (Bundespräsident) a szövetségi kormány javaslatára – és a kormány, illetőleg saját felelősségére – átmeneti hatállyal bíró, akár törvényeket is módosító rendeleteket bocsáthat ki olyan azonnali intézkedést igénylő esetekben, amelyekben jövátehetetlen károk elhárítása válik szükségessé. A meghozott rendeletekről a szövetségi kormány azonnali hatállyal köteles beszámolni a Nemzeti Tanácsnak, amely legkésőbb négy héten belül dönt a rendelet sorsáról: vagy törvényerőre emeli azt, vagy felszólíthatja a szövetségi kormányt, hogy helyezze hatályon kívül a rendeletet. A 18. szakasz 5. bekezdése szerint a szükséghelyzetben a fentiek szerint kibocsátott rendelet nem határozhat meg alkotmányos szintű rendelkezéseket, illetőleg nem eredményezhet a szövetség, a tartományok, illetőleg az állampolgárok számára hosszabb távú pénzügyi terhet sem. Amennyiben a szükséghelyzet Ausztria egyik tartományát érintené, úgy a fenti jogosultsággal a tartományi kormányzatok rendelkeznek illetékességi területük vonatkozásában. Megjegyzendő, hogy ugyancsak különbséget jelent az osztrák és a német alkotmányjogi szabályozás között, hogy Ausztria alkotmányjogi alaptörvényéből hiányzik az alapjogi katalógus, így az alapjogok korlátozásának esetei is alkotmányjogi mérlegelés alapján bírálhatóak felül.

A koronavírus-járvánnyal összefüggésben Sebastian Kurz kormánya mindazonáltal mégis más utat választott és az ún. COVID-19 törvénycsomag parlamenti elfogadásával, illetőleg az osztrák járványügyi törvény módosításával (Epidemiegesetz) igyekezett kezelni a helyzetet. Ebben egyébként fontos szerepet játszott a Kurz-kabinet parlamenti ellenzékének együttműködése is, amely – legalábbis még márciusban – ugyan kritikával, de alapvetően kooperatív módon közelítette meg a kialakult válsághelyzet kormányzati kezelését. Ezt mutatta, hogy az első COVID-19 törvénycsomagot március 14-én még egyhangúlag, a másodikat egy héttel később pedig jelentős többségi támogatással – így részben ellenzéki képviselők támogató szavazatával – fogadták el.⁸ Már a törvénycsomag elfogadását megelőzően, március elején is hozott azonban intézkedéseket az osztrák kormány a válság kibontakozásának megelőzése érdekében. A legjelentősebb ezek közül a fertőzés szempontjából „kockázatosnak” minősített országokból való beutazások korlátozása volt, az – egyéb országok mellett – Kínából, Iránból, valamint egyes észak-olaszországi tartományokból érkező repülőket nem landolhattak Ausztria területén az egészségügyért felelős miniszter március 9-ei rendelete szerint. Fontos kiemelni, hogy ezt a rendeletet a miniszter már az 1950-ben megalkotott járványügyi jogszabály szakaszaira hivatkozással bocsátotta ki, amelyek – a fertőzések megakadályozása érdekében – lehetőséget biztosítanak a közlekedés korlátozására rendeleti úton is. A később kibocsátott rendeletek túlnyomó többségében a törvénycsomag részét képező ún. COVID-19-Maßnahmengesetz rendelkezéseire hivatkoztak jogalapként. Ilyenek voltak például az éttermek, vendéglátók és különböző szolgáltatóházak nyitvatartási idejének korlátozása, illetőleg bezárása, az otthoni munkavégzés és a kijárási korlátozások előírására vonatkozó rendeletek is.

⁷ www.worldometers.info/coronavirus/

⁸ Lásd: https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVII/A/A_00396/index.shtml#tab-Uebersicht

A Kurz-kabinet tehát nem az osztrák alkotmánytörvény különleges jogrendre vonatkozó szabályait alkalmazta, hanem a részben már meglévő járványügyi jogszabályi keretek között mozgott, valamint a koronavírus-válság kezelésére vonatkozó komplett törvényi keretrendszer állított fel, anélkül, hogy a kormány bármiféle szükségállapotot helyzetet kihirdetett volna. Éppen ezt tekinti hiányosságnak Konrad Lachmayer alkotmányjogász is, akinek kritikus elemzése szerint⁹ az osztrák kormány az alapjogokat is drasztikusan korlátozó intézkedései a gyakorlatban azt mutatták a lakosságnak, hogy kivételes állapot áll fenn, annak alkotmányjogi kereteit azonban a Kurz-kabinet elmulasztotta megteremteni, ezáltal az osztrák kormány intézkedései sértették a „rule of law” elvi követelményét. Az osztrák alkotmánybíróság ezzel a véleménnyel csak részben, egy-egy konkrét intézkedés tekintetében értett egyet. Az alkotmánybírói testület úgy találta, hogy a második COVID-19-Maßnahmengesetz lényegi rendelkezései alkotmányjogi szempontból nem kifogásolhatóak, mivel azok megfelelő törvényi felhatalmazással bírnak. Ezzel szemben például a fenti törvény által biztosított felhatalmazás alapján kibocsátott azon miniszteri rendelet, amely a közterekre való belépést tiltotta meg általános jelleggel, alkotmányjogi szempontból már kifogásolható volt, túllépett a törvény által biztosított intézkedési kereteken és túlzott mértékben sértette az osztrák állampolgárok alapjogait.¹⁰

(VII.16.) 19.655 igazolt megbetegedésből Ausztriában 711 személy hunyt el, 17.599 fő felépült, a függőben lévő esetek száma pedig 1.345. Egymillió főre bontva átlagban ez 2.182 fő beteg jelent és 79 elhunytat. Ausztria 798.436 tesztet végzett el, és az esetszámok alapján készített összesítésben a 61. helyen áll.¹¹

II. 3. Csehország

A Cseh Köztársaság jogrendjének rendkívüli állapotát az alkotmány 43.§-a tartalmazza. Ugyanakkor a különleges jogrendet a cseh alkotmány a hadiállapokra korlátozza, egyéb rendkívüli állapotot nem ismer, így a járványügyi rendelkezések bevezetéséhez a cseh törvényhozásnak és kormánynak nem állt rendelkezésére az alkotmányban meghatározott jogi háttér. Ellenben a cseh jogrendnek részét képező, alkotmányos erejű sarkalatos jogszabályok egyike felhatalmazást ad a kormánynak rendkívüli intézkedések megtételére, amennyiben Csehországot közvetlen veszély fenyegetné,¹² így erre a jogszabályra hivatkozva, a belügyminiszter indítványára, a törvényhozás március 12-én harminc napos szükségállapotot vezetett be, melyet később április 30-ig, végül pedig május 17-ig meghosszabbított.¹³

Ennek keretében március 13-i hatállyal felfüggesztették a nappali oktatást, valamint az oktatási intézmények által szervezett valamennyi rendezvényt megtiltották. Hasonlóképpen a 30 főt meghaladó kulturális, vallási és sportrendezvényeket beszüntették, ami alól a politikai és államigazgatási tevékenységek, valamint a temetések kivételt képeztek. 14-étől pedig az alapvető szükségleteket kielégítő boltokat és az E-kereskedelmet leszámítva az üzleteket is bezárták – a nyitvatartó üzletek körét március 26-án bővítették. Szintén 14-én részlegesen visszaállították a határzárakat, majd 16-án Csehországban kijárási korlátozást és be- valamint kiutazási tilalmat is bevezettek. Ennek értelmében a szabad mozgás jogát a munkába és onnan haza történő utazás, valamint az alapvető szükségletek kielégítése érdekében történő vásárlás

⁹ Konrad Lachmayer: Austria: Rule of Law Lacking in Times of Crisis. In: Verfassungsblog on Matters Constitutional. 2020. április 28. <https://verfassungsblog.de/rule-of-law-lacking-in-times-of-crisis/>

¹⁰ Verfassungsgerichtshof-Entscheidung: V-363/2020-25, 14. Juli 2020. https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH-Entscheidung_V_363_2020_vom_14._Juli_2020.pdf

¹¹ www.worldometers.info/coronavirus/

¹² Constitutional Act No. 110/1998 Coll., on the Security of the Czech Republic.

¹³ <https://www.mvcr.cz/mvcren/>

és rokonlátogatás céljára korlátozták, valamint az idegen nemzetiségűek számára megtiltották a belépést, a hazatérő csehek számára pedig kéthetes karantént írtak elő. 18-át követően a csehek megtiltották az egészségügyi termékek és gyógyszerek exportját, 19-én pedig bevezették a közterületen kötelezően az arcmaszk viselését, ami alól még az autóban történő utazás sem volt kivétel, egészen április 9-ig. Az üzletekben korosztályokra történő időszámbontást március 20. és 25. között vezették be. A vírus terjedésének „gyors és hatékony” korlátozására a csehek március 30-án vezették be az „okos karantén” projektet, mely a helyi egészségügyi ellátó intézményekre nagy szerepet ruházott a fertőzött személyek diagnosztizálásában és a potenciálisan fertőzöttek felkutatásában, valamint a rendőrség hatáskörét kiszélesítették a járványügyi rendelkezések betartására és büntetések kiszabására, illetve a hadsereget is mozgósították, és háromszáz katonát, nagyrészt egészségügyi személyzetet, az ellátórendszer megerősítésére rendelték.

A rendelkezések április 7-vel enyhülni kezdek; az egyéni, vagy két főre terjedő kültéri sporttevékenység során elhagyhatóvá vált a maszk, valamint bizonyos ipari létesítmények, hulladékfeldolgozók újra felvehették a munkát. 9-én újabb boltok nyithattak meg, 20-án további szolgáltatások és kereskedelmi tevékenységek indulhattak újra, azoknak a kivételével, melyeknél a direkt fizikai kontaktus elkerülhetetlen, továbbá a záróéves egyetemi hallgatók számára lehetővé tették az egyéni konzultációk útján tanulmányaik folytatását. Egyúttal az esküvők 10 fővel, illetőleg a profi sportolók felkészülése folytatódhattak, majd 27-vel a templomok is 15 főre korlátozva újraindíthatták az istentiszteletet, majd pedig május 11. és 25. között múzeumok, éttermek, színházak és mozik is kinyithattak, 100 főre terjedő korlátozással, és ezt követően a kijárási korlátozást is enyhítették 10 fős csoportokig bezárólag. Április 14-ét követően a határzár is fokozatosan feloldásra került. Csehország a korlátozásokat teljes mértékben június 22-ig bezárólag oldotta fel.¹⁴

Csehországban 13.475 az ismert esetszám (VII.16.), ebből 355 halálozás, 8.507 személy meggyógyult, további 4.613 fő pedig továbbra is beteg. Ez a népességre átlagosan lebontva egymillió főre nézve 1.258 megbetegedést és 33 elhalálozást jelent. Csehországban 606.878 tesztet végeztek el, ami egymillió főre lebontva átlagosan 56.666. A megbetegedések számát tekintve Csehország a 66. helyen áll az országok között.¹⁵

Míg a járvány a rendkívüli intézkedések bevezetését követő időszakban emelkedett a legmeredekebben (március 24-én 1.394 diagnosztizált eset április 8-áig megnégyszereződött [5.312], ezt követően csak június 23-áig duplázódott meg újra [10.650 fő]). A betegség kéthetes inkubációs idejét tekintve tehát a korlátozások Csehországban hatékonynak mondhatóak, a betegség csúcspontját az ország korán, április 13-án elérte. A korlátozások feloldását követően ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy a járvány kiújult és bár az esetszám emelkedése továbbra is lineáris, de annak görbéje meredekebb lett, amit az is igazol, hogy július 15-re 13.575-re nőtt az ismert megbetegedések száma, ezzel az aktív esetek száma az országban magasabb lett, mint április 26. óta bármikor.

II. 4. Lengyelország

Lengyelországban a rendkívüli jogrendet az alkotmány XI. fejezete (229–234. cikkely) szabályozza, amely a különleges jogrend három esetét ismeri; a hadiállapotot, a vészhelyzetet, valamint a természeti katasztrófából következő szükségállapotot. A rendkívüli állapot 90 napos maximális időbeli hatálya ugyanakkor előre nem tűnt feltétlenül elégségesnek, ráadásul annak bevezetése esetén a májusi elnökválasztást is napolni kellett volna (ez végül a járvány

¹⁴ <https://www.vlada.cz/en/media-centrum/aktualne/measure-adopted-by-the-czech-government-against-coronavirus-180545/>

¹⁵ www.worldometers.info/coronavirus/

miatt ettől függetlenül is megtörtént). Erre tekintettel a Szejm március 2-án inkább egy különleges törvényt („*Specustawa*”) fogadott el (a törvényt csak a szélsőjobboldali *Konfederacja* nem támogatta), ami 180 napra különleges jogköröket biztosított a kormánynak. Ez fő rendelkezéseiben felhatalmazta a kormányfőt, az egészségügyi minisztert és a 16 vajdát, hogy kötelező és azonnal hatályba lépő utasításokat adjanak ki – ez a megoldás tehát az osztrák jogalkotással mutat inkább rokonságot. Ennek kapcsán két fontos tényezőt látunk; egyrészt a lengyel szabályozás a kiszélesített végrehajtói jogköröket egyetemlegesen megosztotta a központi és a helyi szervek között – ezzel ellenben Magyarországon például azt láttuk, hogy a helyi önkormányzatokat, amik el akartak rendelni kijárási tilalmat még annak országos bevezetése előtt, elmarasztalták azon a jogszerű alapon, hogy önkormányzati rendelkezés nem sérthet alkotmányos alapjogokat, még rendkívüli állapotban sem. Másrészt a lengyel kormány a törvény megszavazását követően csak 20-án jelentette be a járványhelyzetet, azonban nem hirdették ki a szükségállapotot, a március 2-án elfogadott törvény értelmében ugyanis a járványhelyzet is elegendő volt a rendkívüli intézkedések megtételére, így jogilag tehát Lengyelország puhábban járt el, mint a V4 csoport többi tagállama, igaz, az új törvény értelmében a különleges állapotot 180 napra lehetett a kormányra ruházni, szemben a rendkívüli állapot maximálisan is csak fele akkora időbeli hatályával. (Természetesen számos nyugati, liberális kritika érte emiatt Lengyelországot, mivel technikailag megkerülte az alkotmányt, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy amennyiben a Szejm fordítva jár el, és a rendkívüli állapot bevezetésével *ipso facto* a választást is elhalasztotta volna, ugyanezen kritikusok akkor azt a rendelkezést támadták volna, azzal vádolva a lengyel kormányt, hogy a biztos választási vereség helyett rendeleti kormányzást vezetett be – egyébként a választást végül mindentől függetlenül a már hivatalban lévő jobboldali koalíciós elnök, Andrzej Duda nyerte).

A kijárási korlátozásokat Lengyelországon március 10. és 12-e között vezették be, melynek értelmében határozott időre bezártak az oktatási intézmények, melynek időtartamát egyszer további határozott időre, majd végül az egész félévre kiterjesztették, ugyanakkor az elemi és a középszintű oktatást online kurzusok formájában folytatták, és azok végzősei számára is lehetővé tették a tanulmányaik befejezését. Az egyetemi képzésben is szünetet rendeltek el az oktatásban, ugyanakkor az ügyintézés és a kutatást lehetővé tették. Ezen felül korlátozták azokat a rendezvényeket, melyek szabadtéren az 1000, zárt térben pedig az 500 főt meghaladják. Március 20-án Lengyelországon hivatalosan is bejelentették a járványhelyzetet, ezt követően tovább szigorították a kijárási korlátozásokat; két főre csökkentették a nyilvános gyülekezést, ami alól a családtagok jelentettek kivételt, valamint továbbra is lehetőség volt egyházi istentiszteletet tartani és azon részt venni, ahogy a munkahelyek többségét sem zárták be, ugyanakkor az utazást a szabályozás a munkába való eljutás és az alapvető szükségletek fedezésének céljaira korlátozta. Lengyelország szintén lezárta a határait, és amennyiben valaki belépett, annak kényszerű kötelező karantént írt elő a korlátozás. Április 1-jével kezdődően a korlátozásokban enyhe szigorításokat vezettek be, melyeknek értelmében kiskorúak kíséret nélkül nem hagyhatták el a lakóhelyüket, valamint számos szolgáltatásban állt be szünet, továbbá bezártak a szállodák is, ugyanakkor az autóval való utazásban a távolságra, maszkviselésre vagy a gyülekezésre vonatkozó korlátozások nem vonatkoztak. A vallási rituálékat és temetéseket is 5 főre korlátozták, ezt a korlátozást azonban április 20-tól kezdődő hatállyal ismét 50 főre emelték.

Június 15-én Lengyelország megnyitotta a határait három szomszédos EU tagállam felé, és Litvánia irányába is enyhített a határzáron. A korlátozások közül ugyanakkor továbbra is hatályban marad egyrészt, hogy a gyalogosok bizonyos kivételektől eltekintve egymástól két méteres távolságot kötelesek tartani, valamint arcukat maszkkal vagy kendővel kötelesek eltakarni, e két korlátozás azonban teljességgel fakultatív, egyidejűleg nem kötelező azokat tartani. Korlátozott továbbá a tömegközlekedés is; a járműveken a helykihasználtság

maximálisan 50 százalékos lehet, kivéve amennyiben azon csak ülőhelyek találhatóak, ebben az esetben ugyanis megengedett a teljes kapacitás kihasználása. A nyilvános rendezvényeket 150 főben maximalizálták, ami nem vonatkozik vallási eseményekre, mivel ott, valamint az üzletekre, bevásárlóközpontokra vonatkozóan is a létszámkorlátozásokat május 30-át követően feloldották. A rendezvényekre vonatkozó létszámkorlátozásokat július 17-vel kezdődően szüntetik meg.

Lengyelországban (VII.16.) 39.054 megbetegedésről tudunk, ebből 1.605 eset volt halálos, 28.928 fő felépült, 8.521 személy pedig továbbra is beteg. Egymillió főre nézve ez átlagosan 1.032 megbetegedést, valamint 42 elhalálozást jelent. Lengyelország 1.886.089 tesztet végzett el, és az ismert esetek számát tekintve a 44. helyen áll.¹⁶

A járványügyi szabályozások hatására Lengyelországban a betegség terjedésének görbéje április 1-jét követően lényegében lineárisan alakult, tehát a hagyományos, járványhelyzetre jellemző haranggörbéhez képest a növekedés nem alakult exponenciálisan. Lengyelországban a járvány első hulláma június 17-én tetőzött, 14.494 fertőzöttel.

II. 5. Magyarország

Magyarországon a járványra való felkészülés már a veszélyhelyzet elrendelését jóval megelőzően is megkezdődött, így a maszkok gyártása, az egészségügyi felszerelések és készletek felhalmozása, valamint az operatív törzs felállítása már hetekkel, hónapokkal korábban megkezdődött. A különleges jogrend intézményének és kategóriáinak legátfogóbb és legrészletesebb alkotmányos szabályozásával a Visegrádi Csoportban Magyarország rendelkezik, így semmiféle eljárásjogi akadályba nem ütközött, mikor március 11-én az operatív törzs javaslatára az Országgyűlés veszélyhelyzet hirdetett ki határozatlan időre – főszabály szerint a veszélyhelyzet időtartama 15 napos, de az Alaptörvény 53. cikk (3) rendelkezése felhatalmazza az Országgyűlést arra, hogy ennél hosszabb időre is hatályban tartsa a különleges jogrendet, amennyiben ezt indokoltnak látja. A rendkívüli jogrend intézkedéseit március 30-án az Országgyűlés törvényi erővel¹⁷ megerősítette, illetőleg a veszélyhelyzet időtartamát kiterjesztette. Szintén ez a törvény a Büntető Törvénykönyvet is kiegészítette a „járványügyi védekezés akadályozása” címmel, mely lényegében *sui generis* büntetőjogi tényállássá emelte a karantén szabályok megsértését.¹⁸ A fenti módosításokat természetesen erős kritikák érték az EU és mind a hazai, mind a nyugati liberális politikai körök részéről, „felhatalmazási törvényként” említve a veszélyhelyzet elrendelését és meghosszabbítását meghatározó szabályokat, mivel azok a kormányra igen széles hatáskört ruháztak rá. Ehhez ugyanakkor tisztázni kell, hogy a felhatalmazás alkotmányos szabályokon alapult, és megfelelt az Alaptörvény rendelkezéseinek, másrészt pedig a március 30-i törvény fenntartotta az Országgyűlés azon jogát, hogy a járványügyi vészhelyzet alapján elrendelt rendkívüli jogrendet visszavonja, de még ha nem is tartalmazott volna ilyen kikötést, akkor is fennállt volna az Alkotmánybíróság normakontrollra vonatkozó joga, nem beszélhetünk tehát még demokratikus berendezkedést sértő intézkedésről sem, nemhogy felhatalmazási törvényről vagy rendeleti kormányzásról.

Március 6-án Magyarország is elrendelte az exporttilalmat azokra az egészségügyi felszerelésekre, amikre a járvány kezelése céljából szükség lehetett, majd lemondták a március 15-i ünnepi programokat, és a Szent László Kórház 145 ágycsarnokát szabadított fel karanténosítás és kezelés céljára, egyúttal elrendelték az országos látogatási tilalmat az egészségügyi és szociális intézményekben. A veszélyhelyzet kihirdetésekor részlegesen

¹⁶ www.worldometers.info/coronavirus/

¹⁷ 2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről

¹⁸ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 322/A.§ (1)–(4)

visszaállt a határzár, és a legfertőzöttebb országokból beutazási tilalom lépett életbe, valamint az egyetemi oktatás is távoktatásban folytatódott, majd március 16-án felfüggesztették az általános- és középiskolai oktatást is, illetve a bíróságokon rendkívüli ítélkezési szünet állt be. Szintén ettől a naptól be- és kiutazási tilalom lépett életbe valamennyi határszakaszon, továbbá a nyilvános rendezvényeket is törölték, majd március 28-tól életbe lépett a kijárási korlátozás, amely a többi V4 tagállam rendelkezéseihez hasonló volt, és csak a munkavégzés, az alapvető szükségletek kielégítését célzó vásárlást, valamint a nem csoportos sporttevékenységet engedélyezte, egyúttal bevezette az üzletekben az idősekre vonatkozó kizárólagos időszakot.

A járványügyi korlátozások hazánkban május 4-én kezdtek enyhülni, mikor Budapesten és Pest Megyén kívül megszűnt a kijárási korlátozás, valamint kinyithattak – egyelőre csak kültéren – az éttermek és kávézók, továbbá bizonyos csoportos rendezvények is megtarthatókká váltak. Május 18-án a vidéki korlátozások tovább enyhültek, valamint ekkor már a fővárosban és annak környezetében is enyhíteni kezdtek a szabályokon, majd május 25-én újra kinyithattak a bölcsődék és óvodák is. A veszélyhelyzetet Magyarországon június 18-án szüntették meg.

Magyarországon (VII. 16.) 4.279 megbetegedés ismert, ebből 595 fő hunyt el, 3.156 fő meggyógyult, az aktív esetek száma pedig 528 fő. Ez a népességre nézve egymillió fős bontásban 443 megbetegedést és 62 elhalálozást jelent. Magyarországon 300.632 tesztet végeztek el. Ezekkel a statisztikákkal Magyarország a 96. helyen áll a legfertőzöttebb országok között.¹⁹

A betegség hazai statisztikáinak tükrében azt tapasztalhatjuk, hogy a rendkívül korán (március 15-én még csak 32 ismert hazai megbetegedés volt) meghozott szigorú korlátozások hatékonyak voltak. Ezt követően a járvány szokványos, haranggörbe-szerű alakulást mutat, tehát az esetszám határozottan emelkedni kezdett, de annak mértéke a többi uniós tagállamhoz képest igen korlátozott volt; csak április 10-re haladta meg a fertőzöttek száma az ezer főt, majd április 21-én a kétezret, május 4-én a hármezezret, végül pedig június 7-én a négyezret. Az aktív esetek száma május 4-e óta drasztikus csökkenést mutat.

II. 6. Szlovákia

Szlovákia a rendkívüli állapotot az alkotmány 119. szakaszának n) pontja alapján vezette be, noha az alkotmány fenti rendelkezése csak a „vészhelyzet” bevezetésének lehetőségét ismerteti, de semmiféle rendelkezést vagy szabályozást nem köt ki magára a vészhelyzetre nézve. Ennek ellenére Szlovákia március 12-én jelentette be a vészhelyzetet, és döntött a korlátozások bevezetéséről.

Ennek keretében beszüntette az oktatást (bizonyos körzetekben az oktatást már március 8-án leállították), betiltották a csoportos rendezvényeket is. A hazatérő szlovákok számára bevezették a kötelező karantént, ezt leszámítva pedig életbelépett a határzár és a beutazási tilalom. Március 16-án, tíz nappal az első eset diagnosztizálását követően a gyógyszertárak, valamint élelmiszerboltok kivételével bezártak az üzletek is. A kijárási korlátozást a kormány április 8-án vezette be, mely alól csak a munkavégzés, a szükséges bevásárlás, valamint az egyéni sporttevékenység jelentettek kivételt. Ekkorra már Szlovákiában is széles körben alkalmazták a maszkokat, illetve azok hiányában az orrt és száját eltakaró eszközöket.

Szlovákia a járványügyi intézkedések lazítását április 22-én kezdte meg, így egyebek mellett újra megnyitottak a 300 négyzetmétert meg nem haladó méretű üzletek, a fizikai

¹⁹ www.worldometers.info/coronavirus/

kontaktust nem igénylő sporttevékenységet nyújtó szolgáltatások és szabadtéri piacok. Május 6-án újra megnyitottak a nagyobb üzletek és a szolgáltatók, valamint a kültéri turisztikai látványosságok, könyvtárak, galériák, majd május 20-án kinyithattak a mozik és színházak, továbbá feloldották a kijárási korlátozást, június 1-én pedig újraindulhattak az iskolák és óvodák a félév befejezése érdekében. Az országból való kiutazást is engedélyezték, és a karantén sem volt kötelező, amennyiben valaki huszonnégy órán belül visszatér. Ugyanakkor meghatározott korlátozásokat továbbra is be kellett tartani. A lazítások ellenére változatlanul érvényben vannak bizonyos intézkedések, így beltéren a közforgalmú helyeken kötelező a maszk viselése, a személyek között két méteres távolság megtartása, valamint az üzletek és bevásárlóközpontok továbbra is kell, hogy szolgáljanak kézfertőtlenítési lehetőséggel. A tömeges rendezvényeket 1000 főben maximalizálták az év végéig tartó hatállyal.

(VII.16.) 1.951 igazolt megbetegedéssel a Visegrádi Csoport tagállamai közül Szlovákiában a legkisebb az esetszám, melyből 28 fő hunyt el, 1.514 fő felépült, a függőben lévő esetek száma pedig 409. Egymillió főre bontva átlagban ez 357 fő beteget jelent és 5 elhunytat. Szlovákia 235.772 tesztet végzett el, és az esetszámok alapján készített összesítésben a 115. helyen áll.²⁰

A hatékony járványügyi intézkedések hatására Szlovákiában is kimondottan lapos járványgörbét tapasztalhatunk, a megbetegedések meredek emelkedése március 13. és április 24. közötti időt követően rendkívül lelassult; míg április 24-én 1.360 ismert megbetegedésről tudunk Szlovákiában, egy hónap alatt ez mindösszesen 1.607-re emelkedett. Az intézkedések lazításának hatására ugyanakkor a második hullám Szlovákiában is várható; míg június 19-én mindösszesen 81 aktív esetet tartottak számon, addig július 15-ére ismét 392 megbetegedés volt ismert, ami május 12-e óta nem fordult elő, így tehát a betegség újbóli terjedése a csehországi görbéhez hasonlatos.

III. Összesítés

Összességében a V4 országok a COVID-19 vírus 2019-es járványának első hullámát 2020 első hat hónapja során nagy általánosságban jobban viselték, mint az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, vagy az Európai Unió nyugati tagállamainak nagy része. Ez különösen annak fényében kimagasló, hogy az olyan előzetes modellek, mint amilyen például a Global Health Security Index, amely az országokat egy esetleges járványra való felkészültség szerint rangsorolta, ennél sokkal rosszabb prognózist jósoltak. A GHS valamennyi V4 tagállamot közepes kategóriába sorolt be mind a „megelőzés”, mind a „felismerés”, mind pedig a „reagálás” kategóriájában (egyetlen a Nyugati Civilizációhoz tartozó állam sem kapott gyengébb értékelést közepesnél), míg az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Svájc és Svédország mind „felkészült” kategóriába estek.²¹ A V4 tagállamok sikeres válságkezelése tehát a gyors kormányzati intézkedéseknek tudható be.

Külön érdemes összevetni, hogy míg a V4 tagállamok relatíve gyorsan és hatékonyan reagáltak, valamint az egészségügyi rendszerüket is hamar alkalmassá tették a helyzet kezelésére, addig például az Egyesült Királyság – hála a „nyájimmunitás” koncepciójának és az egyébként is túlterhelt egészségügyi rendszerének – a negyedik legrosszabb halálozási rátával rendelkezik a világ valamennyi országa közül, itt ugyanis egymillió lakosra 664 halálos áldozat jut. A gyakorlatban ez 45.000. főt meghaladó veszteséget jelent, míg összehasonlításként például Spanyolországban, lényegében megegyező esetszám mellett az elhunytak száma nem éri el a 30.000 főt. Az előzetes becslések alapján szintén „felkészült” kategóriába eső Franciaországban az elhunytak száma szintén hasonló nagyságrendű, 30.138

²⁰ www.worldometers.info/coronavirus/

²¹ www.ghsindex.org

fő, ami ugyanakkor a 79.036 gyógyult esethez képest elképesztően magas, 38%-os halálozási arányt jelent, és rámutat a válságkezelés terén az államok felelősségének mindkét arcára; egyrészt a járvány potenciális terjedésének megakadályozására, másrészt a már megfertőzött személyek gondos és sikeres kezelésének fontosságára. Ausztriában a megfelelő támogatottsággal rendelkező Kurz kabinet határozott fellépésének hála a V4 karakterisztikáihoz közelítő statisztikák szerint alakult a járvány, de az egymillió főre eső esetszám (2.182 fő) így is 182%-kal magasabb, mint a V4 tagállamok átlaga (773 fő), a halálos áldozatok aránya (79 fő) pedig 119%-kal rosszabb, mint a Visegrádi Csoportban (36 fő). Németországban ez az arány még gyengébb; egymillió főre nézve 2.421 megbetegedés a V4 tagállamok arányának 313%-a, míg az átlagosan 109 elhalálozás 294%-a.

Mindent egybevetve tehát azt mondhatjuk, hogy a Visegrádi Négyek megfelelő jogi háttérrel, valamint határozott kormányzati intézkedésekkel a COVID-19 járvány első hullámát 2020 januárja és júniusa között objektív értékelés alapján és a többi nyugati államhoz viszonyítva is eredményesen kezelték, miközben az alkotmányos alapértékeket és a jogrend előírásait is tiszteletben tartották.

Vérbosszú a kanuni Lekë Dukagjinit szerint

I. Történeti áttekintés

I.1. Az albán törzsek

Az általunk görcső alá vett vérbosszú intézménye napjainkban már csak az albánok körében maradt meg, bár időnként előfordul a montenegróiaknál is. Az albánok között ez a szokás megöröklődött a nemzet mindhárom vallás (iszlám, katolikus és ortodox) követői között. Az albánok két csoportra oszlanak – *geg* és *toszki* –, akik saját nyelvjárást használnak. A több mint két millió *geg* (*gheg*, *shopni*, *guegue*) Albániában a Shkumbin folyótól északra (kb. 600 ezer fő) és Koszovón élnek (legalább másfél millióan), valamint Észak-Macedóniában (majdnem 400 ezren), illetve Európán kívül több mint százezren az USA-ban. Ma már javarészüik szunnita muszlim, kisebbségben keresztények. Az albánok második nagy csoportjától, az Albánia déli részén élő toszkitól nem csak nyelvjárásban különböznek, hanem az életmódjuk alapján is. Ez az állattenyésztéssel (főleg juhtenyésztéssel) foglalkozó népcsoport megtartotta a törzsi kötelekeket és az életstílust. Védelmi célokból épült házaikon („*kula*”) gyakran ablakok helyét csak kis lyukakat hagytak, amelyek csupán a puskacsőnek biztosítottak elég helyet. Erre azért volt szükség, mert a gegeknél a mai napig megőrződött a vérbosszú intézménye elsősorban a Malesija (*Malësia e Madhe*) és Dukagjin térségben.² Malesija (malësi = hegyvidékiek) észak-albániai részében 37 ezer, a montenegrói oldalon több mint tíz ezer lakos él az elszigetelt hegyvidéki településeken. A térség montenegrói részében is az albánok teszik ki a lakosság több mint 75%-át, akik többségben katolikusok. Mivel vallási okok miatt sem rokonszenveztek az oszmánokkal, ezért a pravoszláv montenegróiak támogatták őket és nemzeti függetlenségi törekvéseiket.³ Azokra a 19. századi balkáni nemzeti mozgalmak nyomán került sor. Miután az 1878. évi berlini kongresszuson Görögország, Bulgária, Szerbia és Montenegró független államok lettek, ezt az utat szerették volna követni a Hota, Gruda, Kastrati és Klimenti (Kelmendi) malesiai törzsek (*fis*), valamint az észak albániai Mirdita törzs. A Cetinjeben székelő crnagorai állami- és egyházi vezetők anyagilag és fegyverrel is támogatták a nemzeti harcaikat a törökök ellen. A shköderi (skadari) és koszovói albánok lázadásai még elkeseredettebbek lettek az 1908. évi ifjútörök forradalom után, így a Porta beleegyezésével 1909. július 23-án Debarba (ma Észak-Macedónia) összehívták az Albán kongresszust. Ott célul tűzték ki az Albán Vilajet kialakítását, szoros kapcsolatba léptek a macedón forradalmi szervezettel, és 1910-ben a bolgár kormány támogatásával Koszovón is összeütközésbe keveredtek az oszmánokkal. Az oszmán hadsereg parancsnoka Mehmet-pasa Shefqet (a déli szlávoknál: Šefcet Turgut-paša) vérbe fojtotta a felkelést. Büntetésként a török hatóságok hatályon kívül helyezték a Kanuni i Leke Dukagjinit nevű szokásjogi törvényüket, betiltották az albán iskolákat, az albán abécét, az anyanyelvű könyvek használatát, sőt a latin nyelvű publikációkat is. Ezzel még jobban

¹ Habilitált egyetemi docens. SZTE ÁJTK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² Branislav Đurđev: *Iz istorije Crne Gore, brdskih i malisorskih plemena*, Radovi Naučnog društva NR BiH, II. Sarajevo 1954.; Mary Edith Duram: *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*. George Allen & Unwin. London, 1928.; Andrija Jovičević: *Malesija, Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 15, Beograd, 1923.

³ Živko Andrijašević: *Neki podaci o zagraničnoj politici Crne Gore (1878- 1912)*. In: *Istorijski zapisi*, br. 1-4, Podgorica, 2003, 17. p.

magukra haragították a malesiai albánokat, akiknek egy része Montenegróba menekült.⁴ Mivel az oszmánok nem tudtak eljutni a hegyekig, ezért ott továbbra is a törzsfők uralma és a KLD érvényesült. A Podgoricában megalakult Albán Nemzeti Bizottság 1911. február 2. és 4. között megtartott ülésén Nikollë (Nikolla bey) Ivanaj és Sokol Baci Ivezaj felhívására kirobbant a felkelés (1911. március 24 és 1911. augusztus 4 között). Elsőként a Hoti törzs vezetője Dedë Gjo Luli indította a harcokat. Április 6-án aratott siker után a Deçic hegyen kikiáltotta Albánia függetlenségét és szimbolikusan kifüggesztette a nemzeti zászlót. Az albán történetírás szerint ez volt Skanderbeg ideje óta az első eset amikor ismét albán lobogó alatt álltak az albánok. Oroshban a Mirdita törzs is kikiáltotta Albánia függetlenségét és ideiglenes kormányt hozott létre.⁵ Azonban az albán törzsek nem egy összehangolt hadműveletbe kezdtek, ezért az oszmán hadsereg parancsnoka, Shefqet Turgut pasa nyolcezer fős seregével visszatért a térségbe és felszámolta a felkelést. Oroszország (Montenegró védnöke) és Ausztria-Magyarország nyomására a Porta amnesztiát hirdetett mindenki számára, kivéve a malesiai törzsek vezetőit. Ezt követően a menekültek hazatértek.⁶ Bécs és Budapest a katolikus albánok védelmébe siettek, így diplomáciai utakon tudatták a Portával, hogy újabb malesiai felkelés esetében a Monarchia kénytelen lesz beavatkozni.⁷

Mivel nem kapták meg a politikai autonómiát, az albánok teljesen elszakadtak a törököktől, és a saját törvényeik szerint folytatták életüket. 1912. november 28-án kikiáltották Albánia függetlenségét, de az ország csupán a nemzet kb. 60 százalékát fogadta magába.

I.2. Az észak-albán törzsek

Az észak albániai malesorok (malësor), legnagyobb törzsei: a Hota, Kastrati, Gruda, Shoshi, Shalla, Thachi, Kelmendi, Boga gyakran keveredtek a montenegróiakkal, így egy törzsön belül különböző vallású és nemzetiségű családok találhatóak.⁸ Ez csak Montenegróra jellemző, az Észak Albániában és Koszovón élő gegek etnikailag albánoknak vallják magukat.

A Kanuni i Lekë Dukagjinit nevű törvény névadójának törzse, a *Dukagjini* egyes vélemények szerint annak a korábbi Progoni törzsnek a rokona vagy leszármazottja volt,

⁴ Milan Šćekić a pristinai szerb konzul jelentéseire hivatkozva megjegyzi, hogy Montenegró kormánya minden albánnak (kivéve a törzsfőket) felajánlott 1,20 dinár napidíjat. A levélben az is áll, hogy a shköderi menekültek „többségben latinok, közel 150 lélek, kereskedők és jómódú emberek”, akik visszautasították a felkínált segínyt és napidíjat, ehelyett saját magukat tartják el. Közel kétszáz szegényebb sorsú shköderi úgyszintén nem fogadta el a pénzt, csupán keresési lehetőséget kért. Ezért a Plavnica – Podgorica vasútvonalon foglalkoztatták őket. A konzul nem tudta megbecsülni a menekültek számát, mert naponta érkeztek újjak, a régiak pedig „Törökországba mennek harcolni vagy rabolni”. Megjegyzi, hogy Ulcinjban 600, Danilovgradban 200, Virpazarban 200, Žabljakban 100 és Spuzban 100 menekült érkezett. Milan Šćekić: *Crna Gora i albanski prvaci (1910-1912)*. Matica crnogorska, Matica, br. 70, ljeto 2017., pp. 289-306., 292. p. <http://www.maticacrnogorska.me/files/70/11%20milan%20scekic.pdf>. Letöltve: 2020. augusztus 7.

⁵ Đorđe Nikprelević: *Ustanak u Malesiji 1911*, Podgorica, 2001, 116. p.; Novica Rakočević: *Crnogorsko-albanski odnosi 1878-1914*. In: *Zbornik radova: Srbija i Albanci u XIX i početkom XX veka*, Beograd, 1990, 127. p.

⁶ Đorđe Nikprelević i. m. 257.; p.

⁷ Milan Šćekić: *Crna Gora i Albanski ustanak 1912. godine*. Matica crnogorska, Matica, br. 68, zima 2016., pp. 127-144. <http://www.maticacrnogorska.me/files/68/08%20milan%20scekic.pdf> Letöltve: 2020. augusztus 7. Lásd még: James Tallon: *The failure of Ottomanism: The Albanian Rebellions of 1909--1912*. University of Chicago, Division of the Humanities, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2012.; John D. Treadway: *The Malissori Uprising of 1911, The Falcon and Eagle: Montenegro and Austria-Hungary, 1908–1914*, West Lafayette, Ind.: Purdue University Press, 1983.

⁸ Špiro Kulišić: *O etnogenezi Crnogoraca*. Pobjeda. Titograd, 1980. <http://www.montenegro.org.au/kulisicspiro.html> Letöltve: 2020. augusztus 7.; Špiro Kulišić: *Arhaično bratstvo u Crnoj Gori i Hercegovini*, GZM, Sarajevo 1957.; Jovan Erdeljanović: *Neke crte u formiranju plemena kod dinarskih Srba*, Glasnik Geografskog društva V. Beograd 1920.; Milan Šufllay: *Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925.

amely megalapította a történelem első albán államát, az Arberia Hercegséget (alb. Arbërit vagy Arbëria, ang. Arbanon). A törzs szállásterülete Nyugat-Koszovót és Albánia északi részét ölelte magába, a központja pedig Lezhë városa volt. Elnevezése 1281-höz kötődik, amikor *Gjin Tanushi* törzsfőként a dux (*ducam Ginium Tanuschium Albanensem*) címet vette fel, és ettől kezdve a család a Dukagjini vezetéknevet használta. A 15. század elejére az ország egyik legfontosabb feudális családjává fejlődött és főként az Oszmán Birodalom elleni harcokban tűnt ki. Róla kapta meg a nevét a Drim folyótól a Mat folyóig terjedő nagy területi egység. A család egyik része Olaszországban telepedett le (jelenleg fél millió albán él Dél-Olaszországban, azok zömében a toszki csoport tagjai), de voltak, akik az iszlám vallásra áttérve magas pozíciókat foglaltak el az Oszmán Birodalomban. A Dukagjin (a szerbeknél a Metohija név honosodott meg) területen laktak a Mirdita, Berisha, Puka, Hoti, Kastrati, Krasniqi, Sosha, Shalla törzsek, akik a KLD szerint éltek.⁹

Az egyik legnagyobb és legtekintélyesebb albán törzs a *Mirdita* (Mirditë), amely szállásterületéről szintén elneveztek egy külön néprajzi tájt Drim folyó völgyében. A törzs nevét a *mirë dita!* (jó napot!) köszönéssel kötik össze. Habár az oszmán uralom alatt az albánok java része áttért az iszlámra, ennek a törzsnek a tagjai hűséges katolikusok maradtak.¹⁰ Egyházilag a térség közvetlenül a Szentszék alá tartozott a tizenhat plébániájával és a mirditai apátsággal. E törzsből került ki a Kasztriota nemzetség, melynek leszármazottja a legismertebb albán ember, a nemzeti hős Skanderbeg. Az öt kisebb törzsre – Dibri, Fandi, Kushneni, Oroshi és Spashi – oszlott Mirdita törzsszövetség élén a Markut családból származó kapitány állt, aki katonai kérdésekben is illetékes volt, mivel a mirditák katonákat adtak az oszmán hadseregnek. Más észak-albániai katolikus törzsekhez hasonlóan ők is fontos szerepet játszottak a nemzeti mozgalmakban. A mirditák főapátja Preng Doci a függetlenségi küzdelem egyik zászlóvivője volt, a törzs kapitánya Prenk Bibë Doda pedig az 1878-ben megalakult Prizreni Ligának az egyik vezéralakja. Az oszmánok elleni küzdelmekben nem jártak sikerrel, ahogy az 1911. és 1912. évi felkelések során sem, de nem adták fel a harcokat. 1921-ben a kapitányuk Mark Gjoni a szerbek segítségével kikiáltotta a négy hónapig tartó (július 17-től november 20-ig) Mirditai Köztársaságot.

II. A kanuni Lekë Dugagjini¹¹

A hegyvidéki pásztornép (albán, szerb, montenegrói, hercegovinai, észak-macedón, bolgár, görög) olyan társadalmat képezett, amelynek alapját a néhány nemzedék együttéléséből kialakuló, gyakorlatilag önellátó nagycsalád alkotta, támasza a vérségi köteléket jelentő nemzetség, illetve a több nemzetséget magába ölelő zászlósközösség

⁹ Milan Šufflay: *Povijest sjevernih Arbanasa*, Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju, Beograd, 1925.; Marko Krasniqi: Šiptarska porodična zadruha u Kosovsko-Metohijskoj Oblasti, In: *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, IV - V, Priština, 1959-1960.; Tomo Oraovac: *Arbanaško pitanje i srpsko pravo*, Beograd, 1913.; Milan Šufflay: *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925.; Jovan N. Tomić: *O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku*, Beograd, 1913.

¹⁰ Lásd bővebben: Ivan Stepanovič Jastrebov: *Stara Srbija i Albanija*. Srpska kraljevska akademija. Beograd, 1904. (oroszul: *Иван Степанович Ястребов: Стара Сербия и Албания: путевыя записки*); Robert Elsie: *The Tribes of Albania: History, Society and Culture*. I. B. Tauris & Co, Ltd, London-New York, 2015 Miranda Vickers: *The Albanians A Modern History*. I.B. Taurus & Co, Ltd, London, 1995.; George W. Gawrych: *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913*. I.B. Taurus & Co, Ltd, London-New York 2006.; Branislav Đurđev: *Postanak i razvitak brdskih, crnogorskih i hercegovačkih plemena*. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti Titograd, 1984.

¹¹ A törvény részletes bemutatását és jogi értelmezését lásd : Heka László: *A szláv népek joga*. pp. 319-367.; Heka László: *A Balkán országainak intézmény- és jogrendszer*. pp. 88-120.

(*flamur*) volt.”¹² Az elszigetelt hegyekben nem tudott meggyökerezni az állami apparátus, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, ezért az igen szerény körülmények közepette ott lakók maguk voltak kénytelen előteremteni létszükségleteiket, és egyben megoldani problémáikat. Emiatt szükséges volt betartani a saját törvényeket, hagyományokat, erkölcsi normákat, melyek megszegése szigorú és általában megfellebbezhetetlen büntetésekkel járt. *Schütz István* kiemeli, hogy ebben a társadalomban a közösség érdekét az egyéni érdek fölé emelik, tehát előbb a közösség kárát kellett megelőzni, és csak azután az egyénét. Az albán szokásjogban minden férfi egyenrangú, így mindenkinek egyenlő feltételek állnak rendelkezésre. A gyermek a 15. életév betöltésével a házközösség főnökétől fegyvert kapott, ezáltal férfi lett, és ettől kezdve meg tudta védeni saját magát, a „házát”, a becsületüket, illetve az egész törzset. Mivel minden férfi fölfegyverzett volt, ezért ha valaki elveszítette fegyverét, nem tudta magát megvédeni, ezáltal már becsülete sem volt. A törzseket az előállított fegyverek (és nem pedig a férfiak) száma alapján jegyezték.

Az albánok évszázadokon keresztül a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (KLD) nevű íratlan törvénykönyv szabályai alapján éltek és viselkedtek, rendezték a viszonyaikat, főként az észak-albániai hegyvidéken, a történelmi Mirdita tartományban, a koszovói Dukagjini síkságon és Shkodra környékén. Jóllehet a Kanuni elsősorban az albánokra vonatkozott, közismert, hogy szabályai a 20. század végéig érvényesültek a Dinári hegyvidéken élő szerb/montenegrói, észak-macedóniai vagy bolgár emberek között is. Az említett szokásjogi gyűjteményt írott formában először 1933-ban nyomtatták ki a ferencesek Shtjefën Gjeçovi albán ferences atya gyűjteménye (kézirata) alapján. Az atya ezt a többnyire Észak-Albániában összegyűjtött anyagot 1913-tól kezdte publikálni a *Hylli i Dritës* nevű Shkodër (Shkodra, Scuttari, Skadar) városban megjelenő folyóiratban. 1929-ben az atyát a szerb állam emberei megölték, s ezután a ferences társai egy kötetben megjelentették az említett művet *Kanun i Lekë Dukagjinit* cím alatt.¹³ A II. világháború során Koszovót és Albánia olasz fennhatóság alá került, s 1941-ben olasz nyelven is megjelentették a törvénykönyvet mellékleteivel együtt.¹⁴

A tizenkét könyvből álló KLD második könyve a családról (a házközösségről) szól. Több család alkotta a testvérséget, ezekből lettek a nemzetségek, azokból a törzsek, a törzsekből a barjak, ez utóbbiak pedig együtt alkották a nemzetet. A 19. századi balkáni társadalomban egy családot (házközösséget, *zadrugát*) alkották a szülők, családos fiaikkal, azok feleségeivel és gyermekeivel, valamint a még hajadon lányokkal együtt élve egy közös otthonban és közös gazdaságban dolgozva. Ha népesebbé vált a család, akkor tagjai több házban élhettek, de közöttük a patriarchális rend megmaradt. A hegyvidéki dinári házközösségek valójában több generációs nagycsaládok voltak, amelyek magukba foglalták a távolabbi vér szerinti rokonokat is. Az ilyen házközösségben az elsőszülött fiú jogában állt saját házat építeni többnyire a családi ház mellett vagy a közelében, amíg a legfiatalabb fiú tartozott otthon maradni a szülőkkel. Ugyanis ő örökölte a családi házat, és gondoznia kellett az idős szülőket. A többi balkáni néptől eltér a görögök szokása, akiknél a fiatal házaspár az esküvő után saját házába költözött, amely rendszerint a menyasszony hozomány volt.¹⁵

¹² Schütz István: Az albán szokásjog. Lekë Dukagjini zsinórmércéje. In: *Limes* 2000, 41–42. 2. sz. pp. 185–196., 188. p

¹³ *Kanun i Lekë Dukagjinit (vepër postume), përmbledhë e kodifikue prej Shtjefën Konstantin Gjeçovit*, me parathane t'At Gjergj Fishtës e biografi t'At Pashk Bardhit, Shkodër, 1933. V. ö. Genc Trnavci: The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini. A Clash of Synergy with Modern Law. Selected Works of Genc H. Trnavci. Espresso, 1–24. 2008. http://works.bepress.com/genc_trnavci/1

¹⁴ P. Stefano Cost Gjeçov: *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle Montagne d' Albania*. Tradotto dal P. Paolo Dodaj a cura P. Giorgio Fishta e Giuseppe Schiro. Introduzione di Federico Patetta. Roma 1941.

¹⁵ Popova, K. – Vodenicsarov, P. – Dimitrova, S.: *Nők, férfiak a múltban. 19. és 20. század*. Nemzetközi Balkanisztikai Tanulmányok Szeminárium. Dél-nyugati Egyetem, Blagoevgrad, 2002. pp. 9–10.

A Kanuni i Lekë Dukagjinit szerint a család a társadalom legfontosabb eleme. A törvénytörvény a „ház” kifejezést alkalmaz és a 18. § szerint alatta egy háztető alatt azonos háztartásban élő személyek közössége értendő. A „ház” szavazatra volt jogosult a falu gyülekezeten, valamint részesülhetett a falu bírságaiból, bárkit védnökség alá vehetett, illetve vezette a falubelieket „*fáklyával és fejszével*”, ha a törzsbeli lakos ellen kimondott szankció a ház meggyújtása volt. Ugyanis ilyenkor a bűnös családjának is részt kellett vennie a szankció végrehajtásában (26. §). A „ház” nevében a család által okozott minden kárért a ház feje (*pater familias*) felelt. Ő maga vett részt a falu gyűlésén, teljesítette a család kötelezettségeit, minden megváltható gyilkosság után kifizette az ezért járó pénzbüntetést stb. A „ház” ura általában a legidősebb férfitag volt, vagy a legidősebb fiútestvér, lehetett akár nőtlen is. Olykor a „ház” férfi tagjai a gyűlésükön megválasztották a házigazdát, mint a legokosabb, legbölcsebb, illetve leginkább törődő családtagot. Joguk volt leváltani is a ház fejét, ha az nem ténykedett a nagycsalád javára, vagy ha elszegényesedés felé vezette a családot. Az feje köteles volt gondoskodni a család tagjairól, azok öltözködéséről és ellátásáról, valamint arról, hogy a háznak ne okozzanak kárt. Felügyelte a mezőgazdasági munkákat és az állatok tenyésztését, ügyelt a ház fenntartására és fejlődésére, a felnőtté vált fiúknak fegyvert vásárolt, eldöntötte, hogy a háborúba melyik családtag köteles menni. Igazságosnak kellett lennie minden háztaggal szemben (21. §). A ház felnőtt férfi tagjainak teljesíteniük kellett a házigazda minden utasítását, ha ezt nem tették meg, akkor a pater familias büntetéseket szabhatott ki családtagjaira, mégpedig: az ételtől való megvonást, a bűnös fegyverének lecsatoltatását a válláról vagy övéről (egy vagy két hétre), továbbá az összekötözést, vagy házi őrizetbe zárást, valamint a szót nem fogadó családtag kizárását a családból. Ez utóbbira csak akkor kerülhetett sor, ha cselekedete miatt veszély, vagy szegény fenyegette a házat, és ilyenkor kifizették a neki járó részt (20. §).

A törvény megkülönböztette a házközösségben élők között a „háztartásbelieket”, vagyis a felnőtt férfiakat a többi családtagtól. Az előbbieket jogosultak voltak saját fegyverre (azt csak egyszer kaphatták meg), amelyet ugyan eladhattak, zálogba adhattak, elcserélhettek, de ha valaki fegyver nélkül maradt, akkor már nem tudta magát megvédeni („nem volt férfi”). A családtagok csupán a magántulajdonukban álló fegyverük értékéig vállalhattak kezességet, minden más esetben kellett a ház fejének hozzájárulása (24. §. és 25. §).¹⁶

A nők között is létezett hierarchikus felépítés, de a nő nem lehetett a vének tanácsának tagja, fizetett feljelentő, eskütárs (az esküjét nem ismerték el), a gyűlésen nem volt sem ülési, sem szavazati joga, nem örökölhett, mentes volt a vérbosszú alól, de közvetítőként szerepelhetett.¹⁷ Jogi helyzete abban is különbözött, hogy házasságkötésnél elhagyta a saját családját és férjének házközösségi tagja lett. Ott menyecske korábban mindenkinek köteles volt szót fogadni, amikor gyermekes anyuka lett már följebb emelkedett, idősebb korában akár a mater familias (a „ház” minden nő személyének „főnöke”) szerepét is megkaphatta. A férfiak dolgaiban azonban nem szólhatott bele.

A „kánon” a törvénytörvény mellett tartalmaz egyes – az évszázadok során kikristályosodott – bölcsességeket, közmondásokat, melyek híven tükrözik az ottani nép értékrendjét. A rövid bölcs mondások egyik legfontosabb következtetése, hogy a bőbeszédűeket nehezen tűrték el a közösségükben. Erre utal pl. az 520. §-ban rögzített szólás: „A nyelv húsból van és mindent darál.” (*Giuha asht tulit e gjithshka bluen*). Mivel a

¹⁶ Julia V. Ivanova: *Kanuni i Leke Dukagjinit (Sprove e karakteristikave historike)*. Buletin i Universitetit shteteror te Tiranës, Seria Shkencat shoqerore, Nr. 2, Tirane, 1960.; Miloš Mladenović: *Zakonik Leke Dukadina, Prilog postavljaju problema uporedne istorije balkanskih prava*, Beograd, 1938.; Branislav Nedeljković: *Kanun Leke Dukadina, Arbanaško običajno pravo* (Iz rukopisne zaostavštine Valtazara Bogišića). In: *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 4, Beograd, 1956.; Thalloszy, Ludwig: *Kanuni i Leke, Illyrisch-albanische Forschungen*, I, München und Leipzig, 1916.

¹⁷ S. Trojanović – M. Gajić: *Krv i umir kod Srba i Arnauta*. In: *Kolo* Vol. 4, Beograd, 1901.

hegyvidékiek bármelyik kijelentést, kérdést, mondatot vagy észrevételt pletykának, rágalmaszónak vagy sértésnek tekinthették, ami vérbosszúhoz vezethet, ezért a kommunikációjuk meglehetősen szűkszavú maradt. Az ottaniak egyébként is úgy tartják, hogy a vérbosszúra leggyakrabban a nők miatt került sor, vagyis indoka lehet bármilyen kérdés, amely a család női tagjára irányulna, vagy másnak háta mögötti kibeszélésre vonatkozik. Legfőképpen a káromkodást tartják nagy sértésnek, így a magyar ember nehezen boldogulna a hegyvidéken. (Tanúi vagyunk, hogy társadalmunkban nemcsak a felnőttek, hanem már tizenéves gyerekek alig tudnak összeállítani egy mondatot káromkodás vagy trágár szó nélkül.)

II.1. A férfi és női jogok

A balkáni családra jellemző volt a férj korlátlan hatalma a vagyon és a családtagok fölött. Ő kezelte a vagyont, s minden erőfeszítése arra irányult, hogy a házközösség gazdasági és társadalmi helyzetét javítsa, és növelje vagyonát és munkaerejét. A nőtől elvárták, hogy gondoskodjon férjéről, a családjáról és a gyermekek neveléséről. Elmondható, hogy a házasság és a család stabilitását elsősorban a nő tartotta fenn, méghozzá javarészt azzal, hogy lemondott az egyenjogúságáról és saját akaratáról. Vagyis a patriarchális társadalmakban létfontosságú szerepet tölt be, mert ő az, aki gyermekeinek továbbadja, miként viselkedjen a fiúgyermek és a lány.

A KLD harmadik könyve a házasságot jelöli meg az egyetlen megengedett és egyben javasolt együttélési kötelékként. Ezért kifejezetten tiltja a leányrablást és a próbaházasságot. A házasságkötésnél mindmáig jellemző, hogy a szülők aktívan részt vállalnak a frigy megkötésében, főként annak anyagi mibenlétében. A házasságot ma is igen fiatalon kötik meg, s a frigy számukra az életük végéig tartó kötelék, mert a hagyomány úgy tartja, hogy minden házasságnak megvan a „maga boldogsága”, melyet el kell fogadni. A leányok nem szólhattak bele a házasságkötésbe (a fiúk sem, amíg éltek a szüleik), és nem választhatták ki a férjet maguknak, hanem ahhoz kellett hozzámenüük, akivel eljegyezték őket. A fiúnak viszont jogában állt megválasztani a leánykérőt, és beleszólni az eljegyzésébe. Azonban az esküvői gyűrű, a ruha, a lábbeli, mint a házasságkötés fontos kellékei a gyám (általában a vőlegény apja) hatáskörébe tartoztak (30. és 31. §). Mert a házasságban a férjnek kellett felesége számára biztosítani a ruhát, a lábbelit, továbbá megvédeni a becsületét, ügyelni, hogy egyik szükségletére se panaszkodjon. (32. §) A törvény a feleség számára csak egy jogot biztosított, nevezetesen, hogy a férjétől követelhetette a fenntartást, a ruházatot és a lábbelit (34. §). Ugyanakkor számos kötelességgel terhelte meg az asszonyt: óvnia kellett férjének a becsületét, őszintén szolgálni őt, elfogadni az alárendeltségét az „urával” szemben, teljesíteni a házassági kötelességeket, becsületesen nevelni a gyerekeket, megvarrni a ruhákat és lábbeliket. Mindemellett nem avatkozhatott bele a fiú- és leánygyermek eljegyzésébe. (33. §). Az eljegyzett nő nem mondhatta le az esküvőt, legfeljebb virdzsinává vált (szüzességi fogadalmat tett, és nem mehetett férjhez), viszont a férfi ezt megtehetette. Az albán férfiak büntetlenül lemondhatták az esküvőt, a montenegrói családok számára azonban ez egy olyan súlyos sértés volt a lány családjá számára, ami vérbosszúhoz vezethetett.

II.2. A becsület

A kanuni négy alappillérre épül: tisztelet/becsület (*nderi*), vendéglátás (*mikpritja*), helyes magatartás (*sjellja*) és a nemzetség/család iránti hűség (*fis*). A *Kanuni* nyolcadik könyve a becsületről szól. A törvénykönyv nem tett különbséget az emberek között,

mondván: „*Ez is lélek, az is lélek, és mindkettőt az Isten teremtette*”, illetve „*A saját mérlegén mindenkinek négyszáz derhem a súlya*” (593-594. §).¹⁸ Nem különböztették meg a jó és a gonosz embert sem, mert „*a rosszból lesz a jó, és a jóból lesz a rossz*”. A személyes becsület kezdetét a felnőtté válástól (tizenötödik életév betöltésével) számították, s az ilyen becsület minden férfit megilletett. Ha valakit megfosztottak a becsülettől, az már nem volt kárpótolható bírsággal, hanem csak kiontott vérrel vagy nemes lelkű megbocsátással (597. és 598. §). Előírta továbbá a KLD azt is, hogy „*akit megfosztottak becsületétől, az halottnak számított*” (600. §), illetve, hogy az erős férfi maga hajtotta be a bírságot, s nem volt szüksége sem zálogra, sem az öregek tanácsára, sem bírákra (599. §). A férfit becsületétől a következő esetekben fosztották meg: ha a falugyűlésén valaki *hazugnak nevezte*; ha valaki *leköpte, kezét emelt rá*, hogy megüsse, ha *meglökte*, vagy *megütötte*; ha a közvetítését, vagy *besáját* megsértette valaki; ha *megerőszakolták*, vagy *elrabolták a feleségét*; ha „*megszégyenítették*” a fegyverét; ha „*megbecstelenítették a kenyérét*”, azzal, hogy kötekedtek a vendégével vagy a munkásával; ha *betörték* a házába, istállójába, udvarába; ha *visszatartották a kölcsönét* vagy a kötelességét; ha *elmozdították a csupor köfedelét* a tűzhelyén (601. §). Két esetben a házigazda sértette meg „*véresen*” a vendég becsületét, méghozzá, ha *bemártotta a falatot* előbb, mint a vendége, vagy *kikaparta a serpenyőt*, kitörölte, illetve nyalta a tálat.

Mint ezekből is kitűnik, a *vendégjog* az összes pásztornép számára a legnagyobb érték volt. A kánon előírta, hogy az albán ház a házigazdáé és a vendégé (602. §), tehát bármikor lehetett szállást és védelmet kérni. Ehhez szükséges volt előbb bezörgetni vagy bekiabálni, mire általában a házigazda vagy valamelyik családtag válaszolt, és azonnal kiment a váratlan (gyakran ismeretlen) vendég elé. Üdvözölte, átvette tőle a fegyvert (614. §) és bevezette a házba, ahol a fegyverét a kampóra akasztotta, a vendéget pedig az asztalfő helyre (616, 653. §) ültette (603-606. §). Ez a hely megillette a vendéget a faluközösség gyűlésén is, de ott nem volt szavazati joga (617. §). Az asztalfő helye praktikus okok miatt is megillette a betérőt, hiszen így mindig szem előtt volt, és nem keveredhetett a ház lakói közé. A törvénykönyv a 653-666. §-ban részletesen leírta az asztalnál való viselkedés szabályait, valamint azt, hogy melyik törzsből érkezett vendéget milyen jogok illették meg. Közismert, hogy az ülési renddel kapcsolatos vitákból súlyos gyilkosságok történtek éppen az étkezés során az asztalnál.

A házigazda és a vendég közötti kölcsönös üdvözlést követő fegyver átadása a vendég részéről azt a célt szolgálta, hogy bizonyítsa békés szándékát, egyben ettől kezdve a házigazda védelme alá helyezte magát (615. §). A házigazda felelt a vendégét érő minden sérelemért.

A többi balkáni néphez hasonlóan, az albán is kenyérrel és sóval, valamint „*szívvel*” (608. §) fogadta a vendéget. Azzal a kenyérrel kellett megkínálni, melyet a család is fogyasztott (611. §). Ha nagy volt a hideg, tüzet raktak és tiszteletére a lábát is megmosták (610. §). E mellett a „*jó vendéget*” kávéval, pálinkával, és a szokásosnál gazdagabban (több étellel) terített asztallal kellett fogadni, míg a „*szívhez ragadt*” vendégnek dohány, édes kávé, pálinka, kenyér és hús járt (612-613. §). Miután az észak albán törzsek egyes családjai iszlámra tértek, a fenti fogadását sérelmet okozhatott a vendégnek, mivel a muszlimok nem esznek sertéshúst és nem fogyasztanak alkoholt. Erre majd visszatérünk egy napjainkban történt koszovói eset kapcsán.

A vendég nyelhetette le az első falatot (663. §), és ő kapta az első csésze kávéját (660. §) is, de az asztalnál először a házigazda mosott kezét (661. §), és az ő kötelessége volt elmondani az első pohárköszöntőt (662. §). Az a házigazda, aki a terített asztalnál szegényben maradt vendége előtt vagy elsőként evett az ételből (664. és 665. §), viselkedésével megsértette a hozzáérkezőt, ezért 500 garas pénzbírságot fizetett falujának, de a vendég kérhette a házigazda véréit is. Ha a vendég sértette meg a vendégbarátságot, vérével fizetett érte.

¹⁸ *Derkhem* (török) régi súly mértékegység (3,207 gramm). Egy oka 400 derkhem.

A házigazda köteles volt elkísérni a távozó vendéget annak kérésére, addig, ameddig az csak akarta, és addig „felelt” érte, amíg nem váltak el útjaik. Ha útközben valami erőszak vagy sérelem érte a vendéget, a megtorlás (vérbosszú) kötelezettsége a vendéglátóra hárult. (626. §).¹⁹ Amikor a házigazda elkísérte vendégét a kívánt távolságra, „*hátat fordított neki, és saját dolgára indult*”. Ezzel befejeződött a vendéglátó szerepe. Ha ilyenkor valaki lelőtte (megölte) az illetőt, az már nem a vendég ellen elkövetett bűncselekménynek minősült (624. §). A KLD előírta, hogy az a házigazda, kinek megölték vendégét, becsületsértést szenvedett, így vagy szégyenben maradt, vagy megbosszulta a sérelmet (643-645. §). Amíg nem bosszulta meg vendégének meggyilkolását, addig *minden tárgyat bal kézzel kellett neki átnyújtani*, s férfitársaságban a többiek *felemelt térdük alatt nyújtották felé poharukat koccintásra*. Ezzel a családja, törzse, közössége kirekesztette, mivel „*a bal kéz becsületlen, bal kézzel nem a barátok üdvözlik egymást, hanem csak a hitetlenek*” (646. §). Ilyen személy nem szólalhatott fel a férfiak (falu) gyűlésén, s a falu elüldözhetette, vagy megölhette, mivel magatartásával az egész település „becsületébe gázolt”.²⁰ A hegyvidéki albánok számára a szégyen elviselhetetlen volt, így olykor akarattuk ellenére, de mégis megbosszultak minden sérelmet.

A törvénykönyv a rokonsági (vérségi) kapcsolatoknál megkülönböztette az apai ágat, vagyis a „*vérvonalat*” (700. §) az anyai ágtól, a „*tejvonaltól*” (701. §). Elismerte a „*vértestvérséget*”, amelyet teljesen egyenrangúnak minősített a tényleges testvéri kapcsolattal. Ez a kötelék vérvással keletkezett, és az ilyen „*testvérek*” örökre betiltották a két ház közötti jövőbeni házasságokat. A vértestvérek illetve családjaik más tagjai sem léphettek egymással házasságra, illetve *komasági* kapcsolatba (704–734. §). A komaság is felért a vérrokonsággal. Ennek három fajtája létezett: *a keresztelés, az esküvő és a hajvágás*. A harmadik fajtánál az volt a *koma*, aki a másik család gyermekének levágta az első haját (legkésőbb a csecsemő első életévének betöltéséig). A komaság azonos jellegű volt a vértestvérséggel, s emiatt a KLD megjegyezte: „*sem a halál, sem a lakodalom, sem az ünnepek nem zajlanak le a komák részvétele nélkül*” (734. §). Hasonló kapcsolatok keletkeztek a délszlávoknál is.

Ez a ma már nagyon elavultnak tűnő szabályrendszer valójában soha nem szűnt meg, bár a kommunista rendszer Jugoszláviában és Albániában minden áron igyekezett felszámolni a hegyvidéki falvak patriarchális viszonyait, a nagycsaládok és a nemzetségek hagyományait, és főképpen a vérbosszút. A történelem során több alkalommal, a törvényes rend felborulása idején a KLD ismét életbe lépett, hivatalos bejelentés nélkül is. Az 1980-tól kezdődő koszovói válság, rendkívüli állapot, illetve a rendszerváltás utáni albániai krízis folyamán „Leka” szabályozta a hegyvidéki albánok életét.

III. A vérbosszú (Gjakmarrja)

Kontinensünk szokásjoga, kánonjai és az írott jog a keresztény lelkiületet tükrözik. A vérbosszú azzal teljesen ellentétes. Habár a volt Jugoszláviában és Albániában még az 1980-as évekig is szórványosan előfordult, ma már csak a montenegróiak és az albánok között

¹⁹ Darko Darovec: Blood Feud as Gift Exchange: The Ritual of Humiliation in the Customary System of Conflict Resolution. In: *Acta Histriae* Vol. 25. No. 1. Koper, pp. 57–97. https://www.researchgate.net/publication/319042350_DAROVEC_Darko_Blood_feud_as_gift_exchange_the_ritual_of_humiliation_in_the_customary_system_of_conflict_resolution_Acta_Histriae_ISSN_1318-0185_25_2017_no_1_pp_57-96; Ilija Jelić, *Krvna osveta i umir kod starih kulturnih naroda*, Glasnik Etnografskog muzeja 120 u Beogradu 1927; U. ő.: *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i severnoj Arbaniji*, Beograd 1926; Franz Miklosich: *Blutrache bei den Slaven*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien, 1888. pp. 127–210.; Milovan Mušo Šćepanović: *O krvnoj osveti – krivičnopravni prilaz*. CID. Podgorica, 2003. CID.

²⁰ Schütz István i. m. 191. p.

létezik. A szokást Dalmáciában a 18. században magukkal hozták a Dinári hegységben letelepedett vlachok (morlákok). Ekkor már Európában a vérbosszú barbár szokásnak számított, az előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosság aljas büntettnek, ezért csak az elszigetelt hegyekben élők maradtak abban a tudatban, hogy ezzel lemossák családjukról a szégyent. Johann Georg Kohl megjegyezte, hogy a vendetta gyakoribb volt a délebbre élő pásztorkodó hegyvidékieknél, beleértve a szintén a Velencei Köztársaság alá tartozott Katarói-öbölt és Montenegrót.²¹

A KLD előírásai annyira közismertek voltak, hogy az albán nyelvet egyébként nem ismerő déli szlávok is alkalmazták őket. A tizedik könyv rendelkezik a bűncselekményekről, azok előkészítéséről, elkövetéséről, büntetéséről. A büntetőjogi szabályozás a magánjog és a közjog keveréke volt. Jellemezte, hogy a maradandó fogyatékossgot okozó sérülés esetén a *ius talionis* (szemet szemért, fogat fogért) vagyis az arányossági elv érvényesült, a halált okozó sérülések esetén pedig a vérbosszú (*gjakmarrja*) lépett hatályba. Az albánok általában igyekeztek az okozott kárhoz képest proporcionális sértést okozni az ellenfélnek, de a montenegróiak (szerbek) olykor igazi vérontásra vállalkoztak kisebb sérelmek esetén is.

A vérbosszú (*gjakmarrja*) az albánoknál és más hegyvidéki balkáni népek számára nem bűncselekmény, hanem az elődök fogadalmaként átvett kötelesség. Mivel nekik a kollektív identitás fontosabb az individuálisnál, így a bosszút álló a családi becsület „megóvása” érdekében kész feláldozni az életét, tekintettel arra, hogy következő lépésként a másik család rajta fog bosszút állni. Vagyis hasonlít a muszlim öngyilkos merénylők esetéhez. Manapság a Balkánon kívül Európában a vérbosszú ismert még Szardínia, Apulia, Campagna, Korzika, Szicília és Korzika valamint Kréta területén, illetve a pasztuk között Afganisztánban, az iraki és törökországi kurdoknál, továbbá Szomáliában, az algériai berberekénél, az indiai Asszámban, a siiták és szuniták soraiban, dél-Etiópiában, Dagesztán és Azerbajdzsán egyes vidékein, észak-Kaukázuson és Csecsenföldön. Kínában és Fülöp-szigeteken a klánok közötti leszámolásoknál is alkalmazzák.

Az albánok vérbosszúval éltek az emberölés, a becsületsértés, a nemi erőszak (a nő a férje vagy édesapja becsületének „része volt”, így a megerőszakolása is a férfi becsületének megsértésének számított) vagy a határkö elmozdítása esetében. Ezt azzal magyarázták, hogy a „meggyalázott” becsület helyreállítása csupán vérrel történhetett meg.

Az emberölésnél a *vért a vérért* elv alapján ölték meg az elkövetőt, függetlenül a szándékosságától. A becsületsértésnél megkülönböztették a *személyes becsületet*, amely minden embernek kijárt, a *közbecsülettől*, amely a házra (családra, törzsre), és általában a vendégszeretetre, a ház vendégére és a házi jogra vonatkozott. A határkö elmozdítását illetően úgy tartották, hogy a mezsgyekő azonos értékű a sírban lévő csontokkal, ezért annak elmozdítása is vérrel „járt”. A rablás ugyan személyes sérelemnek számított, de azt nem vérbosszúval büntették, hanem a tettesnek vissza kellett fizetni vagy adni az ellopott dolgot. Ha egy természetes személyt lopással károsítottak meg vagyonában, akkor az jogosult volt visszaszerezni a tulajdonát (megtorlás = *hakmarrja*). Magukra vonták a megtorlást a felbujtók és a társtettesek vagy segítők is (pl aki útba igazította az elkövetőt, elkísérte, ételt, italt vagy lőszert adott neki, 822-842. §). Csak az elkövető felelt életével („vérével”), a tettestárs általában megválthatta pénzzel az életét. Az asszonyszöktetésben vagy gyilkosságban közreműködőnek 500 garas bírságot kellett a falunak fizetnie, és „*vérével tartozott*” (767. §). Kisebb súlyú bűncselekményeknél a büntetést a *vének tanácsa* mondta ki, miután kivizsgálta

²¹ Johann Georg Kohl: *Putovanje u Crnu Goru, Istru i Dalmaciju*. CID. Podgorica, 2005. 174–176. p.; Angelika Ergaver: Pomiritev v običaju krvnega maščevanja. Mediacija, arbitražna in obredje „nove zaveze” med strankama v sporu v črnogorskih in albanskih običajih. In: *Acta Histriae*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Koper/Società storica del Litorale - Capodistria 24, 1, Koper, 2016., pp. 101–130., 105. p.

az ügyet.²² A vendég meglopását aljas bűncselekménynek tartották, a vendéglátó házának becsülete „fekete orcájú” lett akkor is, ha a lopás kívülálló lelkén száradt. Ilyenkor a vének tanácsa kiközösítette az egész családot (802. §).

A KLD a legapróbb részletekig szabályozta a vérbosszú alá esők és a vérbosszúra kötelezettek körét, valamint a kiontott vér „*elengedésének*” feltételeit. Előírja, hogy a „gyilkosság nem azonos a bűnnel”, vagyis ha két albán között bűncselekmény történt, a sértett nem ölhetette meg a másikat, ha az *káromkodott* (910. §), *a házát jött felgyújtani* (911. §), vagy a sértettet *meglöpni* (912. és 913. §), vagy *megütni készült* (914. §). Sőt, a sértett akkor sem volt jogosult a gyilkosságra, ha a másik „*a nyakára mászott*” (915. §). Ez utóbbit úgy kell értelmezni, hogy az albán férfi nemcsak jogosult az önvédelemre, hanem az a kötelessége is, de a veszély elhárítása csakis arányos lehetett. Tehát, ha az előbb említett esetek valamelyikénél megölte a támadót, akkor vérrrel tartozott az áldozat családjának, mert élete nem került közvetlen veszélybe.

Ki voltak véve a vérbosszú alól a plébános (bármelyik felekezetű pap), a *barjak feje*, a *hírnök*, a *kovács*, a „*szegény*” (az egyke fiak elnevezése), a gyermek, a szellemi fogyatékos, a *nő*, és a „*virgine*” (fogadott szűz). „A nő nem esik a vérbosszú alá” című traktátus azt taglalja, hogy a nőn nem lehet vérbosszút állni, akkor sem, ha ő a gyilkos. Ha megölte a férjét vagy más embert, akkor a tettért a szülei felelnek, mert a férje házasságkötéssel „megvásárolja a munkáját és az együttélést, de az életét nem”. Ha rajta bosszút állt a sógora (megölt férjének bátya), akkor az ellenkezett a kanunival. Ugyanis a férfi és nő „vére” nem azonos, a férfi vér többet ér, így ilyen esetben a szülőkön – pontosabban az édesapján, vagy bátyán/öccsén - kellett végrehajtani a vérbosszút, és nem a sógornőn. Azt a nőt, aki miatt a bátya lett a vérbosszú áldozata Észak Albániában az édesapja vagy a ház ura halálra kövezte, Montenegróban pedig megölte.²³ Borzasztónak tűnnek ezek a családi tragédiák, ahogy kegyetlennek tűnik az a megállapítás is, hogy a 20. század elejéig a golyó általi halál csak a férfiakat „illette meg”, vagyis a nőket más eszközökkel öltek meg a fentebb eset bekövetkezésénél.²⁴ A nő általi elkövetés bizonyos eseteiben a férje is felelt vérével. Valtazar (Baltazar) Bogišić neves jogtudós, aki a montenegrói fejedelem és kormány megbízásából – a polgári törvénykönyv megalkotása érdekében – az állami apparátust is bevonta a kutatásaiba, azt írta, hogy a crnogorácoknál nőket és gyermekeket nem volt szabad megölni, de megtörtént, hogy „gonosz emberek gyereket (12 évnél fiatalabbat) is megöltek”.²⁵ Kiemeli, hogy a montenegróiak a vérbosszúnál mindig ügyeltek arra, hogy az elkövetőnek minél nagyobb fájdalmat okozzanak. Ezért bosszút álltak az olyan személyen, aki a legkedvesebb volt az elkövetőnek. Ha a nő volt az elkövető és a bosszút a férjén kellett volna állni, de a másik család tudta, hogy az asszony nem kedveli a férjét, akkor azt véletlenül sem bántották.²⁶

A házasságtörésnél tetten értek megölése megbosszulatlanul maradt, de csak abban az esetben, ha a férj egy golyóval fosztotta meg őket az élettől (920, 923. §). Az asszony szülei ekkor nem kérhettek vérbosszút, mert szokás volt, hogy a házasságkötésnél a vejüknek golyót adtak, arra az esetre, ha a lányuk házasságtörést követne el. Tehát jóváhagyták a megölését (924-925. §). Azonban, ha gyanakodtak arra, hogy a lányukat a tettes valójában a házasságtörés alatt ölte meg, akkor kérhették az eskü letételét az elkövető részéről (926. §). Amennyiben az esküdtszék bűnösnek találta a gyilkost, akkor „*két vérrrel tartozott*” valamint

²²A vének tanácsáról és ítékezéséről lásd Heka László: *A szláv népek joga*, pp. 364-367.; Heka László: *Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. Kanun i Lekë Dukagjinit* (Az albán szokásjog). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus LXVII. Fasc. 10. Szeged, 2005.

²³ Christopher Boehm: *Blood Revenge, The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia, 1984., 142. p.

²⁴ Valtazar Bogišić: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*. Knjiga 4. Unireks MB, Unireks. Beograd – Podgorica, 1999., 355. p. V

²⁵ U. o.

²⁶ U. o.

bírsággal. A férj, aki megölte feleségét, apósának családjával került vérbosszúba (961-963), ahogy az unoka is, ha megölte az édesanyját. A szülők megölését illetően az édesapa gyilkosát az egész település nyilvánosan ölte meg, az édesanya gyilkosát viszont a család büntethette meg. A férfi-női viszony szempontjából megemlíthető az is, hogy ha a férj megverte a feleségét, akkor az asszony szülei azt nem torolhatták meg, de ha úgy bántalmazta, hogy vére folyt és azt elpanaszolta a szülőknek, akkor ez már a *ius talionis* alkalmazására jogosította fel őket.

Gyilkosságnak számított az az eset is, ha a tetten érés során a házasságtörők közül az egyik elmenekült, és a megcsalt férj utólag megölte. Ezért ilyenkor már vérbosszút alkalmaztak (928. §). Ha a falura *szégyent hozókat* elkapták, akkor a törzs, a falu és a barjak mindkettőjüket megölte és vérük lett a bírság ára. A *megszégyenített* lányokat vagy özvegyasszonyokat két rakás, lángoló fa alá helyezték és addig vallatták, amíg el nem árulták társukat. Ha ezt nem tették meg időben, akkor megégtek a két tűz lángjában. A vének tanácsa amúgy is a hűtlen nőket (asszonyok, özvegyasszonyok, lányok) élve elégetéssel büntette. Amennyiben a kihallgatás során kiderült a *szégyent* okozó férfi neve, akkor ő is a nővel együtt halt meg a tűzben (931. §). Amennyiben a „*megszégyenített*” nő vagy lány elmenekült a „*messzi világra*”, őt a barjak örökre „*elfelejtette*” (929. §).

Mivel a nő nem volt képes megvédeni magát, és tekintettel arra, hogy édesapja vagy férje házához (és becsületéhez) tartozott, ezért a törvény megkövetelte a férfiaktól, hogy védjék meg feleségeiket, leánytestvéreiket és leánygyermeküket, és bosszulják meg a megtörtént becsületsértést. Ha valamelyik férfitag nem bosszulta meg a családjához tartozó nő személyén okozott sérelmet, miatta az egész „ház” szégyenkezett, és azt kizárták a faluközösségből, amelyben szinte mindegyik család rokoni kapcsolatban állt egymással.

III.1. A vérbosszú folyamata

Az albán szokásjog szerint gyilkos az, aki saját kezével megölt valakit. A vérbosszú vagy a gyilkosság véghezvitele után az elkövetőnek magának kellett értesíteni erről a nyilvánosságot és az áldozat családját. Erre azért volt szükség, hogy a megölt személy szülei (rokonai) tisztában legyenek a tényekkel (843. és 844. §). Az emberölés vagy vérbosszú esetén tilos volt a tettesnek vérfürdőt rendeznie. Az elkövető a gyilkosság után nem nyúlhatott hozzá az áldozat holttestéhez további sebeket okozva, és nem vehette el a megölt személy puskáját, mert ekkor „*két vérrel*” tartozott (847. §). A közösség (törzs vagy a falu) mérlegelte, hogy a gjakmarrja alapos volt-e. Ha a tettes jogosulatlanul állt vérbosszút, akkor felgyújtották a házát, kiszedték annak köveit, illetve elkobozták az összes ingóságát (mint pl.: háztartási berendezést, gabonát, jószágot). Emellett el kellett a családjával együtt hagynia a lakóhelyét, és bírságot fizetni. Ha az egyik fivér megölte a másikat (960. §), akkor a tettes nem tartozott vérével fizetni, hanem csak bírsággal a barjaknak (zászlóközösségnek).

A régi szokásjog szerint az áldozat családja (háza) csak a tettesen állhatott bosszút, egyetlen más rokonán vagy családtagján sem (898. és 899. §). Azonban a törvény a későbbi (ma is érvényes) változatában ez a kör kiterjedt a tettes családjának valamennyi férfitagjára (az egészen kis gyermekekre is), valamint a házközösségen kívül élő rokonokra és közeli unokafivéreire (900. §) is. A montenegróiaknál ez a kör még szélesebb.

Egyes albán hegyi falvakban megmaradt a szokás, hogy az áldozat véres ingét kiakasztják a ház elé, és csak akkor tüntetik el, amikor végrehajtották a vérbosszút. Ekkor viszont a másik háznál függesztenek ki egy véres ruhadarabot, és „az igazság” ekkor azon az oldalon áll. A montenegróiaknál a nők őrizték ezt az inget és kifüggesztették látható helyekre, hogy a férfiakat figyelmeztessék a „kötelességükre”. Habár a nők (édesanyák, feleségek) nem végezheték el a vérbosszút, sok esetben ösztönözték a férfiakat erre, főleg a rituális

siratásokon. Úgyszintén erdélyi szokás volt, hogy az áldozat vérének egy üvegbe öntötték, majd azt addig tartották a ház jól látható helyén, amíg nem hajtották végre a bosszút.²⁷ Észak-Albániában előfordult, hogy az asszony pénzért bérelt fel valakit a vérbosszú elkövetésére.²⁸ Úgyszintén a virdzsinák is megbosszulhatták a vért.²⁹

Általános szokás szerint a gyilkosság után a gyászoló család tagjai és barátok önként beálltak egy körbe, ezzel jelezve, hogy ők alkotják a vérbosszú elkövetők láncolatát. A család döntött, ki lesz a végrehajtó. Leginkább azt választották, akinek nem volt családja, gyermeke, tehát akinek az elvesztése a legkisebb kárt jelenti. Mivel Jugoszláviában az elkövetőt azonnal letartóztatták, majd a leghosszabb időtartamú börtönbüntetésre ítélték, így a vérbosszú rajta hosszú ideig nem lehetett végrehajtani. Amíg a börtönben volt, addig a törzs törődött róla és hozzátartozóiról. A gyászoló férfiak véresre karmolták arcukat, verték a mellüket a gyász jeléül, és hangosan siratták a halottat (1235. §). A más településből érkezett barátok a halott falujába lépve fejükre kapucnit húztak. A közös ebéd után mindenki kiment a ház elé, és az ott kihelyezett vízzel teli vödörben megmosdottak. Azonban az elhunyt barátai a véresre karmolt arcukat csak akkor moshatták meg, amikor hazatértek a saját házukba. A siratás kötelező része a gyásznak és csak a férfiakat illeti. Háromszor kellett siratni a férfit, kilencszer ismételve a „*Jaj nekem*” felkiáltást. A nők is gyásztak, de arcukat nem karmolhatták (1236. §). A nőket nem siratták, az elhunyt gyerekekért nem tartottak gyászt (1253. §). Az albán hegylakók mindaddig nem vágták le szakállukat, amíg nem hajtották végre a vérbosszút, illetve nem hozták rendbe a megsértett vendégük becsületét. Amikor ezt megtették, megborotválkoztak és lakodalomhoz hasonló ünnepséget csaptak, amelyre meghívták a barátaikat.³⁰ A vérbosszú kötelező szereplői a hírnök és a közvetítő. A gyilkosságot követő 24 óra elteltével a gyászoló család elküldte a hírnököt (pap vagy más nagytekintélyű, „védett” személy) a tettes családjához, hogy tudassa velük azt a tényt, hogy vérrel tartoznak nekik. *Besa*-t adtak neki és családjának, hogy 24 órája van közeli rokoniával együtt elmenekülni és ezzel kikerülni a vérbosszút (870. és 871.§). A *besa* (adott szó, eskü, kötelező ígéret, latinul a *fides* szóval fordították) az albánok egyik legnagyobb büszkesége, annak megszegése is vérbosszúhoz vezethet.³¹ Erről egyes közmondások is árulkodnak. Így például mondják: „Az albán ember nem vásárolható meg” (*Besa e shqiptarit nuk shitet pazarit*), „az albán inkább meghal, minthogy megszegje az adott szavát (*shqiptaret vdesin dhe besen nuk e shkelin*), illetve „az albán ember becsülete értékesebb az aranyból is” (*besa e shqiptarit si purteka e arit*). A hírnök küldése elmulaszthatatlan kötelezettség volt. Miután teljesítette feladatát, a vérbosszú végrehajtható volt. A hírnök mellett fontos szerepe volt a közvetítőnek is (akár nő is lehetett), aki üzeneteket küldött a tettes és az áldozat családja között. Ő azért avatkozott be az ügybe, hogy megakadályozza a megnövekedett feszültségből eredő haragos szóváltást, szóbeszédet, ezért legtöbb esetben tapasztalt férfiak vállalták ezt a feladatot.

²⁷ Krvna osveta. <https://www.youtube.com/watch?v=8kfXeEE1JsA>

²⁸ U. o. 351. p.

²⁹ U. o.

³⁰ Hasonló gyászolási szokások vannak az oláh romáknál is. Náluk hat hétig feketébe öltöznek a gyászolók (a fekete színű gyászt ez idő alatt egy pillanatra sem szabad megszüntetni), akik nem feltétlenül csak a rokonok köréből kerülnek ki. A gyászoló oláh roma férfiak ez idő alatt nem borotválkoznak, majd a gyászolás eltelté után nagy ünnepséget rendeznek.

³¹ Milutin Đuričić: *Čuvari bese*, SANU, Posebna izdanja, knj. DXX, Odeljenje društvenih nauka, knj. 83, Beograd, 1979.; Milutin Đuričić: Arbanaška zakletva – besa. In: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Knjiga 46. JAZU, Zagreb, 1975; Syrja Pupovci: Krvna osveta u Albanaca i njen razvoj. In: *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, vol 9, br. 4, Beograd, 1971, pp. 27–49.; Syrja Pupovci: Le formalisme et la »besa« dans le droit des obligations du coutumier de Lek Dukagjine, In: *Studia Albanica*, vol. 2, Tirana, 1968, pp. 143-151.

A gyilkos és „házának” férfi tagjai általában otthon maradtak és bujkálásra kényszerültek tudván, hogy az áldozat családja vérbosszúra készült (869. §). Ez az állapot évekig elhúzódhatott, ezért a rejtőzködő család a földjét bérbe adta, vagy napszámosokat alkalmazott, az állatok őrzésére pedig juhászokat bérelt fel.³² Nem ritkán sor került a migrációkra, így például Gjakova (Đakovica) környékén egész falvak jöttek létre a vérbosszú elől menekülő albán családokból, de Montenegróból is több testvérség elköltözött ugyanebből az okból.³³ Ezért megváltozott a társadalmi rend, a férfi és a női „munkák” közötti megoszlás, így a nők kénytelenek voltak vállalni a „férfimunkákat” is, sőt idővel már csak ők dolgoztak, őrizték a nyájat, művelték a földet, nevelték a gyerekeket, végezték a házimunkát és vitték az élelmet az elrejtőzött férfiakra. A hegyvidékieknél kialakult az a „rend”, mely szerint a férfi dolga volt jól megtanulni a fegyverforgatást, s ezen kívül szinte semmilyen más feladata nem volt a háztartásban.

Ameddig tart a *gjakmarrja*, addig nagy szerepe van a *besanak*, mint az önbíráskodás korlátjának.³⁴ Schütz István megemlíti, hogy a besát néhány külföldi néprajztudós a szicíliai maffia *omerta* szavához hasonlítja, noha ez utóbbi csupán a „*hallgatási fogadalomra*” vonatkozik, aminek megszegését a maffia halállal bünteti.³⁵ A besa viszont a meggyilkolt személy családja által garantált ideiglenes szabadság és biztonság ideje, amelyet a gyilkosnak és családjának adott (854. §). Jóllehet az áldozat családja minél előbb törekszik vérbosszút állni, mégis a másik fél kérelmére a besa odaadása „*kötelesség és emberség*” (855. §). A vele kapcsolatos kérdésekben a közvetítő járt el, aki gyakran a tettes családjának pártfogója volt (851. §). Ha a gyilkosnak a megölt személy háza besát adott, akkor az elkövető megjelent a temetésén és az általa megölt személy siratásán, valamint azt követően maradt a halotti toron is (856. §). Ez a besa 24 óráig tartott, amíg a falu által adott ígéret határideje harminc napig tartott. Erre az időre garantálta az áldozat családja, hogy (ideiglenesen) nem fogja végrehajtani a vérbosszút. Ha viszont a vérontó nem ment el a siratásra, sem a halotti torra (ezzel is megsértette az áldozat családját), akkor a falubeliek nem fogadták rossz néven, ha az áldozat háza nem ad neki besát (857. §). Az adott szót kérte az elkövető családja házasság, temetés vagy más fontos családi esemény idejére. Tudta, hogy a legnagyobb kéréssel fordul a bosszúra készültől, aki viszont nem tagadhatta meg ezt a kérést, ezért garantálta, hogy a megadott idő alatt a vérontó család tagjainak nem esik bántódása. A besa megszegése esetén ugyanis a szavát adó család életével és becsületével fizetett. A hegyvidéki férfiak találkozásuk során a kézfogás és az üdvözlés mellett általában megkérdezték egymástól: „*Férfi vagy?*” (*A*

³² Julija V. Ivanova. Sergej Aleksandrovič Tokarev: *Severnaja Albania v XIX – načale XX v. Obščestvenaja žizn*. Moskva, Akademia nauk SSSR, Institut etnografii. Moskva, 1973., 201. p.; Mary Edith Durham: *High Albania*, 29. p.

³³ Julija V. Ivanova. Sergej Aleksandrovič Tokarev i. m. 166–168; Mary Edith Durham: *High Albania*, 233. p. A szerző a 2015. január-februárjában hazánkba (főként Szegedre) történő nagyméretű koszovói migráns hullám lehetséges okaként az esetleges vérbosszút jelölte meg egy rádióriport keretében. Ugyanis február 6-án például 1269 határsértővel szemben intézkedtek a megye déli részén a rendőrök. Közülük 1233 vallotta magát koszovói állampolgárnak. Két hónappal később teljesen megszűnt a koszovói bevándorlás. Sem Koszovón, sem Szerbiában nem találtak magyarázatot a jelenségre. Mivel az érkezettek többnyire néhány egymás mellett lévő településről érkezett elképzelhetőnek tartottam, hogy esetleg vérbosszú előtti menekülés motiválhatta őket ezzel. A feltevés nem váltott ki semmilyen reakciót.

³⁴ Ljiljana Gavrilović: Besa kao ograničenje samosuda, In: *Glasnik Etnografskog Instituta SANU XXXII*, Beograd 1983; Mark Krasniqi: O „besi” - prilog proučavanju običajnog prava kod Šiptara. In: *Zbornik za narodni život i običaje JAZU*, knj. 40, Zagreb, 1962.

³⁵ A Sziciliából származó *maffia* évszázados szervezeti felépítéssel, módszerekkel, eszközökkel rendelkezik. A zárt, szigorú törvényekkel szabályozott titkos társaság („család”) élén a családfő áll, aki az üzleti vállalkozás főnöke, s őt a „család” minden tagja *Don*, illetve a „*Keresztapa*” névvel illeti. Ő irányítja, szervezi a család működését, szükség szerint segít, véd vagy büntet. A maffia lételeme az *omerta*, a hallgatás törvénye, amelynek megszegése halálbüntetéssel jár. Ezért egy-egy maffiás bűntény felderítése szinte lehetetlen, mivel általában nincs rá tanú, „senki nem látott, hallott semmit.” Ma az olasz maffia nemcsak Sziciliában tevékeny, a *nápolyi camorra*, a calabriai *n'drangheta* roknszervezetek északon is ténykednek.

je burrë?). Ez alatt azt értették, hogy a másik betartja-e az adott szavát. Mert a férfi besa nélkül nem számított a társadalom teljes tagjának, és neki nem volt becsülete. A besa nemcsak a vérbosszúra vonatkozott, hanem számos más eseményre is, minden becsületbeli ügy rendezését szolgálta.

A kapott besa után a gyilkos családjának (férfiaknak és nőknek egyaránt) bölcsen és emberségesen kellett viselkednie, főleg a meggyilkolt házában közelében. Ha nem így cselekedett, akkor a falu figyelmeztette, megbírságozhatta, és megszüntethette a besát (866-867. §). A vének tanácsa kimondhatta a törzsből való kizárást, *ha valaki nem kötött besát a faluval, vagy a barjakkal*; ha elárulta vagy feljelentette faluját; ha kijátszotta a falu vagy a barjak nyilvánossága előtt meghozott ítéletet vagy döntést; ha erőszakos cselekményt követett el a falu vagy barjak területén és nem engedelmeskedett a bíróságnak; valamint ha a falu és barjak területén kívül erőszakos cselekményt követett el (1183. §). Tehát a kizárásra ítélt személy egyértelműen a falu vagy a barjak jó nevét árnyékolta be, ezért a közössége megvont tőle minden jogot, tiszteletet és becsületet, de nem üldözhetette ki őt a településről (1179. §). Erre csak a legsúlyosabb bűncselekményeknél - a plébános rágalalmazása, megtámadása vagy meggyilkolása, a *besa alatt álló vendég* illetve törzstag megölése stb. – került sor. Akkor a törzsből való kizárásán, a ház leégetésén, a föld terméketlenné tételén és a gyümölcsfák kivágásán túlmenően a tettést nyilvánosan kivégezték, családtagjait elüldözték a faluból, a barjak pedig ledöntötte a házat. Ezt úgy kellett elvégezni, hogy az égetés után kiszedték a köveket a ház négy sarkából. Ezzel a tettel a ház és összes tagja örökre elüldözötteknek számítottak a faluból, a barjak pedig a törzsből kiirtottnak tekintette őket (1190. §). Vagyis a besa a legsúlyosabb büntetés egyik indoka volt.

A vérbosszút nem lehetett forgalmas helyen és az útvonalon végrehajtani, illetve patak vagy vízimalom közelében, mert a víz csobogása és a malom kattogása miatt nem lehetett volna egyértelműen meghallani az elkövető kiáltását. Ugyanis a lesben állónak a lövés leadása előtt kiáltással kellett figyelmeztetnie az áldozatát és tudatni vele mi történik. A montenegróiak nem ismertek semmilyen korlátozásokat, csupán a házban volt tilos elkövetni a gyilkosságot: a saját házában azért, mert azzal a vendégszeretet kötelességét sértették volna meg, másnak a házában pedig azért nem, mivel akkor a házigazdának és a megölt családjának is vérrrel tartozott.³⁶

A montenegrói törzsek gyakorlata részben eltér a fent leírt előírásoktól. Elsősorban a vérbosszú okai szélesebb skálában szerepelnek náluk, mint pl. a leányrablás, a nők elrablása, vagy ha a megígért lányt mégsem adták feleségül a vőlegényhez vagy a vőlegény lemondta a házasságot, valamint a pásztorkodás során elkövetet sérelmek (az állatok itatása, legeltetése, határkövek elmozdítása, veszekedés stb.) valamelyike miatt. Másrészt viszont a crnogorai törzsek jellemzője volt a vérbosszúban állók közötti gyűlölet elsősorban a „török” (muszlim) családok iránt, de az albánokkal és a hercegovinaiakkal szemben is előfordult, sőt egymás között is. A montenegróiak közül legjellemzőbb volt a Piperi és a Kuči törzsek közötti konfliktus, amely folyamatos háborúskodáshoz hasonlított. A Piperi, Ozrinići és Puci törzsek a nikšići muszlimokkal álltak konfliktusba, a Vasojević törzs a Kolašin és Gusinje lakosságával, illetve a Kuči törzs a Klimentikkal és Gusinje lakosságával. A haragot sokszor az robbantotta ki, hogy a férfiak nem ritkán elbocsátották a feleségeiket (a katolikus albánoknál ez nem volt szokás). Arra hivatkoztak például, hogy feleségeik csak lánygyermeket képesek szülni, ezért magukhoz vettek egy másik nőt. Annak gyűrűt vagy más tárgyat adományoztak, ami házasságnak számított. Ilyenkor kisebb ingóságokkal hazaküldték az addigi feleségüket kimondván a válást. Főként a törzsfőkre volt ez jellemző,

³⁶ Angelika Ergaver: *Pomiritev v običaju krvnega maščevanja. Mediacija, arbitraža in obredje „nove zaveze” med strankama v sporu v črnogorskih in albanskih običajih* 105. p.; Vuk Stefanović Karadžić Stefanović: *Crna Gora i Boka Kotorska*. Novo pokolenje. Beograd, 1953, 57-58. p.; Milutin Đuričić: *Arbanaška zakletva – besa*. 43. p.

akiknek olykor két feleségük is volt.³⁷ Ez eredményezte a feleség családjával való harag és vérbosszú kialakulását. Bosszúból a montenegróiak a gyilkosság mellett felgyújtották a búzát, gabonát, lerombolták a fahidakat, tönkretették a szőlőket, gyümölcsösöket. Még a ház felgyújtására is vállalkoztak. Mivel a ház a vérkötelék, a nemzetek kollektív tapasztalatainak, a vallási, erkölcsi, nevelési-oktatási és gazdasági közösségnek a szimbóluma, ezért felgyújtani valakinek a házát a fizikai és erkölcsi megsemmisítést jelenti és a közösségből való elűzést. A KLD értelmében a családi ház felgyújtása a család megszűnését jelenti (1169–1170. §). Ha tehát valaki – a vének tanácsának határozata nélkül – bosszúból, önként meggyújtja másnak a házát, akkor Észak-Albániában az elkövetőnek 2500 garas pénzbüntetés mellett a megsemmisített ház helyére kettő újat kellett felépíteni.³⁸ A 20. század elejei szokás szerint ezek mellett az elkövetőnek felgyújtották a házát és elüldözték a településről. I. Danilo Törvénye 41. § úgy rendelkezik, hogy házgyújtás esetén az elkövető köteles megtéríteni a kárt, a felgyújtott ház tulajdonosa pedig a vérbosszú jogával is élhetett.³⁹ A vérbosszúval nemcsak életeteket oltottak ki, hanem megsemmisítették a termést, ellehetetlenítették a kereskedelmet, a közlekedést és emiatt éhínséget okoztak. A crnagorai vladika Petar 1808. január 14-iki pásztorlevelében kérte a Njeguš törzset, hogy béküljön ki a Bjelica nemzetséggel és ezzel a területük ismét átjárható legyen. A cetinjei állami hatóságok és az egyház, továbbá a Velencei Köztársaság és Ausztria (a Katarói-öböl uralkodói) az embertelen szokás megszüntetésén fáradoztak, viszont voltak, akik ebből hasznot húztak. A vérbosszút követően a fegyveres kísérettel rendelkező gazdag crnagorácok felgyújtották a tettes házát, és az ingóságait elosztották egymás között. A földönfutóvá vált elkövető ezek után a hegyekbe menekült, vagy a törökökhöz. Az oszmánok uralma alatt rendszerint a családjával együtt áttért az iszlám hitre, és a Portához való hűségéből gyakran Hercegovinából betörve Montenegróban vérbosszúhoz folyamodott, vagy egyéb zavarokat keltett. Észak-Albániában is elégedetlenkedtek a török hatóságok részéről időnként bekövetkezett kényszerítő kibékítések miatt, mert ezáltal a törzsfők nem kapták meg azt a pénzdíjat, ami minden sikeres békítés után járt nekik.

Lényeges különbség az albán és a montenegrói vérbosszú között a kiválasztott személy. Az albánok a bosszút az elkövetőn állták és semmilyen különbséget nem tettek az emberek között. mert „*ahány fiú születik, mindegyik jó és nem lehet közöttük különbséget tenni*” (886.§). A „*véruk*” is ugyanannyit ért, ezért a falu bölcsei (*vének, öregek*) sem mérlegelték, hogy az egyik jó ember volt-e, a másik pedig esetleg rossz. A szokásjog szerint ugyanis, ha ilyen megkülönböztetés lenne, akkor is „*nehéz volna mérlegelni, mivel mindenkinek a súlya négyszáz derhema*” (889. §), s ha meg lehetne különböztetni a „*vért*”, akkor a tolvajt megölhetnék ok nélkül is, és ezzel nőne a gyilkosságok száma is (890. §). Ezzel szemben a crnagorácok nagyon is odafigyeltek arra kit öljenek meg az elkövető család tagjai közül. Nem mindig az elkövető felelt a tettéért, hanem a családjából legtekintélyesebb, legszebb, vagy egyke fiút választották ki és ölték meg, hogy minél nagyobb fájdalmat okozzanak.⁴⁰ Ivan Tepavčević példaként megemlíti a Cetinjében 1890. június 25-én történt vérbosszút. Annak előzménye egy pofoncsapás volt. Boško Martinović tiszt a sorakozásnál arcul ütötte Savo Poček katonát, aki emiatt bosszút állt a sérelmező neves rokonán, Boško

³⁷ Sima Trojanović *Krv i umir.* pp. 547-551. http://arhiva.unilib.rs/unilib/repozitorijum/ostalo/digi/Enciklopedija_Stanoja_Stanojevica/UBSM-II-55026-2-501-750.pdf

³⁸ Ivan Tepavčević: Pogledi Valtazara Bogišića na Crnu goru i crnogorsko društvo (krvna osveta – između tradicije i modernog društva). In: *ANNALES. Anali za istrske in mediteranske študije/Annali di Studi istriani e mediterranee/Annals for Istrian and Mediterranean. Studies Series Historia et Sociologia*, Vol. 28, 3. sz. Koper, 2018. pp. 495-522., 509. p.

³⁹ Zakonik opšti crnogorski i brdski. Zakon Danila I. (Istorijsko-pravna studija Petra Stojanovića). Centralna narodna biblioteka SR Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1982. 16.p. V. ö. Ivan Tepavčević i. m. 508. p.

⁴⁰ Valtazar Bogišić: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, 355. p.

Nikov Martinovićon, az Udvari Őrség és a Cetinjei ezred parancsnokán, a későbbi montenegrói kormányfő Mitar Martinović édesapján.⁴¹

A hatalmát megerősíteni szándékozó montenegrói fejedelem és a kormány súlyos büntetések előírásával próbálták véget vetni a vérbosszúnak, de általában sikertelenül. I. Péter törvényének 17-18. § halálbüntetéssel (akasztás, megkövezés, vagy golyó általi kivégzés) szankcionálta az önkéntes vérbosszú elkövetőjét.⁴² Azonban a népben meggyökerezett az a felfogás, mely szerint a vérbosszú igazságos, az elkövetője pedig bátor férfi, aki hőstetre vállalkozik. Danilo fejedelem 1855. április 23-iki törvényének 27. § a vérbosszú elkövetőjét golyó általi halállal bünteti, a 29-30. § szerint a tettestársait is ez a büntetés sújtja.

Csak hosszabb idő elteltével sikerült Crna Gorában megfékezni a vérbosszút és a vérontás helyett kompenzációra bírni a családokat. Erre akkor kerülhetett sor, amikor már a nagycsaládokat kihalás és éhség fenyegette, mivel egymásnak tönkretették a termését, az állandó fegyveres konfliktusok miatt pedig a térségük átjárhatatlanná vált. Ekkor beleegyeztek abba, hogy a szándékos emberölés és a súlyos testi sértést a talio elv szerint torolható meg, az összes többi deliktum pedig kompenzációval.⁴³ Ez azt jelentette, hogy a sértettnek vagy családjának egy meghatározott pénzösszeget fizettek vagy más értéket adtak. A kompenzáció sokkal gyakoribb volt a montenegróiaknál, mint az albánoknál. Ezzel a korábban kollektív felelősségnek tartott vérbosszú és kártérítés a 19. század közepétől egyre inkább egyéni - illetve a szűkebb családot érintő - felelősséggé változott.

III.2. Megváltás

A vérbosszúba álló családok megbízottai, a *békebírók* és a *vérbírók*, valamint a nagy tekintélynek örvendő *vének* egyezkedésének eredményeként békés megegyezésre kerülhetett sor a „*kiontott vér megváltása*”, illetve a „*sértés megbocsátása*” érdekében (965-987. §). Szinte minden gyilkosság megváltható volt, kivéve a vendégen esett sérelmeket. A „*megváltás*” gyakran jelentős vagyoni jóvátétellel járt. Emberölés esetében a büntetés mindig azonos volt, akár a megölt ember „*felnőtt férfi vagy nő, akár fiú vagy lány, illetve baba a bölcsőben, szép kinézetű, vagy torz, a ház feje vagy bölcs, gazdag vagy szegény, nemes vagy tolvaj*”. Férfi meggyilkolásának esetén hat erszény (bőrzacskó, amely eredetileg 500 garas pénzösszegnek felelt meg), 100 kos és fél ökör bírságot kellett kifizetni (892. §). Aki csak megsebesítette a másikat, az előbbi összegeknek a felét volt köteles megfizetni, ahogy a férfi, úgy a nő számára egyaránt, s e mellett meg kellett térítenie a gyógyítás és az esetleges gyógyszerek árát is. Ha két férfi ölte meg egymást, az ilyen halál nem vont maga után vérbosszút, mert azok a saját vérükkel fizettek a kiontott vérért.

Ha a „*vér tulajdonosa*” – vagyis az, aki jogosult (kötelezett) volt a vérbosszúra – elfogadta a „*megváltást*”, akkor a pénzösszegezen kívül követelhetette a másik fél (a gyilkos házából) rokonságának bármelyik férfi tagjának a puskáját. A gyilkost kötelezték, hogy hozza oda neki a „*kinézett*” fegyvert (971. §). A *vérontás megbocsátása* (*me e fal gjakun*) során a közvetítők (kezesek) átadták a gyászoló családnak a megbeszélte pénzösszeget. Ezt követően a „*vérbosszú kenyere*” fogyasztotta el a gyászoló család néhány tagja a tettes házában, majd a vérbosszúra kötelezett személy vasból keresztet készített, és azt elhelyezte a tettes ajtajára (983-987. §). A kibékülést követően *vérszerződést* kötöttek a két ház tagjai. Két kis poharat félig töltöttek pálinkával vagy likőrrel, félig vízzel, valamelyik barátjuk összekötötte a felek kisujjait, majd túvel megszúrta őket, úgy hogy vérük külön-külön pohárba cseppenjen. A vért

⁴¹ Ivan Tepavčević i. m. 508-509. p.

⁴² Zakonik Petra I vladike crnogorskog (1798–1803)., Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije. Beograd, 1930. 17-18. §. V. ö. Ivan Tepavčević i. m. 508-509. p.

⁴³ Ivan Tepavčević i. m. 507. p.

összekeverték a folyadékkal, majd keresztezve a kezeiket megitták egymás vérért. Ezt követően óriási ünnepségekbe kezdtek, puskákból lövöldöztek, mivel ezzel a tettel *testvérekké váltak*, mintha „egy apától, és egy anyától” származnának (988-990. §).

A montenegróiaknál a vérbosszú megszüntetését szolgálta a komaság is. Amíg az albánoknál három fajta komaság létezik, a montenegróiak az *esküvői*, *keresztelési* és *hajvágási* mellett még kettőt ismertek: a *bajtársi* és a *vérbosszú alóli kibékítési komaságot*. Ez utóbbit a gyilkos kérte, hogy ezzel mentse az életét. Mivel a komaság a Balkánon rokoni kapcsolattal szinte egyenrangú, így az áldozat családja az ilyen jogviszony elfogadásával lemondott a vérbosszúról.⁴⁴ A szokás az volt, hogy húsz férfi a vérontó törzséből az áldozat házához kért békét. Ha az áldozat családja többszöri kísérletek után sem akarta fogadni az erre irányuló küldöttséget, akkor a vérontó családból nőket küldtek pólyás csecsemőkkel és két-három rokonukkal. Ez esetben a házigazda nem tehetett mást, hanem vendégként fogadta őket. Ezzel jelezte, hogy kész a kibékülésre még akkor is, ha szóban az ellenkezőt állította. A nőket békehozónak (*mirosnice*) nevezték, a babákat pedig szimbolikus ajándéknak tartották.⁴⁵ Amikor elindult a békítés, akkor kijelölnek 24 *kmēt*et (bíró) ítélezés végéig, akik elmondták az emberölés okát, majd kijelölték a vérdíjat. Ekkor felálltak az addig még vérbosszú alatt álló két törzs férfi tagjai közé, majd ketten elővezették a tettest, nyakába akasztott gyilkos fegyverrel, vagy kést tartva a torka előtt. Az elkövető majdnem a földig lehajolva, vagy térden járva érkezett az étkező asztal elé, amíg a közvetítők kérték a komaságot Isten és Szent János (*Sveti Jovan*) nevében. Az áldozat legközelebbi rokona hozzáment, vállánál fogva felemelte, megcsókolta és testvérnek, barátjának nyilvánította. A kibékülés a békecsókkal zárult, ami után következett a közös étkezés. Ha a nők közreműködésével történt a kibékülés, akkor tizenkét nőt csecsemőkkel együtt küldtek a gyászoló családhoz, ahol tizenkét ember fogadta őket. Találkozásuknál megcsókolták egymást és megajándékozták, majd a férfiak a babák komái lettek. A szomszéd Hercegovinában a nők nem vettek részt a békítési folyamatban. Az albánoktól eltérően, ahol minden ember értéke egyforma, a montenegróiaknál a megölt emberért járó kártérítésnél különbséget tettek a magasabb státusú és az „egyszerű” ember között.

IV. A vérbosszú ma

A vérbosszú büncselekményt ma már a balkáni országok büntetőtörvényei „nem ismerik”. Az egykori Jugoszláviában az előre megfontolt szándékú emberölésnél is súlyosabban büntették (a leghosszabb időtartamú börtönbüntetéssel), ezért mondhatni, hogy részben ez a szigor okozta a háttérbe szorítást az 1980-as években. Viszont a vérbosszú mint szokás soha nem szűnt meg. Egy 1989. évi bírósági tárgyalásról készült dokumentumfilm beszámol arról, hogy Cetinjében (Montenegró székvárosában, a vallási és kulturális központjában) még akkor is életben volt a KLD.⁴⁶ A koszovói válság (az 1980 és 2000 közötti időszak) idején háttérbe szorult, felszámolták a vérbosszúk jelentős részét. A tömeges kibékülés kezdeményezői az egyetemisták, főként a nők (politikai foglyok) voltak, arra hivatkozva, hogy a hatszáz éve létező vérbosszúk a háborúk idején mindig megszűntek. A társadalom ezt az érvelést elfogadta, és kétezer család (közel húszezer férfi) közötti *gjakmarrja* felszámolásra került, így ezek a férfiak végre elhagyhatták házaikat. Ez leginkább Nyugat-Koszovót (Dukagjint) érintette. Milaim Zeka koszovói újságíró közel negyven évig a vérbosszú fenyegetése alatt élt, mivel gyermekkorában az egyik családtagja megölte a közeli

⁴⁴ Valtazar Bogišić: *Pravni običaji u Slovena*. Knjiga 1. Unireks MB. Beograd – Podgorica, 1999. 172. p.

⁴⁵ Valtazar Bogišić: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*. 365. p.

⁴⁶ Dokumentarni film "Sinovi" o krvnoj osveti na Cetinju 1989. godine. <https://www.youtube.com/watch?v=5lNj205XsHU>

rokonát. Ennek tudatában a család férfi tagjai otthon tartózkodtak, de mivel a másik család nem mondta ki a besat, így szükség esetén elhagyták a házukat. Ő is minden nap eljárt az iskolába, és az édesanyja nagy örömmel fogadta, amikor élve látta őt hazajönni. Végül 1999-ben találkozott azzal a férfival (az áldozat fiával), akitől mindvégig tartott, hogy megöli őt, és kezét fogtak egymással, ami a kibékülés jele. Ma a legjobb barátok.

Sajnos ez a szokás a 21. században is fennáll, főként Albániában, ahol jelenleg legalább hatszáz iskolás korú gyermek vérbosszútól tartva nem hagyhatja el az otthonát.⁴⁷ Koszovón és más albán lakta térségekben sem ritka ez a jelenség, de meglepő annak megújulása Montenegróban, illetve Szerbiában.⁴⁸ Ezek közül csak néhányat vázolunk fel.

Az *Al Jazeera Balkan* egyik nem régen közölt riportjában egy Tiranától 35 kilométerre fekvő faluban fennálló vérbosszúról tudósított. Húsz évvel ezelőtt veszekedés során egy fiú megölte a barátját. A keresztény családban született elkövetővel együtt volt a bátya és két közeli rokona, akik azonnal elmenekültek a településről. Távollétükben a bíróság az elkövetőt 19 évre szóló börtönbüntetésre ítélte, a perújítás után pedig a további három résztvevőt felmentette. Az édesanyjuk beszámolt arról, hogy azóta mindössze háromszor-négyszer jelentkeztek rövid üzenetekkel. Kiemelte, hogy a vérbosszúra készülő családdal komasági viszonyban álltak (hajvágás útján), a megölt fiú „háza” mindig mindenben segítette őket. Viszont a vérbosszú rettegésben tartja az elkövető rokonságát is.⁴⁹

A szerb sajtó beszámolója szerint Budva montenegrói tengerparti városában 2017 márciusában több bérgyilkos ölt meg egy embert két család közötti bosszú miatt.⁵⁰ A lapok 2016 őszén beszámolnak egy elkövetőről Bosznia-Hercegovinában, akinek terhére emberrablás mellett vérbosszúból elkövetett emberölést is felrőttak. Szintén Bosznia-Hercegovinában egy tizenhárom éves gyermek vérbosszúból tíz golyóval ölte meg édesapja gyilkosát.⁵¹ A Banja Luka-i Kerület Bírósága 2007-ben nyolc év börtönbüntetésre ítélte el egy sikertelen vérbosszú indíttatású merénylet elkövetőjét.⁵² A dél-bánsági Pancsovában 2011-ben a bíróságon egy apa pisztollyal megölte azt a 24 éves fiút, aki ezt megelőzően egy autóbalesetben halált okozott a fiának.⁵³ 2013-ban Kuršumlijában egy 55 éves férfi bosszút állt a 26 éves fiának haláláért.⁵⁴ Fiának halálát a 25 éves barátnője okozta, ezért a bosszút a lány 49 éves édesapján állta. A balkáni felfogás szerint ugyanis a lányért az édesapja tartozik

⁴⁷ Beta: [Albanija uvodi ostrije kazne za najteže zločine](http://www.blic.rs/vesti/svet/albanija-uvodi-ostrije-kazne-za-najteze-zlocine/760jr4q). <http://www.blic.rs/vesti/svet/albanija-uvodi-ostrije-kazne-za-najteze-zlocine/760jr4q> (letöltve: 2017. 06. 07.), D. M.: [Tri brata u Albaniji zbog krvne osvete od rođenja nisu izašla iz kuće](http://www.blic.rs/vesti/svet/tri-brata-u-albaniji-zbog-krvne-osvete-od-rodenja-nisu-izašla-iz-kuće) <http://www.blic.rs/vesti/svet/tri-brata-u-albaniji-zbog-krvne-osvete-od-rodenja-nisu-izašla-iz-kuće> (letöltve: 2017. 06. 07.), Beta: [Albanska deca ne idu u školu zbog krvne osvete](http://www.blic.rs/vesti/svet/albanska-deca-ne-idu-u-skolu-zbog-krvne-osvete) <http://www.blic.rs/vesti/svet/albanska-deca-ne-idu-u-skolu-zbog-krvne-osvete> (letöltve: 2017. 06. 07.), Davorin Tomić: [Primena člana „oko za oko“](http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/primena-clana-oko-za-oko/0s9v4ld). In: *Blic*. <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/primena-clana-oko-za-oko/0s9v4ld> (2017. VI. 07.).

⁴⁸ M.A.: [Porodica sa sedmoru dece živi u strahu od krvne osvete](http://www.blic.rs/vesti/hronika/porodica-sa-sedmoru-dece-zivi-u-strahu-od-krvne-osvete/yv8wv09). <http://www.blic.rs/vesti/hronika/porodica-sa-sedmoru-dece-zivi-u-strahu-od-krvne-osvete/yv8wv09> (letöltve: 2017. VI. 07.). Az interneten erről látható egy igen érdekes szerb dokumentumfilm <https://www.vice.com/rs/article/dug-u-krvi-ceo-film>.

⁴⁹ *Al Jazeera Objektív: Gjakmarrja*. 2017. április 27. <https://www.youtube.com/watch?v=NHL5ZnPNlBk>
⁵⁰ Mihailo Jovičević: [Umro zeni na rukama. Slobodan Šaranović likvidiran zbog krvne osvete](http://www.blic.rs/vesti/hronika/umro-zeni-na-rukama-slobodan-saranovic-likvidiran-zbog-krvne-osvete/e9lbdvt). In: *Blic*. Beograd. <http://www.blic.rs/vesti/hronika/umro-zeni-na-rukama-slobodan-saranovic-likvidiran-zbog-krvne-osvete/e9lbdvt> (letöltve: 2017. VI. 7.).

⁵¹ Beta / Srna: [Dečak sa deset metaka ubio ubicu svog oca](http://www.blic.rs/vesti/hronika/decak-sa-deset-metaka-ubio-ubicu-svog-oca/10smr7j) <http://www.blic.rs/vesti/hronika/decak-sa-deset-metaka-ubio-ubicu-svog-oca/10smr7j> (letöltve: 2017. VI. 7.).

⁵² Nikola Morača: [Ko je Miljan Vujović. Ne preza od otmica i ubistva iz krvne osvete](http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/ko-je-miljan-vujovic-ne-preza-od-otmica-i-ubistva-iz-krvne-osvete/myfpr54) <http://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/ko-je-miljan-vujovic-ne-preza-od-otmica-i-ubistva-iz-krvne-osvete/myfpr54> (letöltve: 2017. VI. 7.)

⁵³ [Krvna osveta usred Srbije? Stojan čekao 14 godina, pa zbog mrtvog sina - ubio Dragana!](http://www.telegraf.rs/vesti/2196715-krvna-osveta-usred-srbije-stojan-cekao-14-godina-pa-zbog-mrtvog-sina-ubio-dragana) In: *Telegraf.rs* 2016. VI. 5. <http://www.telegraf.rs/vesti/2196715-krvna-osveta-usred-srbije-stojan-cekao-14-godina-pa-zbog-mrtvog-sina-ubio-dragana> (2017. VI. 8.).

⁵⁴ M. V.: [Krvna osveta usred Srbije! Otac osvetio sina posle 10 godina, pa se mirno predao policiji!](http://www.informer.rs/vesti/hronika/76426/) In: *Informer*, nezavisne dnevne novine 2016. 06. 15. <http://www.informer.rs/vesti/hronika/76426/> (2017. VI. 8.).

„vérrel”. 2016. június 15-én Požarevacban 69 éves férfi megölt egy 57 éves építészeti ellenőrt, akit okozta fiának 2002-ben történt halálos kimenetelű balesetét. A Közép-bánsági körzetbeli Pálmajor (Banatsko Karađorđevo) faluban 2016 júliusában az egyik szórakozóhelyen 38 éves férfi Kalasnyikovból leadott lövésekkel megölt egy 21 éves joghallgató lányt. Az áldozat édesapja ezt követően telefonon felhívta az elkövető édesapját és megüzente, hogy másik fiúgyermekével együtt három napon belül hagyják el Bégaszentgyörgy (Žitište) települést, mert azután fiával együtt vérbosszút állnak rajtuk. Azóta a helyi rendőrség őrködik a megfenyegetett család háza előtt.⁵⁵ A szerb kriminológusok szerint a kolonisták, illetve a délszláv háborúk idején Vajdaságba menekült családok magukkal hozták a hagyományaikat, beleértve a vérbosszút is.

A legismertebb eset Žarko Laušević neves jugoszláv színésznek a története. A montenegrói születésű színész egy szerb nacionalisták által félbeszakított belgrádi színdarab kapcsán kapott komoly fenyegetéseket, így az állami hatóságok engedélyezték számára a fegyver használatát. Ezzel a pisztollyal 1993. július 31-én egy podgoricai kávézóban kitört verekedés során megölt két embert (egy 20 és egy 21 éves fiút), a harmadik fiút pedig súlyosan megsebesítette. A montenegrói bíróság 1994-ben jogerősen 15 év börtönbüntetésre ítélte, majd a jugoszláv szövetségi bíróság 1998-ban perújítás során négy év börtönbüntetésre módosította az ítéletet. Mivel ekkorára már letöltötte a kiszabott büntetést, ezért szabadlábra helyezték. Azonnal New Yorkba költözött a vérbosszútól tartva, főként annak tudatában, hogy a gyermekeiket elveszített két montenegrói család ellenezte a szabadlábra helyezését. Ezután a montenegrói államügyészség indítványára 2001. március 30-án Crna Gora Legfelsőbb Bírósága 13 év börtönbüntetést szabott ki számára. Miután 2003-ban megszűnt Jugoszlávia (Szerbia-Montenegró Uniója lett az ország neve), majd 2006-ban az állami közösség is, a színész az USA-ban hontalan lett, a korábbi okiratai lejártak. Montenegrói állampolgárságát nem kérvényezte, mert ellene elfogatóparancsot adtak ki. Kiadatása esetén börtönbe került volna, ott pedig úgy gondolta, hogy vérbosszú áldozata lesz. Végül 2011-ben Boris Tadić szerb államfő közkegyelemben részesítette, majd 2014-ben meglátogatta Szerbiát és Montenegrót is.⁵⁶

A vérbosszú fenyegeti a gyermekeket is, ezért a házukat el nem hagyó férfiak és gyermekek életét igyekeznek könnyebbé tenni. Észak-Albániában (a Dukagjin, Mazrek és Malesia területén) a vérbosszútól fenyegetett és emiatt az iskolába nem járható gyermekek oktatását önkéntesen magára vállalta Lilijana Luani tanítónő. Már tíz éve önkéntesként házakhoz megy tanítani a Shköder vidéken, illetve hetente kétszer a hegyvidéki családokhoz is ellátogat. Az általános iskola első osztályától egészen a gimnáziumi korosztályos gyermekekkel foglalkozik a bátor tanítónő, aki ellenzi a vérbosszút. Közel 120 itteni család érintett a vérbosszúban. A Shköder városi önkormányzata anyagilag segíti az ilyen családokat, főként a nőket, mert azoknak kell eltartani a népes családjukat.

Jóllehet sokan ellenzik a vérbosszút, mégis Vladimir Banushi, az Albán Igazságosság és Béke Bizottságának tagja beszámolt arról a 2011-ben Tirana, Shköder, Berat, Duresh, Lushne nagyobb városokban a középiskolások körében lebonyolított közvélemény kutatásnak az eredményeiről. A válaszdásokból egyértelművé vált az igazságszolgáltatással, a törvény alkalmazásával szembeni bizalmatlanságuk. Sokkal inkább hajlanak arra, hogy maguk szolgáltatassanak igazságot. A válaszdások jelentős része azt mondta, hogy megbosszulná, ha valamelyik családtagjukat vagy szeretteiket bántalmazás érné.⁵⁷

⁵⁵ Forrás: Informer <http://www.rtvbn.com/3823549/porodica-jovane-popovic-prijeti-zlaticima>

⁵⁶ Vladana Jokić: Telohranitelji čuvaju Lauševića od krvne osvete <http://www.blic.rs/vesti/hronika/telohranitelji-cuvaju-lausevica-od-krvne-osvete/tsw2e8v> (letöltve: 2017. VI. 07.).

⁵⁷ Al Jazeera Objektiv: Gjakmarrja. 2017. április 27. <https://www.youtube.com/watch?v=NHL5ZnPnIbk>

A szerb napilapokat böngészve és a vérbosszúról beszámoló újságcikkek alatti kommenteket olvasva szembesülhetünk azzal, hogy erősen megoszlanak a vélemények az ilyen tetteket mélyen elítélő és a velük egyetértő olvasók között.⁵⁸

V. Kibékítés

A vérbosszú megszüntetésében döntő szerepet játszanak a békítők, közvetítők, akik rendszerint az adott térség nagy tekintélyű, igazságosságáról és becsületéről közzismert családok férfijai lehetnek. Nagy dolog ugyanis kibékíteni két családot és megállítani a további vérontást. Montenegróban vagy Koszovón a katolikus vallású közvetítők ki tudják békíteni a más vallású és más nemzetiségű családokat is. Talán a legismertebb közülük Anton Četa (1920-1995) katolikus pap, egyetemi tanár, ki az egyik legmegbecsültebb koszovói állampolgár volt. Neki is köszönhetően megváltozott az albánok általános felfogása a vérbosszúról. A 20. század kilencvenes éveitől a férfiasság jellemvonását illetően a megbocsátás lépett előtérbe a KLD vezérfonalaként. Anton Četa 1990-ben megalapította a Koszovói vérbosszú eltörlésére létrehozott békéltető bizottságot (*Komiteti për pajtimin e gjaqeve në Kosovë*), azzal a céllal, hogy minél több családot békítsenek ki. Fáradozása óriás elismerést nyertek a túlnyomórészt iszlám vallású nemzetben belül. Ez nehezen megy, amiről beszámolt Sulejman Kolari a Vérbosszú (Krvna osveta) nevű dokumentumfilmében. Az apja Iljan Kolari köztisztviselőnek örvendő albán férfi volt a montenegrói Ulcinj városkában (a legnagyobb albán többségű crnogorai városban), aki egyik alkalommal összeveszett a legjobb barátjával (kinek nevét Sulejman ki sem mondja). A Bajram ünnepe kiváló lehetőség volt a kibékülésükre ezért Iljan elfogadta barátjának meghívását és az ünnepre legidősebb fiával együtt érkezett. Ott a házigazda pálinkával kínálta meg Iljant, ami számára végzetes sértésnek számított. Visszautasította az italt, amit a házigazda érezte sértésnek. Az ügyről értesülve a városka „vénei” kibékítették a férfiakat. Mégis nyolc hónappal később Iljant puskával puskából lelőtte a korábbi legjobb barátja. A bíróság tizenegy év börtönbüntetésre ítélte. Sulejman nem akart bosszút állni, ezért a családja és rokonsága hosszú éveken keresztül óriási nyomást gyakorolt rá, kirekesztette, csupán az édesanya ellenezte a bosszút.⁵⁹

Az Al Jazeera dokumentumfilmjében beszámol egy nemrég történt koszovói esetről, amely kibéküléssel végződött. Fitim Mon az iskola mosdójában megölte az iskolatársát, amiért 12 év börtönbüntetésre ítélték. Hyseni Mon, a gyilkos édesapja, ezt követően nem hagyta el otthonát. Részben a bosszútól tartva, de azért is, mert nyomasztónak érzi a kialakult helyzetet és osztózik a meggyilkolt fiú családjának nagy fájdalmában. Fatmir Latifi, a mitrovicai Shipol mecset imámja bevallotta, hogy a háború befejezése (1999) óta Koszovón 1500 „testvérgyilkosság történt.”⁶⁰ Ő, mint a Koszovói Felszabadítási Hadsereg veteránja és hadirokkantja nagy tiszteletnek örvend az albánok körében, így közel száz esetben közvetített. Neki köszönhetően a megölt gyermek édesapja, Arsim Syla a shipoli dzsámiban négyezer hívő és az imám előtt „megbocsátotta a vért”, majd Hyseni Monnal testvérként átölelték egymást.⁶¹ Syla család feje elmondta, hogy a fiai érdekét tartotta szem előtt (vérbosszú esetén őket is megölték volna), ezért Isten nevében megbocsátott a Mon családnak.

⁵⁸ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:360403-Krvna-osveta-i-dalje-postoji-u-Srbiji-i-Crnjoj-Gori>

⁵⁹ U. o.

⁶⁰ Al Jazeera Objektiv: Besa <https://www.youtube.com/watch?v=fMD6PZLjtIA>

⁶¹ A megbocsátást lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=BYam1d5wzV0>

VI. Zárszó

Az általunk górcső alá vett vérbosszú intézménye az önbíráskodás jelképe. Helye volt olyan helyzetekben, amikor nem működött az állami hatalom, a bírósági rendszer, a rendészet. A hegyvidéki népek elszigetelt területein néha még ma is folyamodnak ehhez az eszközhöz, azt tartva, hogy a család becsülete, az ősök iránti tisztelet azt kívánja, hogy gyilkosság elkövetésével szolgáltatassanak „igazságot”. A Dinári-hegyvidéken a vérbosszú alapjait a KLD fektette le, amelynek alappillérei a becsület, a vendéglátás, a helyes magatartás és a család iránti hűség. Ezek megóvását tűzik ki az ottaniak célul.

A vérbosszú mindig magával hozza az új vérontást, mivel a megölt személy férfi rokonsága magára vállalja a bosszút. A gyilkos lesz a következő áldozat és ez a kör folytatódik, akár a család férfi ágának kihalásáig. Az állami hatóságok évtizedek óta igyekeznek felszámolni ezt a civilizáció előtti időkből származó és emberiség-ellenes felfogást és a béke útjára terelni a hegyvidékieket.

Málik, József Zoltán¹

**On the Edge of Chaos:
A ‘New Vawe’ Paradigm and Its Career in the Studies of International Relations**

When anyone has a problem before him and needs to decide how to handle it, he looks about in his available experience for some analogy that might suggest a solution. That’s why the world view and root metaphors that a practitioner holds will greatly impact how he views and interprets phenomena. The different fields of socials have been largely governed by classical world views and root metaphors. The present work suggests that, like the physical sciences, we should offer a greater deal of free scope for chaotic view in socials as it may be appropriate and even advantageous. Chaotic systems can be characterized by their obeying of rules, nonlinear interactions, and sensitivity to initial conditions. Using a chaotic world view, new tools and methods can be applied to existing and future research. In this paper I will focus on its career in the studies of International Relations.

I. What is chaos exactly?²

As used in mathematics and the physical sciences, “chaos” is a property of a dynamical system. Chaos has been discussed widely in the past thirty years, both in the academic literature and popular press. A chaotic system has dynamics that are not periodic and not easily predicted, but also not formless or stochastic. In particular, chaotic systems are deterministic systems of interacting elements. The rules governing the interactions are nonlinear and this gives the system sensitivity to initial conditions. That is, two (or more) trajectories that begin very close to one another will quickly diverge.

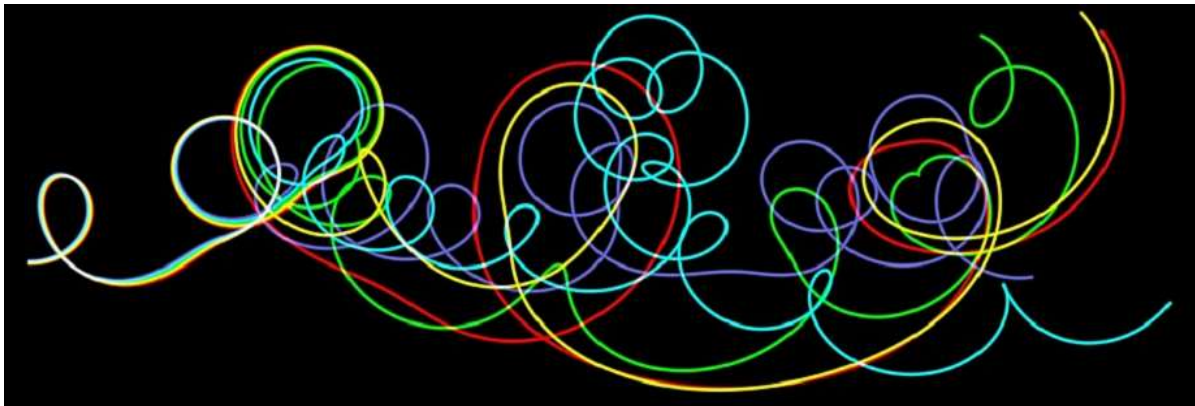

Figure 1. Illustration of five paths in a chaotic system

In figure 1 the paths in space of five points in a “chaotic flow field” (e.g. smoke particles) are plotted; each path in a different colour. At the far left of the image, all five traces are together, indicating that the points begin at very similar locations. However, as the

¹ Adjunct (invited) professor, ELTE ÁJK and METU TNTI.

² In my discussion about chaos theory in Section I and II I used two outstanding books: 1) James Gleick: *Chaos: Making a New Science*. New York, Penguin Books, 1988. 2) Fokasz Nikosz: *Káosz és fraktálok (Chaos and Fractals)*. Új Mandátum, Budapest, 2000. (In Hungarian)

particles move generally to the right, their paths become less correlated, until at the far right of the image, they bear scant resemblance to each other. However, chaotic trajectories are generally bounded and well characterized in the aggregate. As an example, consider the weather –the warm fronts as well as temperature five weeks from today can't be predicted exactly, but it can be placed within a limited range with great confidence.

Let's take another example. Population biologists are interested in predicting the fluctuations in wildlife populations. This may seem like an enormously complex task, but in actuality, one simple equation, called logistics equation, approximates observed behaviour with great accuracy. At a conceptual level, this equation allows us to predict the variation in population based on only two factors: 1) the average number of offspring per adult (a constant), and 2) the initial population. This is an iterative equation, meaning that having calculated one year's population, that value is input back into the equation to predict the next year's, and so on. The key aspect of the logistic equation is a feedback factor that depends only on the population value as it changes year to year. When the population becomes too big for the local ecosystem to support it, the feedback factor flattens the population. When it is smaller, the feedback "encourages" higher future populations. What is the most important about this feedback factor is that it introduces nonlinearity into the system.

Nonlinearity in a system, by definition, means that the output is not directly or inversely proportional to the input. Linear equations contain only addition, subtraction, multiplication or division by constants. Nonlinear operations involve exponents, trigonometric functions, and logarithms. Nonlinear equations usually have more than one solution; the higher the nonlinearity, the greater the number of solutions. This means that new situations may emerge at any moment. Mathematically speaking, the system encounters a bifurcation point in such a case, at which it may branch off into an entirely new state. We will see below that the behaviour of the system at the bifurcation point (in other words, which one of several available new branches it will take) depends on the previous history of the system. In the nonlinear range initial conditions are no longer "forgotten." One of the fundamental truths about chaos is all chaotic systems are nonlinear (though not all nonlinear systems are chaotic), and many chaotic systems become so because they are subject to this type of nonlinear feedback, which the system eventually cannot "compensate" for. In brief, feedback is a major factor in driving many systems into chaos, and the result is wild fluctuating characteristics of chaos.

The second truth that we really need to understand is that chaos results from completely known, deterministic, conditions; chaos is not caused by random events and chaotic systems do not behave randomly. Before chaos theory, which is often referred as Laplacian determinism, scientists thought deterministic conditions always produced completely predictable behaviour. In 1814, near the height of the great successes of Newtonian physics, Pierre-Simon de Laplace wrote as follows:

"If an intelligence, at a given instant, knew all the forces that animate nature and the position of each constituent being; if, moreover, this intelligence were sufficiently great to submit these data to analysis, it could embrace in the same formula the movements of the greatest bodies in the universe and those of the smallest atoms: to this intelligence nothing would be uncertain, and the future, as the past, would be present to its eyes."³

Laplace was expressing a pre-chaos world view, which is often called determinism. Accordingly, there are two "options" available to a system: either 1) total predictability based on deterministic, characterizable conditions, or 2) disorder based on random, stochastic

³ Pierre-Simon de Laplace: *A Philosophical Essay*. New York, 1902, p. 4.

processes. Chaos theory, however, brings up a fundamentally new way of viewing reality. We no longer can say that reality is either random or completely predictable (Figure 2).

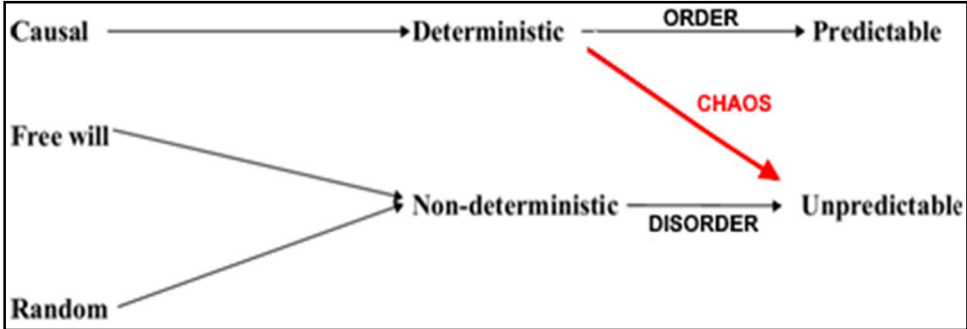

Figure 2. Illustration of Chaos World View

In sum, chaotic systems are deterministic, however they produce unpredictable outcome as a result of their response to their input. Chaos frequently “sets-in” to systems that have only minor differences in the physical conditions or parameters, from completely predictable systems. These parameters are constants throughout the evolution of the system; they are out there, however their significance in driving a system into chaos, or prevent chaos from occurring, depends on the environment of the chaotic systems and the interplaying of their elements, and how they are controlled.

II. Butterfly Effect and Black Swan Effect

In 1961, Lorenz was running a numerical computer model to repeat a weather prediction from the middle of the previous run as a shortcut. He expected the computer to regenerate the remainder of the previous simulation and then carry it further. But rather than duplicating the end of the previous simulation, the result was a completely different weather scenario: the new one diverged wildly. He eventually realized the reason for this strange result, but it was totally against the thesis that numerical mathematicians and physicists thought to be true at that time. In the computer’s memory, the data were stored to six decimal places, but in the printout, they were quoted to only three. As a result, the data he had supplied were a tiny bit off. Earlier it was a common thesis among numerical mathematicians and physicists that tiny, random errors such as measurement errors or round-off errors cancel each other out for the long run, and it is really true for a great number of mathematical calculations, but not for all of them. What Edward Lorenz found is nothing else than what we call the sensitivity to initial conditions.

This sensitivity to initial condition is often referred to as the “Butterfly Effect.” The popularized notion of the Butterfly Effect goes something like “if a butterfly flaps its wings in Texas, it can cause a hurricane in China.” Though this notion is very expressive, not precise, and so is wrong by one important word: “cause.” It is not the butterfly that causes the hurricane. The system must already have enough energy in it to produce a hurricane. The presence of the butterfly is just the element of the whole system, and it merely disturbs system, which is extremely sensitive to the smallest of changes, “driving” the system into a different direction than if the butterfly was not there. This makes it impossible to predict if hurricane will occur. In fact, chaos theory shows some elegant mathematical models that sometimes the inevitable errors in calculations do not cancel each other out but they strengthen up their effects – and this occurs even if round-off is done only for the tenth digit after the dot. If this is the case, then a flapping of butterfly wings left out of account might as

well turn the result of meteorological calculations into the opposite direction. However, it was not the butterfly that launched (“caused”) the hurricane, but the nature of the weather that is sensitive to the initial conditions.

Chaos theory pays our attention to the fact that there are systems in the world, which are chaotic because of their structure. And sometimes they may produce unpredictable outcome. This kind of outcome can also be called “Black Swan.” In philosophy this concept can be associated with the problem of induction. We generally think that the observations we make can justify some expectations or predictions about observations we have not made yet. Such inferences from the observed to the unobserved, or to general laws, are known as “inductive inferences”. Now the problem of induction is just this: Does inductive reasoning, in which one’s premises are viewed as supplying evidence for truth, lead to knowledge? In philosophy, from David Hume to Karl Popper, the reply is definitely “Nope”. Let’s see why. In 17th century London, a “black swan” was a phrase that was equated with impossibility. For Europeans at that time, the idea of anything other than a white swan was totally absurd because they have never seen other colour of swans than white. Yet, it was in 1697 that a Dutch sea captain discovered a black swan while exploring the coastlines of Western Australia. Later, in the literature of philosophy the bird became a metaphor to demonstrate the problem of induction: No amount of observations of white swans can allow the inference that all swans are white, but the observation of a single black swan is sufficient to refute that conclusion.

There is another aspect to the problem of induction, and that is when we look at a sequence of events that have always happened in the past and assume that they will happen in the future. Sometimes we have not too much reason for doubting in this induction. Hume famous example is that we are all convinced that the sun would rise tomorrow because it always has risen every day. We have a firm belief that it will rise in the future, because it has risen in the past. If we are challenged as to why we believe that it will continue to rise as heretofore, we may appeal to the laws of motion. Of course, in the spirit of the problem of induction, we can repeat our doubts as to whether the laws of motion will remain in operation until tomorrow, and in fact we cannot avoid an infinite regress in principle, but the whole matter seems nitpicking and too theoretic scenario.

However, in practice, we have no such strong belief like the laws of motion. Author Nassim Nicholas Taleb suggested in his book, *The Black Swan*⁴, in 2008 to use the term black swan to describe a highly improbable event with three principal characteristics: 1) it is unpredictable; it carries a massive impact; and after the fact, we concoct an explanation that makes the event appear less random, and more predictable, that it was. For Taleb, black swans underlie almost everything about our world, from the rise of religions to events in our personal life. For me, the main message of Taleb’s is that we should be very careful in understanding and interpreting events in our world. After the event, a signal is always crystal clear; but before the event it is obscure and engaged with conflicting meaning.

III. Towards a “Chaotic” Theory of the Past

As physicist have the pendulum to test chaos theory, social scientist can use history. You may have the feeling after your middle-school study in history that historians give an appearance of inevitability by dragging into prominence the forces which have triumphed and thrusting into the background those which they have swallowed up. It sounds a little bit just the opposite that Taleb’s book sent us as a message –as if there were no contingency in history.

⁴ Nassim Taleb: *The Black Swan*. Random House, New York, 2008.

This picture is not so simple, fortunately. In Historiography, which is the study of the methods of historians in developing history as an academic discipline, new approaches occur together with the traditional schools of nineteenth century and the modern schools of the twentieth century. These new approaches are called postmodern historiography or, especially in the Anglophone countries, new cultural history. Though it is impossible to define them as a whole, we can give some main (and new) characteristics of theirs: to highlight on the social-cultural role of language, collective memory, the history of gender, microhistory, historical anthropology, and historical fiction and counterfactual (virtual) history are strongly preferred.

From the perspective of our study, the counterfactual (virtual) history is extremely interesting, which can be seen as the most daring and the most groundbreaking approach in the new cultural history. Its prominent exponent is a British historian, Niall Ferguson, who says history is not determined by different “great forces” but individuals. Nothing is predetermined; history can be interpreted neither as developed nor as decline. The fact if we live in a better or worse world always depends on individual choices and actions. He edited and published a book, titled *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*⁵, based upon a framework of the theoretic assumptions mentioned, whose each study discussed some periods of the history of humankind by asking the question “what might have happened, if only we had or had not ...” Ferguson's ninety-page introduction is a brilliant manifesto-like defense of the methodology of counterfactual history and offers a convincing justification of the whole enterprise. The title of the introduction is also instructive: “*Virtual History: Towards a 'chaotic' theory of the past.*”

In his own written book that is concerned with WWI, he deconstructed the ten “myths” of the conflict by using the same “what might have happened, if only we had or had not ...” method. In his counterfactual scenario, Ferguson makes that story likely that Germany had no offensive goals in 1914 but preventive ones, and the war was unleashed by the British diplomacy. If Great Britain had been out of the war, or had let her rival win, then a United of European states like the EU now would have formed even in the first part of the twentieth century under the dominance of the German Empire, without the terrible experience of communism and fascism in the world, or at least in Europe. Great Britain would have been better-off as well, because she would have remained as an empire and the dominant fiscal and trade power of the world.⁶

However, the whole business of counterfactual (virtual) history seems very problematic. On a methodological course, we teach students that they should abstain from asking research questions that cannot be investigated at least in part empirically. Such research questions may be like these:

1. Would US president Franklin D. Roosevelt have decided to drop A-bombs on Japan had he still been in office in August 1945?
2. Was WW2 inevitable if the Parisian Peace Pact in 1919 had been more respectful for the Germans?

We can say these are examples to fallacies in framing research questions. The first question is problematic because it is a fictional one: there are no secure grounds on which to base a reply to it. We might be able to contrast the views of Roosevelt with those of his vice president, Harry Truman, who succeeded him and whose decision it was to use these weapons of mass destruction. Of course, it can be a challenging question itself with different historical and moral interpretations why the United States did drop atomic bombs over Japan, and this is not the place where we enter into the discussions now. Instead, our focus is how we can know that, if Roosevelt had still been president, he would not have done precisely what Truman did. We encounter the same problems with the fallacy of metaphysical questions: these are

⁵ Niall Ferguson (ed.): *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. Basics Book, New York, 1997.

⁶ Niall Ferguson: *The Pity of War: Explaining World War One*. Basics Book, New York, 1998.

questions that try to "resolve a non-empirical question by empirical means." The second question above belongs to this category. How can you answer a question about "inevitability" through empirical research? Using terms "inevitable," or "unavoidable," or "inescapable", or so, commits you to an argument that surely goes beyond what a research can establish.

It is no wonder that historians thinking in classic terms of historic studies could never accept this kind of approach. In the dismissive phrase of Edward H. Carr, "counterfactual history" is a mere "parlour game", a "red herring".⁷ Geoffrey Elton urged the return to essentials of historiography in his book published shortly before his death. According to him, the highest form of historiography is the history of politics in its original sense, where historians should be concerned with "events" and not "conditions," since the traces of the facts in the past can be reconstructed. He refused all the new trends in historiography by labelling them as "destructive", "absurd", "heretic", and "nihilist"⁸.

However, Fergusson himself admitted in the introduction of *Virtual History*:
"Why concern ourselves with what didn't happen? Just as there is no use crying over spilt milk". And he replied to his own question: "[...] we constantly ask such 'counterfactual' questions in our daily lives. [...] It seems we cannot resist imagining the alternative scenarios: what might have happened, if only we had or had not [...] We picture ourselves avoiding past blunders or committing blunders we narrowly avoided. Nor are such thoughts mere daydreams. Of course, we know perfectly well that we cannot travel back in time and do these things differently. But the business of imagining such counterfactuals is a vital part of the way in which we learn. Because decisions about the future are usually based on weighing up the potential consequences of alternative courses of action, it makes sense to compare the actual outcomes of what we did in the past with the conceivable outcomes of what we might have done."⁹

The sources of disagreements among scholars in academic sphere is not only about which researcher has wider knowledge about a topic, or who is more prepared, and so it is decidable who is right and who is mistaken. It is also important how to approach to phenomena. Science starts and ends with theories, and all theories have a set of assumptions, i.e., an untested starting point or belief that is necessary to build a theoretical explanation. All interpretations contain built-in assumptions, and thus they are at least in part subjective. However, we need to make a difference between subjectivity and bias in research methodology. Subjectivity is an integral part of the way of thinking that is conditioned by your educational background, discipline, philosophy, experience, and skills. In this regard, we are obliged to give up the original program of positivists that a research should be value-natural and objective. All we would rather expect a researcher to have an intention to objectivity; in other words, to avoid bias, i.e., a deliberate attempt to either conceal or highlight something for some reasons.

As I see, though the methodological program of Fergusson and the counterfactual history is extraordinary in fact, but not objectionable. In history the scholars consider the entities in course of time, and so they need investigating the strings of cause and consequences, and they create causation. As long as the goal of the analysis of counterfactual history is to understand the conditions of events and to make an attempt to be responsive to historical evidence, this approach is vivid and remains plausible. The real challenge is to find the crucial fact in the chronology of events.

⁷ Edward H. Carr: *What is History?* London: Palgrave MacMillan, 2002. (Vintage Edition).

⁸ Geoffrey Elton: *Return to Essentials. Some Reflection on the Present State of Historical Study.* Cambridge: CUP, 1991

⁹ *Ibid.*, Fergusson, 1997, p.2.

At this point it is worth adding Thomas Kuhn's revolutionary contribution to this discussion by putting it into a more general context¹⁰. Kuhn's central claim is that a careful study of the history of science reveals that development in any scientific field happens via a series of phases. The first phase is the so-called "normal science." In this phase, a community of researchers who share a common intellectual framework — called a paradigm — engage in solving puzzles thrown up by anomalies between what the paradigm predicts and what is revealed by observation or experiment. Most of the time, the anomalies are resolved either by incremental changes to the paradigm or by uncovering observational or experimental error. The trouble is that over longer periods unresolved anomalies accumulate (this phase is called model drift) and eventually enough significant anomalies have occurred against a current paradigm, the scientific discipline is thrown into a new state of crisis, which is called as "revolutionary" phase contrast to the phase of "normal science." During this crisis, new ideas, perhaps ones previously discarded, are tried. Eventually a new paradigm is formed, which gains its own new followers, and an intellectual battle takes place between the followers of the new paradigm and the holdouts of the old paradigm. This is the paradigm shift of modern parlance and after it has happened, the scientific field returns to normal science, based on the new framework. And so, it goes on forever.

Kuhn's version of how science develops differed dramatically from the traditional view before him. Where the traditional account saw steady, cumulative "progress", following a direct path from past to present, adding at each point to the achievements of earlier generations, Kuhn saw episodic development—that is, different kinds of science occur at different times. Kuhn pointed out the central weakness of the traditional view of science. For example, by the standards of present-day physics, Aristotle looks like an idiot. And yet we know he wasn't. Kuhn's blinding insight came from the sudden realisation that if one is about to understand Aristotelian science, one must know about the intellectual tradition within which Aristotle worked. Or, to put it in more general terms, to understand an academic stance, one must understand the intellectual frameworks within which the scholars work.

Kuhn's discussion can be relevant here for two reasons. First, to understand the business of counterfactual history: in complex systems (world) among which we live in, we should expect that minor factors (events or personal decisions) that are out there sometimes cause incidents (black swans) or prevent chaos from occurring. Second, to understand how it is possible to be able to use competing theories existing side by side. Besides the standard interpretation, chaos theory especially convenient to have a way of effective problem-solving: to consider scenarios in changing conditions with alternative outcomes, we will be aware of viewing the subject in the discussion in a more general fashion and gives opportunity to work our findings out in a more complex form.

IV. Putting It All Together

The aim of these exercises, let's call them simulations, is to create those conceptual frameworks through which associations, sometimes correlations, and implications are realized and interpreted in a manner that were not evident earlier. In the studies of International Relations Theory (IRT), which is a modern and substantially interdisciplinary field, such efforts can be especially fruitful.

The pioneering work of Lewis Richardson set the stage for subsequent attempts to analyze quantitatively many questions of strategic military and economic competition between and among nations.¹¹ Some of his insights came from his work on weather as a

¹⁰ Thomas Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.

¹¹ Lewis F. Richardson: *Arms and Insecurity*. Pittsburgh: Boxwood, 1960.

classic chaotic system. He has already anticipated many developments which only were realized decades later, when fast computers became available. Many phenomena that are exhibited by chaotic systems appear to have striking parallels in the interaction of human societies. Richardson wanted to model the escalation to war, e.g. how WW1 could have erupted even if no one seemed to want to go to war. In IRT this problem is based on the so-called security dilemma: as states acquire capabilities to make themselves secure, they make others more secure—without trust that may lead to a cycle of arms races and growing instability.

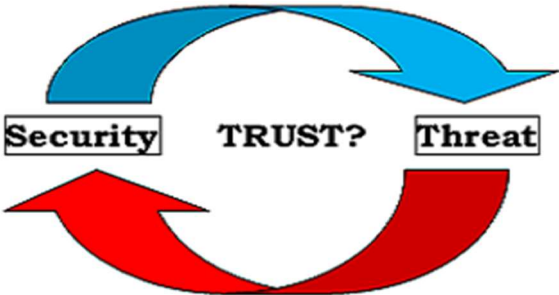

Figure 3. Security dilemma as a “vicious circle”

And the challenging question is how to tame down the vicious circle appeared in the security dilemma. In Richardson’s model, opposing sides scale their arms purchases in proportion to their opponent’s total stocks. In Richardson’s view, the degree of escalation is a predictor of the likelihood of war. The more states are involved in the discussion, the more impenetrable can be the occurring outcome. We hit the realm of chaos, indeed.

Mayer-Kress constructed an algorithm for a three-nation nonlinear Richardson Model in which nations set their armament levels by their national factors, external threats, and economic constraints. Alliances form when one of the nations becomes stronger in terms of arms expenditures than any of the other nations (collective security).¹² A computer program is also made to the algorithm; a result of a scenario can be seen in Figure 4.

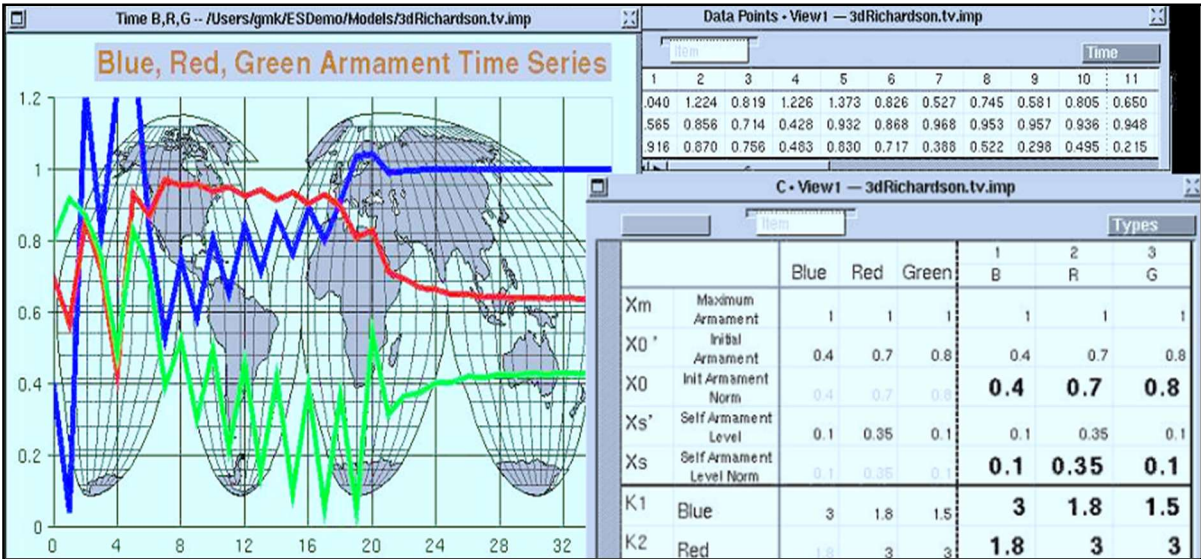

Figure 4. A display of graphical time series output

¹²Gottfried Mayer-Kress: *Nonlinear Dynamics and Chaos in Arms Race Models*. Proc.Third Woodward Conference: "Modelling Complex Systems", (Lui Lam, Ed.), San Jose, 1991

Another version of Richardson model is presented by Alvin Saperstein.¹³ His main critics on Richardson model is it assumes predictability in all cases of two-state scenarios because of the applied linear equations in the original model, which is not lifelike. In Saperstein's nonlinear version of Richardson model, a state's fear of its opponent's arm stocks diminishes as the size of those stocks approaches the maximum sustainable by that opponent. Hence, the arms procurement of one state is less tightly linked to the size of the competitor's arms stocks than it would be in the Richardson model; simply to say, procurement grows at a lesser rate with increasing stock size. And the result is a nonlinear relation between procurement and stocks that can lead to an unpredictable variation of both, with fluctuations over the full range of possibilities.

In a more recent work, Saperstein uses two famous theories to test the chaotic model in IRT. The first is known as Democratic Peace Theory going back to Immanuel Kant, but there exist different versions of the theory today. The gist of the theory is the idea that states with democratic regimes are not fighting each other. The second is the theory of John Mearsheimer and the neorealists (or structural realists) who claim that a bipolar world is more stable than a multipolar structure. Let's review first the two theories very briefly. Bruce Russett summarizes some hypotheses that explain the causal mechanism of Democratic Peace Theory and explains that the reason for peace are rooted in democracy. The first hypothesis is that transnational and international institutions make peace because their aim is to protect common interests between the member states. The European Union is an example of such institutions that protect (previously hostile) member states, so they do not fight one another. The second hypothesis is alliances make peace; the allies choose each other, and that makes the war unlikely. The third is that wealth makes peace, and democracies are more often wealthy states than autocracies. The wealthy states support the political stability, and the costs of war are more than the benefits.

The second theory that Saperstein tests is the neorealist thesis that a bipolar structure benefits the stability and so, as Mearsheimer states, the end of the Cold War could destabilize the whole world. He argues that "the prospects for major crises and war in Europe are likely to increase markedly if the Cold War ends [...] this pessimistic conclusion rests on the argument that the distribution and character of military power are the root causes of war and peace."¹⁴ The three main factors that provides stability in the bipolar system are i) the existence of only two great powers encourages each to maintain the bipolar system; ii) the existence of only two great powers reduces the chances of miscalculation and makes it easier to operate an effective system of deterrence; iii) power relationships are more stable as each bloc is forced to rely on inner (economic and military) resources, external (alliances with other states or blocs) means of expanding power not being available.

All in all, with the help of chaos theory, Saperstein points out that democratic nations are more stable than autocracies and that a tripolar world is less stable, indeed. He uses different ranges of parameters, different algebraic forms, and he checks which inputs lead to stable solutions and which lead to unstable solutions.¹⁵ As we can see here Chaos Theory can be considered as a qualitative research method of IRT.

Finally, there also exists the chaos view as a stand-alone interpretation of IRT in the literature. This outstanding achievement and discussion is due to James N. Rosenau.¹⁶ The

¹³Alvin Saperstein: *War and Chaos*. American Scientist, Vol. 83, No. 6, 1995, p. 548-58.

¹⁴ John J. Mearsheimer: *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War*. International Security, 15, Vol. 1, 1990, p. 6.

¹⁵Alvin M. Saperstein: *The Prediction of Unpredictability: Applications of the New Paradigm of Chaos in Dynamical Systems to Old Problem of Stability of a System of Hostile Nations*. In Douglas Kiel—Euel W. Elliott(ed.): "Chaos Theory in the Social Sciences." Ann Arbor: The University of Michigan, 1996.

¹⁶ Two books are worthy of attention by the author:

square one of his idea is the modern society we live in and the modern technology using more and more widely generate turbulences, i.e., there appear situations where environments in which people live are marked by high degrees of complexity and dynamism. The extensive degrees of interdependences among actors create environments dense with causal layers. Such turbulence, in turn, transforms long-standing parameters of acting. Rosenau postulates that a multi-centric world has emerged with the coexistence of the long-standing state-centric international system with an ever more dynamic, decentralized, multi-centric system. The crux is that the norms, structures, and processes in these two systems are mutually exclusive, adding high complexity to the world system. As a result, we can perceive a dialectical relationship between globalization and localization:

„The best way to understand world affairs today requires viewing them as an endless series of distant proximities in which the forces pressing for greater globalization and those inducing greater localization interactively play themselves out [...Globalization is] one component of the transformative dynamics that underlie the emergence of a new epoch in the human condition.”¹⁷

In focussing on the dynamics of the shrinking of social and geographic distances in ways that render the environments of people, organization and communities both distant and proximate, Rosenau introduces a special term “framegration” by which we can capture the pervasive interaction between fragmenting and integrating dynamics unfolding in all aspects of contemporary life. Rosenau’s main hypothesis is that the traditional framework of modern politics, which is based on sovereign states (Westphalian System) and universal human rights (Enlightenment), cannot hold up the parameters giving the bounds of the political order anymore. Turbulences, anomalies have been emerged especially after the Cold War. Rosenau postulates that the values, identities, capacities, strategies, and interests of individuals become key variables that can aggregate into substantial consequences for macro structures, which interact with collectivities and communities. Central to these “framegration processes” is the proliferation of organizational networks, “a trend so pervasive that many networks are linked to each other and thus add further to the density of nongovernmental collectivities.”¹⁸

V. The Assessment of Chaos Theory as a Paradigm

Though I respect Rosenau’s effort to use chaos view as a general framework to understand the dynamics of international relations and our modern ages, in my mind this is not the way of as we should apply Chaos Theory. Instead, Chaos Theory is a technique similarly to Game Theory that is also from applied mathematics, and now it is used as an effective tool in Rational Choice as a mainstream paradigm in Political Science as well as in IRT.

Game theory is a model for rational decision-making in situations of social interaction. Social interaction, here, is to be understood in Max Weber’s sense: as action that involves two or more intentional actors, and that is guided by mutual expectations about how the other (partner or opponent) will behave. Hence, Game Theory provides a model for an ideal type of reasoning about what to do. This is the reason why we can create and apply game theoretic models in situational analysis in IRT. In describing the nature of international system

-James N. Rosenau: *Turbulence in world politics: a theory of change and continuity*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990.

-James N. Rosenau: *Distant proximities: Dynamics beyond Globalization*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003, p. 3 and 8.

¹⁷ Ibid. Rosenau 2003, p. 3 and 8.

¹⁸ Ibid. Rosenau 2003, p. 58.

mainstream contemporary theorists tend to think in terms of “anarchical” and/or in terms of “interdependent.” The notion of chaos gives a third alternative that can explain much of the actor behaviour in the international system, the recurrence of certain behaviours and the emergence of new behaviours. Similarly, to Game Theory, Chaos Theory is also a situational base approach, which is sensitive to seemingly insignificant inputs and beyond discussions of order and disorder. The main difference, however, is that Game Theory usually backs up the mainstream interpretation of the situation, whilst the aim of Chaos Theory is just to open an alternative way of interpretation by investigating the conditions of the situation. To illustrate this, I will present two case study now, which are worthy of attention, both separately and in comparisons, owing to the chaos approach.

V.1. Case Study N° 1: The Outbreak of WWI

In the outbreak of WW1, the standard explanation places great emphasis on the machinations and interests of state actors in Europe in the first years of the twentieth century. This account is something like this: “Austria-Hungary drawn into conflict with Serbia; Russia mobilizing to assist Serbia; Germany moving to support Austria; France, bound by treaty to Russia, moving to counter Germany; and Britain moving to support neutral Belgium and, in some interpretations, France.”¹⁹

A cartoon published in the contemporary Times or Wilson’s 14 points reflect this standard account.

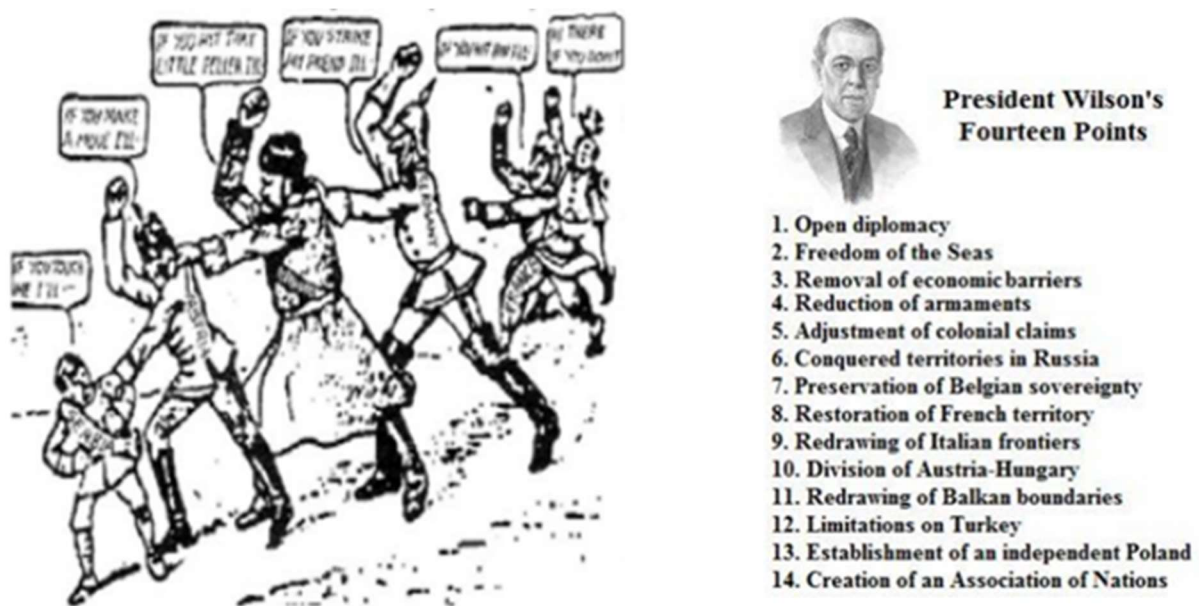

Figure 5. The “big picture”: The standard interpretation of the outbreak of WW1

Using game theoretic models in which we consider the interests of the different sides in terms of willingness either to cooperation or to defection, the models point out defection as the ideal type of reasoning based upon the current interests of all the concerned parties. That means, in turn, that the war was in fact inevitable. Such account certainly explains the order of the rush to war and offer reasons why major state actors became involved in the conflict. Let’s call this account the “big picture.”

¹⁹ Dylan Kissane: *The Balkan Bullet with Butterfly Wings*. CEU Journal of Political Science, 2006. 1(4), p. 85 -106, p. 97.

What the chaos approach may add to this analysis is to find the butterfly effect; we have learnt the lesson of chaos view: big movements of change have often started with minor events or personal decisions that ended up affecting the history of our world. And in this situation, it is easy to find it: more than one attempt to make an assassination against the Archduke of Austria-Hungary in Sarajevo in 1914.

V.2. Case Study N° 2: The Cuban Missile Crisis

This was the pivot point of the Cold War in 1962. The “big picture” is as follows: the relations between Cuban communist leader, F. Castro, and the US were increasingly strained, and Cuba moved closer to the Soviet Union. In 1961 an invasion of Cuban exiles with US support was defeated at the Bay of Pigs. In 1962, the USA’s U-2 spy planes detected Soviet missiles in Cuba. From Cuba these missiles could be used to attack US cities with very little warning. President Kennedy ordered a naval blockade of Cuba and put pressure on Soviet leader Khrushchev. The world was on the brink of nuclear war... Some experts who were asked to give suggestions to the Kennedy administration, just by using game theoretic considerations, pointed out the situation is a game of chicken, and recommended Kennedy to remain insistent. In the end, Khrushchev made a deal to remove the missiles from Cuba and ordered his ships to turn around. In exchange the US lifted the blockade, promised to not invade Cuba.

So far, so good. However, to complete the story, it turned out an important butterfly effect. During the conflict there were soviet submarines armed with a nuclear weapon in the region. A B-59 submarine has lost the radio connection with the world; however, an American destroyer began to drop depth charges on the B-59, intended as warning shots to force the B-59 to surface. The exhausted captain, V. Savitsky assumed that his submarine was doomed and that WW3 had broken out. He ordered a nuclear torpedo to be prepared for firing.

Figure 6. The “butterfly effect”: Vasily Arkhipov, a Soviet Hero

Vasily Arkhipov as the third commander eventually persuaded Savitsky and the second commander to surface and await orders from Moscow. What if there had not been Arkhipov on the board?

In conclusion, one thing is important to understand and to think over: “a few small changes in the historical, cultural, or social realities of the time would have seen either a completely different series of events lead up to the war or, perhaps and more interestingly, the war not occur at all.”²⁰

²⁰ Ibid. Kissane, 2006, p. 100.

Papp Petra

Az emberiség elleni bűncselekmény anyagi jogi szabályozásának története és hatályos rendelkezése¹

I. Bevezető gondolatok

A tanulmány az emberiség elleni bűncselekmény anyagi jogi szabályozásának történetét és hatályos rendelkezéseit igyekszik bemutatni.

Az emberiség elleni bűncselekmény a nemzetközi és a hazai jogi szabályozásban egyaránt relatíve fiatal deliktumnak tekinthető, annak okán, hogy jogi definiálására a második világháború után került sor.² Az, azonban nem világos, hogy az „emberiség elleni bűncselekmények” (*crimes contre l’humanité / crímenes de les a humanidad / Verbrechen gegen die Menschlichkeit / crimes against humanity*) kifejezést először milyen összefüggésben dolgozták ki. Egyes tudósok rámutatnak arra, hogy ezt a kifejezést (vagy nagyon hasonló kifejezéseket) már a tizenharmadik század végén és a tizenkilencedik század elején használták, különösen a rabszolgaság és a rabszolga-kereskedelem összefüggésében, valamint Afrikában az európai gyarmatosítással kapcsolatos atrocitások kapcsán és másutt is, mint például II. Lipót belga király által a kongói szabad államban elkövetett atrocitások folytán.³

Más tudósok rámutatnak arra⁴, hogy az emberiség elleni bűncselekmény terminológia eredete az 1915. évi francia, brit, orosz kormányok [az ún. szövetséges kormányok (*Allied governments*)] által kiadott közös deklarációra vezethető vissza⁵, amelyben az Ottomán Birodalmat kívánták felelősségre vonni az örmény lakosság mészárlása miatt⁶.

A nemzetközi jog implementálása a nemzeti jogba komoly fejlődésen ment át az elmúlt három évtizedben. Így az emberiség elleni bűncselekmények szabályozásának útja is göröngyös.⁷ Magyarországgal szemben fennálló nemzetközi kötelezettségek révén a

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Témavezető: Prof. Dr. Domokos Andrea.

Megbízott oktató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete.

² A nürnbergi törvényszék alapokmánya teremtette meg. Vö. 13. l. Bővebben lásd a nürnbergi pert például Heydecker, Joe J. – Leeb, Johannes: *Der Nürnberger Prozeß*. Köln, Kiepenheuer & Witsch, 2015.

³ Lásd például Schabas, William: *Unimaginable Atrocities – Justice, Politics, and Rights at the War Crimes Tribunals*. Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 51-53.

⁴ Lásd például Bassiouni, M. Cherif: *Crimes Against Humanity in International Criminal Law*. Hague, Kluwer Law International, 1999, p. 62.

⁵ „[...] mivel Törökország ilyen új bűncselekményeket követett el az emberiség és a civilizáció ellen, a szövetséges Kormányok nyilvánosan tudtára adják a Fenséges Portának, hogy személyes felelősséggel tartoznak majd ezen említett bűncselekményekért mindazon tagjai az ottomán kormánynak és ezek képviselői, akikről kiderül, hogy részük volt ezekben a mészárlásokban.” Ld. Geller Balázs József: *A nemzetközi büntetőjog*. In Belovics Ervin [et al.] – Busch Béla (szerk.): *Büntetőjog Általános Rész, Ötödik, hatályosított kiadás*. HVG-ORAC, Budapest, 2010b, 524. o.

⁶ Lásd erről részletesebben például Dadrian, Vahagn: *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. New York, Berghahn Books, 1995.

⁷ Bővebben lásd például Sári János: *A Népköztársaság Elnöki Tanácsa*. In Schmidt Péter (szerk.): *Magyar alkotmányjog*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1976. Kukorrel István – Takács Imre: *A magyar alkotmány története. Az alkotmányosrendszerváltozás jellemzői*. In Kukorrel István (szerk.): *Alkotmánytan I. Osiris*, Budapest, 2003. Sulyok Gábor: *A nemzetközi jog és a belső jog viszonya: a fontosabb elméletek és a hazai gyakorlat*. In Leviatán, Tom. 3., 2005. LammVanda: *Megjegyzések a hazai jogrendszeréről*.

büntetőjogban is elismert a nemzetközi jog jogforrási szerepe [Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Q cikk]. Noha, ez nem mindig volt így, hiszen a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának szabályozása, másképpen megközelítve, a nemzetközi kötelezettségek államon belüli érvénye és hatálya, a magyar alkotmányfejlődésében mindvégig háttérbe szorult, negligáltatott.⁸ Jelenleg az Alaptörvény Q) cikke rendezi ezt a kérdést.

A 2012. évi C. törvény, az ún. új Büntető Törvénykönyv (a továbbiakban: új Btk.) és a Nemzetközi Büntetőbíróság alapító okmányában (más néven, a továbbiakban: Római Statútum) az emberiesség elleni bűncselekményekre vonatkozó rendelkezései összhangba kerültek. Így megállapítható egyrészt az, hogy a magyar büntetőjog történetében először került szabályozásra önálló deliktumként az emberiesség elleni bűncselekmény (új Btk. 143. §), illetőleg az is, hogy a magyar büntetőjogi kódex összhangba került Magyarország nemzetközi kötelezettségeivel. A megoldás csupán látszólagos, ugyanis ennek ellenére további problémákat okoz(hat)⁹ az, hogy Magyarország jelenleg még mindig nem építette be formálisan a jogrendszerébe, azaz törvénnyel nem hirdette ki a Római Statútumot. A szokásjog alapján természetesen a magyar jogrendszer részét képezik nemzetközi bűncselekményi tényállások¹⁰, illetve számos Magyarország által kihirdetett nemzetközi egyezmény is tartalmaz kapcsolódó rendelkezéseket¹¹, de ez nem mentesíti a jogalkotót a kihirdetés kötelezettségétől¹².

II. Az emberiesség elleni bűncselekmény nemzetközi szintű szabályozása

II.1. A kezdetek

Az emberiesség elleni bűncselekmény *terminus technicus*-át 1945-ben a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék (*International Military Tribunal at Nuremberg*) alapokmánya teremtette.¹³ A Statútumának 6. cikk c) pontja fogalmazta meg első ízben az

In Szentpéteri József – Teplán István – Vizi E. Szilveszter (szerk.): Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez. Gazdasági és Szociális Tanács, Budapest, 2006. Sulyok Gábor: Visszatérés a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alaptörvényi szabályozása, 18–19. o. In Jog – Állam – Politika, 2012/4. szám. <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2012/4/sulyok.pdf> (Letöltve: 2020. 10. 01.) Molnár Tamás: A nemzetközi jog és a magyar jog viszonya. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia, (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András), 2018. <http://ijoten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-jog-es-a-magyar-jog-viszonya> (2020. 10. 02.)

⁸ Bodnár László: A nemzetközi jog magyar jogrendszerbeli helyének alkotmányos szabályozásáról, 20. o. In Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Tomus XLVII. Fasciculus 10., 1996. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6820/1/juridpol_047_019-036.pdf (2020. 10. 01.).

⁹ „A Római Statútum kihirdetésének akadályozása és halogatása nyomán olyan jogrendszerbeli koherenzavarok álltak elő, amelyek a Nemzetközi Büntetőbírósággal való napi, jogsegélyügyi természetű együttműködést veszélyeztetik, különös tekintettel arra, hogy a büntető törvénykönyvnek és a büntetőeljárásról szóló törvénynek számos olyan cikke van, amely 'a nemzetközi büntetőbíróság alapokmányát kihirdető, illetve alapokmányából fakadó kötelezettségek végrehajtásáról szóló törvény' előírásaitól tesz függővé bizonyos intézményeket, bizonyos lépéseket.” Ld. Kovács Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségről, 69. o. In Állam- és Jogtudomány, 2019/1. szám. <https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2019-01-KOVACS.pdf> (2019. 11. 06.)

¹⁰ Lásd erről részletesebben például Hoffmann Tamás: A nemzetközi szokásjog szerepe a magyar büntetőbíróságok joggyakorlatának tükrében. In Jogelméleti Szemle 2011/4. http://jesz.ajk.elte.hu/hoffmann48.html#_edn1 (2020. 11. 01.)

¹¹ Lásd például 1955. évi 16. törvényerejű rendeletet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

¹² Kovács 2019: 71. o.

¹³ IMT Charter Article 1., 6. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (2020. 10. 03.)

emberiesség elleni bűncselekményét¹⁴:

„[...] emberölés, kiirtás, rabszolgaságba taszítás, kitelepítés, vagy más, a polgári lakosság ellen elkövetett embertelen cselekmények a háború alatti vagy előtti időszakban; vagy politikai, faji vagy vallási alapon való üldözés a törvényszék hatáskörébe tartozó bármelyik cselekménnyel kapcsolatban, függetlenül attól, hogy az elkövetés országának törvényei szerint miként értékelendő.”¹⁵

Ezt a definíciót használta a többi nemzetközi büntetőbíróság is. Kezdetben a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék (*International Military Tribunal for the Far East*)¹⁶, majd a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 10. sz. rendelete is,¹⁷ mely alapján, a szövetségesek a saját megszállt zónáikban emeltek vádat a németekkel szemben. Végül a Jugoszláv-törvényszék (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*)¹⁸, a Ruanda-törvényszék (*International Criminal Tribunal for Rwanda*)¹⁹, a Nemzetközi Büntetőbíróság (*International Criminal Court*)²⁰, valamint a hibrid bíróságok is, például a Sierra Leone Különleges Bíróság (*Special Court for Sierra Leone*)²¹ és a kambodzsai bíróság (*Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*)^{22, 23}

¹⁴ A definíció megalkotásának kifejezett szándéka a náci háborús bűnösök felelősségre vonhatósága. Ld. Domokos Andrea: Nemzetközi büntetőbíráskodás eszméje. In Jog és Állam 7., Bűnügyi Oktatók Országos Találkozója (BOT) – 2004. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2005, 25. o.; Hoffmann Tamás: Nemzetközi büntetőjog. In Kende Tamás [et al.]: Nemzetközi jog. Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 551. o.

¹⁵ Bassiouni, M. Cherif: Emberiesség elleni bűncselekmények. In Gutman, Roy – Rieff, David (szerk.) [ford. Lattmann Tamás – Süli István]: Háborús Bűnök. Zrínyi, Budapest, 2002, 104. o.

¹⁶ IMTFC Charter Article 1., 5. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (2020. 10. 03.)

¹⁷ Bassiouni, M. Cherif: Crimes Against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application. Cambridge University Press, New York, 2011, p. xxxi.

¹⁸ ENSZ BT. 827. számú határozat. [https://undocs.org/S/RES/877\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/877(1993)) (2020. 10. 02.)

Magyarország az 1996. évi XXXIX. törvénnyel ültette be a belső jogba az alapokmányát.

A törvényszék 2017-ben befejezte működését, amely az egykori Jugoszlávia területén 1991 óta elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekményekért felelős személyek megbüntetésére jött létre. Ld. CRS Report for Congress, April 23, 1998, pp. 1-2. <https://fas.org/sgp/crs/row/96-404.pdf> (2020. 10. 06.); Domokos: i. m. 23. o.; UN ICTY, 2017. <https://www.icty.org/en/press/icty-marks-official-closure-with-moving-ceremony-in-the-hague> (2020. 10. 06.)

¹⁹ ENSZ BT. 955. számú határozat. [https://undocs.org/S/RES/891\(1993\)](https://undocs.org/S/RES/891(1993)) (2020. 10. 02.)

Magyarország az alapokmányát az 1999. évi CI. törvénnyel ültette be a belső jogba.

Az első népirtás tárgyában született elmarasztaló ítéletre 1998-ban került sor, amikor Jean Paul Akayesu (ICTR-96-4-T) vonta felelősségre tetteiért. Ld. ICTR, Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgment, 23 Nov. 2001, Case No. ICTR-96-4-T. <https://unictr.irmct.org/en/cases/ict-96-4> (2020. 10. 02.)

A törvényszék 2015 végén bezárt. Ld. Biedermann Zsuzsánna: A ruandai népirtás, 75-77. o. In Afrika Tanulmányok folyóirat, VII. évf., 2013/2. szám. http://real.mtak.hu/9153/1/03_biedermann.pdf (2020. 10. 04.)

²⁰ ICC Article 1. Ld. <https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/add16852-ace9-4757-abe7-9cdc7cf02886/283503/romestatuteng1.pdf> (2020. 10. 09.)

Bassiouni, M. Cherif: Negotiating the Treaty of Rome on the Establishment of an International Criminal Court, pp. 443-460. In Cornell International Law Journal, 1999, Vol. 32: Iss. 3, Article 3. <http://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol32/iss3/3> (2020. 10. 06.);

Wiener A. Imre – Ligeti Katalin: Hungarian Report on the International Criminal Court, p. 263. In Acta Juridica Hungarica, 2002, Vol. 43., Iss. 3-4. <http://real.mtak.hu/46907/1/ajur.43.2002.3-4.5.pdf> (2020. 10. 02.)

²¹ ENSZ BT 1315. sz. határozat. [https://undocs.org/S/RES/1385\(2001\)](https://undocs.org/S/RES/1385(2001)) (2020. 10. 02.)

Bővebben lásd például Kovács Péter: Nemzetközi büntetőbíráskodás, [64]-[67] bekezdések. In Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: Sulyok Gábor), 2018. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-buntetobiraskodas> (2020. 10. 06.)

²² ECCC Article 1., 2. https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/KR_Law_as_amended_27_Oct_2004_Eng.pdf (2020. 10. 09.); Bassiouni 2011: pp. 255-256.; Kovács 2018: [68]-[70] bekezdések.

²³ Bassiouni 2011: p.

A tokiói törvényszék statútumának az 5. cikk c) pontja szól az emberiség elleni bűncselekményről. A nürnbergi törvényszék alapokmányához hasonlítva, két eltérés található. Az első az, hogy a tokiói-törvényszék alapító okiratában foglalt cselekmények minden esetben a béke ellen irányuló bűncselekményeknek számítanak.²⁴ A 6. cikk kimondja továbbá, hogy sem a vádlott hivatali beosztása, sem parancsra végrehajtott cselekedet nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól, legfeljebb enyhítő körülménynek számít, ha az igazságosság úgy kívánja („if justice requires”),²⁵ amely összhangban áll a nürnbergi elvekkel. A második eltérés az alapcselekmények között található, „a vallási alapon történő üldözés” nem szerepelt köztük.²⁶

A Jugoszláv-törvényszék statútumának 5. cikke határozta meg az emberiség elleni bűncselekményre vonatkozó rendelkezéseket, miszerint:

„a Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson olyan személyek ellen, akik felelősek a következő, nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során elkövetett, a polgári lakosság ellen irányuló bűncselekményekért:

- a) emberölés,*
- b) kiirtás,*
- c) leigázás,*
- d) kitoloncolás,*
- e) bebörtönzés,*
- f) kínzás,*
- g) nemi erőszak,*
- h) politikai,*
- faji vallási alapon való üldözés,*
- i) egyéb embertelen cselekmények.”²⁷*

Az idézett rendelkezés tartalmilag közel állónak látszik a nürnbergi-törvényszék statútumának 6. cikk c) pontjában foglaltakkal, viszont a Jugoszláv-törvényszék statútuma a „fegyveres összeütközés során történő elkövetettséget” tekinti az emberiség elleni bűncselekmény konstitutív feltételének. Célszerű megjegyezni, hogy a Jugoszláv-törvényszék gyakorlatában annyit jelent a „fegyveres összeütközés”²⁸ során elkövettség, hogy a bűncselekmény elkövetésének időpontjában és helyén a fegyveres konfliktus fennállt, a bűncselekmény és a konfliktus között semmilyen kapcsolat nem szükséges.

A Jugoszláv-törvényszék Fellebbviteli Tanácsa a Tadić-ügyben tett megállapítása szerint:

„[...] a nemzetközi szokásjog immáron kikristályosodott szabálya az, hogy az emberiség elleni bűncselekmények tényállásszerűsége sem nemzetközi, sem pedig nemzetközi fegyveres összeütközéshez nem kíván meg semminemű kapcsolódást. [...] A Statútum szövegezésekor a Biztonsági Tanács e bűncselekményi kör kereteit szükségtelenül szűkebbre vonta ahhoz képest, hogy a nemzetközi szokásjog szerint ez miként alakulna.”²⁹

²⁴ Gellér Balázs József: Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, Adalékok egy vitához, (Egyes jellemzők leírása és diagnózis kísérlet). Tullius, Budapest, 2010a, 32. o.

²⁵ Gellér 2010b: 529. o.

²⁶ Gellér 2010a: 33. o.

²⁷ 1996. évi XXXIX. törvény, 5. cikk.

²⁸ A nemzetközi jog a háború fogalmát soha nem határozta meg. Ld. Valki László: Háború, erőszak, agresszió. In Kende Tamás [et al.]: Nemzetközi jog. Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 720. o. A nemzetközi jog ehelyütt a fegyveres összeütközés/konfliktus fogalmát használja. Ld. Greenwood, Christopher: The Concept of War in Modern International Law, p. 283. In International and Comparative Law Quarterly, 1987, vol. 36.; M. Nyitrai Péter: Nemzetközi és európai büntetőjog. Osiris, Budapest, 2006, 176. o.

²⁹ ICTY, Prosecutor v. Tadić, Appeals Chamber Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 Oct 1995, Case No.IT-94-1., par.141. Ld. <https://www.icty.org/case/tadic/4,2016-6-9>. (2020. 10.

Tehát, a helyes értelmezés szerint a Jugoszláv-törvényszék *stricto sensu* semmilyen kapcsolódást nem kíván meg az emberiség elleni bűncselekmények és a (nemzetközi) fegyveres összeütközés között,³⁰ ugyanakkor utóbbi fennállta objektíve mégis szükséges büntetőjogi felelősség megállapíthatóságához.

Kiemelendő a Nikolić-ügy, amely során a Jugoszláv-törvényszék Elsőfokú Tanácsa körvonalazta az emberiség elleni bűncselekmények alapvető jellemzőit.

E sajátosságok a következők:

- i) e deliktumoknak a polgári lakosság meghatározott csoportja ellen kell irányulniuk;
- ii) a cselekményeknek bizonyos mértékig szervezettnek és módszeresen elkövetettnek kell lenniük;
- iii) a cselekményeknek nem szükséges ugyan nemzeti szinten kialakult politikai irányvonalhoz kapcsolódniuk, azonban nem is valósulhatnak meg pusztán néhány egyén elszigetelt aktusa eredményeképpen.³¹

Ezen terminológiai megközelítés köszön vissza a Mrkic, Radic és Veselin Slijvancanin-ügyben is.³²

A Jugoszláv-törvényszék alapokmánya kibővítette az alapcselekmények körét a nemi erőszakkal és a kínzással. A Jugoszláv-törvényszék Elsőfokú Tanácsa arra is rámutatott, hogy az emberiség elleni bűncselekmények és a háborús bűncselekmények között jelentős átfedések mutatkozhatnak,³³ ámde az emberiség elleni bűncselekmények elkövethetők békeidőben is, ellenben a háborús bűncselekményekkel, amelyek kifejezetten a háború idején követhetők el.³⁴

A Ruanda-törvényszék Statútuma 3. cikkében foglaltak szerint: „*a Ruandai Nemzetközi Törvényszék jogosult arra, hogy eljárást folytasson a következő bűncselekményekért felelős személyek ellen, ha azokat a polgári lakosság ellen széles körű és szisztematikus támadás során követték el, nemzeti, politikai, népi, faji vagy vallási alapon:*

- a) emberölés;
- b) kiirtás;
- c) leigázás;
- d) kitoloncolás;
- e) bebörtönzés;
- f) kínzás; g) erőszakos közöszlész;
- h) politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözés;
- i) egyéb embertelen cselekmények.”³⁵

E megfogalmazás annyiban tér el a Jugoszláv-törvényszék statútumának 5. cikk c) pontjában foglaltaktól, hogy az elkövetéskor nem kell fennállnia a fegyveres összeütközésnek.

02.); Beresford, Stuart: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: the First Four Years, p. 565. In Otago Law Review, 1999, Vol. 9, No. 3. <http://www.nzlii.org/nz/journals/OtaLawRw/1999/7.html> (2020. 10. 31.)

³⁰ A hangsúly azon van, hogy a tényállás hivatkozássá vált a nem államközi konfliktusokban: „[...] *What is inhumane, and consequently proscribed, in international wars cannot but be inhumane and inadmissible in civil strife.*” Ld. ICTY, The Prosecutor v. Duško Tadić aka “Dule”, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Appeals Chamber, 2 October 1995, Case No. IT-94-1-AR72, par.119. <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm> (2020. 10. 31.) Ld. még részletesebben: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule70#Fn_3460CD3C_00022 (2020. 10. 31.)

³¹ ICTY, Prosecutor v. Nikolić, Review of the Indictment pursuant to Rule 61, 20 Oct 1995, Case No.IT-95-2-R61., par.26. https://www.icty.org/en/case/dragan_nikolic#acjug (2020. 10. 02.)

³² ICTY, Prosecutor v. Mrkic, Radic, Veselin Slijvancanin, Review of the Indictment pursuant to Rule 61, 3 April 1996, Case No.IT-95-13-R61., par.30.; Ld. még részletesebben <https://www.icty.org/x/cases/mrksic/tjug/en/070927.pdf> (2020. 10. 31.) M. Nyitrai: i. m. 189. o.

³³ M. Nyitrai: i. m. 190. o.

³⁴ Bassiouni 2002: 105. o.

³⁵ 1999. évi CI. törvény, art. 3.

Tényállási elem a diszkriminatív – nemzeti, politikai, etnikai, faji vagy vallási – alap, illetve a polgári lakosság elleni széleskörű vagy módszeres támadás, amely a Jugoszláv-törvényszék gyakorlatában is tényállási elem, annak ellenére, hogy alapokmányában nem jelenik meg, azonban nem szabja az emberiség elleni bűncselekmények megvalósulása feltételének, hogy a tényállásszerű magatartásokat diszkriminatív alapon kövessék el.³⁶

II.2. Napjainkban

A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának (más néven: Római Statútum³⁷) alkalmazásában az emberiség elleni bűncselekményen bármelyik következő cselekmény értendő, amelyet a polgári lakosság elleni széles körű vagy módszeres támadás részeként, a támadásról tudva követnek el:

- a) szándékos emberölés;
- b) kiirtás;
- c) rabszolgaságba taszítás;
- d) a lakosság áttelepítése vagy erőszakos elhurcolása;
- e) bebörtönzés vagy a fizikai szabadság elvonásának más súlyos formája, a nemzetközi jog alapvető rendelkezéseinek megsértésével;
- f) kínzás;
- g) erőszakos közösülés, nemi rabszolgaságban tartás, prostitúcióra kényszerítés, kényszersterilizálás vagy a nemi erőszak bármely más, hasonlóan súlyos formája;
- h) bármely meghatározható csoport vagy közösség üldözése a 3. bekezdésben meghatározott politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi vagy más, a nemzetközi jog által egyetemesen tiltott egyéb ismérv alapján, a jelen bekezdésben írt bármely cselekménnyel vagy a Bíróság joghatósága alá tartozó bármely más bűntettel kapcsolatban;
- i) személyek erőszakos eltüntetése;
- j) az apartheid büntette;
- k) más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, illetve a testi épség vagy a testi, lelki, egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények.

A Római Statútum 7. cikk 2. pontja az alábbi értelmező rendelkezéseket fűz az egyes elkövetési magatartásokhoz.

A polgári lakosság elleni támadás olyan magatartást jelent, amely magában foglalja a fentebb írt cselekmények polgári lakosság elleni sorozatos elkövetését, azon állam vagy szervezet politikájának végrehajtása vagy elősegítése érdekében, amelynek célja az ilyen támadás.

A kiirtás alatt értendő különösen olyan életfeltételek szándékos előidézése, többek között a táplálékhoz és a gyógyszerhez jutás lehetőségétől való megfosztás, amely a népesség egy részének pusztulását okozhatja.

A rabszolgaságba taszítás egy személy fölötti tulajdonjoghoz kapcsolódó valamelyik vagy valamennyi jogosítvány gyakorlását jelenti, köztük e jogosítványoknak az emberkereskedelemben való gyakorlását, különösen nők és a gyermekek tekintetében.

A lakosság áttelepítése vagy erőszakos elhurcolása elűzés vagy más kényszerítő

³⁶ Sántha Ferenc: Az emberiség elleni bűncselekmények, 56. o. In Miskolci Jogi Szemle, 2008/1. szám.; Papp Petra: Emberiség vagy emberiség? Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása, 417. o. In Nagy Péter – Wiedemann János (szerk.): Tudományos eredmények – hallgatói TDK dolgozatok 2018-2019. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, Acta Iuvenum Carolensia XI.

³⁷ Vö. 20. láb.

intézkedés által érintett személyeknek erőszakos áthelyezését jelenti a nemzetközi jogban elfogadott indokok nélkül olyan területről, amelyen jogosan tartózkodnak.

A kínzás őrizetben vagy a vádlott ellenőrzése alatt lévő személynek szándékosan súlyos testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés okozását jelenti; nem minősül kínzásnak csupán a jogszerű büntetésekkel járó vagy azok által okozott fájdalom vagy szenvedés.

A kényszerterhesség, az erőszakkal teherbe ejtett nő jogellenes fogva tartását jelenti, a népesség etnikai összetételének megváltoztatása vagy más súlyos nemzetközi jogsértés elkövetésének szándékával. Ez a meghatározás semmiképpen nem értelmezhető úgy, mint amely érinti a terhességre vonatkozó nemzeti joggyakorlatot.

Az apartheid bűntette: az első bekezdésben meghatározottakhoz hasonló embertelen cselekményeket jelent, amelyeket a módszeres elnyomás és egy faji csoport bármely más faji csoport vagy csoportok fölötti uralmának intézményesített rendszerében követnek el, a rendszer fenntartásának szándékával.

A személyek erőszakos eltüntetése: személyeknek valamely állam vagy politikai szervezet által, illetőleg ezen állam vagy szervezet felhatalmazásával, támogatásával vagy hozzájárulásával történő letartóztatását, fogva tartását vagy elrablását jelenti, amely később nem ismeri el, hogy ezeket a személyeket szabadságuktól megfosztotta, vagy megtagadja, hogy sorsukról, tartózkodási helyükről tájékoztatást adjon, azzal a szándékkal, hogy hosszabb időre elvonja tőlük a jog által biztosított védelmet.

A Nemzetközi Büntetőbíróságot az *emberiség* elleni bűncselekmények (így az *emberiség* elleni bűncselekmény esetén is) értelmezésében és alkalmazásában segíti a *Bűncselekmények tényállási elemei (Elements of Crimes)* c. dokumentum. Ezen túlmenően a bíróság a Statútum 21. cikke értelmében jogalkalmazó tevékenysége során figyelembe vehet ún. külső forrásokat is, így például a nemzetközi bűncselekmények inkriminációját vállaló nemzetközi egyezményeket,³⁸ vagy a nemzeti szabályokból levezetett általános jogelveket.³⁹

III. Az emberiség elleni bűncselekmények magyar jogi interpretációja és implementálása

A második világháború után a magyar büntetőjog első teljes kodifikációjára az 1961. évi V. tv. elfogadásával került sor.⁴⁰ Így a Btk. külön fejezetben kodifikálta a nemzetközi jog alapján üldözendő bűncselekményeket béke és emberiség elleni bűntettek elnevezéssel,⁴¹ amely magában foglalta a béke elleni bűncselekményeket, háborús bűncselekményeket és a

³⁸ Pl. ENSZ keretében 1984-ben kidolgozott kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény. Ld. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cat.aspx> (2020. 10. 02.)

³⁹ ICC, Rome Statute Article 21.: „[...] (a) *In the first place, this Statute, Elements of Crimes and its Rules of Procedure and Evidence; (b) In the second place, where appropriate, applicable treaties and the principles and rules of international law, including the established principles of the international law of armed conflict; (c) Failing that, general principles of law derived by the Court from national laws of legal systems of the world including, as appropriate, the national laws of States that would normally exercise jurisdiction over the crime, provided that those principles are not inconsistent with this Statute and with international law and internationally recognized norms and standards.*” Vö. 20. láb.

⁴⁰ Nagy Ferenc: Alapvetések. In Belovics Ervin – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: Büntetőjog I. Általános rész, Harmadik, hatályosított kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2015, 36-37. o.; Blaskó Béla: Magyar Büntetőjog, Általános rész, Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás. Rejtjel, Budapest-Debrecen, 2010, 64-65. o.

⁴¹ 1994-ig létezett a nemzetközi jogban az emberiség békéje és biztonsága elleni cselekmények (Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind) kategóriája, ám ezt követően az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (párhuzamosan a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának kodifikálásával) immáron egyértelműen az emberiség elleni bűncselekmények (crimes against humanity) kategóriáját használja. Ld. Szemesi Sándor: A Nemzetközi Büntetőbíróság intézménye a nemzetközi jogban. In Jogelméleti Szemle, 2006/2. szám http://jesz.ajk.elte.hu/2006_2.html (2020. 11. 01.)

népirtás bűncselekményét, de az emberiség elleni bűncselekmények *sui generis* tényállásait nem.⁴²

Ugyanezt a megközelítést követte az 1978. évi IV. tv. a Büntető Törvénykönyvről, amely ugyancsak az emberiség elleni bűncselekmények elnevezést viselő XI. fejezetében szabályozta a nemzetközi bűncselekményeket. A XI. fejezet két cím alá sorolta be a különböző nemzetközi jogi eredetű bűncselekményeket: az I. „*A béke elleni bűncselekmények*” elnevezésű cím tartalmazta a háborús uszítást (153. §), a tiltott toborzást (154. §), a népirtást (155. §) és az apartheid bűncselekményt (157. §).⁴³ Tehát, ez a cím gyűjtőkategóriaként funkcionált, hiszen elnevezése magában foglalta a népirtást és egy specifikus emberiség elleni bűncselekményt, az apartheidet is. A II. „*A háborús bűncselekmények*” elnevezésű cím ugyanakkor kizárólag a nemzetközi humanitárius jog által tiltott tényállásokat tartalmazott.

A magyar büntetőjogi szabályozás tehát egészen az új Btk. elfogadásáig *egyáltalán nem* ismerte az *emberiség* elleni bűncselekmények kategóriáját, ugyanakkor *emberiség* elleni bűncselekmények elnevezéssel utalt a nemzetközi jogi eredetű bűncselekményekre. Mivel a jogi szakirodalom egy része ezt a kategóriát emberiség elleni bűncselekmény elnevezéssel fordította,⁴⁴ ebből a szabályozási hiányosságból, ami összekapcsolódott a Btk. XI. fejezetének félrevezető elnevezésével, súlyos jogalkalmazási problémák fakadtak. A terminológiai vita az eredeti angol, illetve francia kifejezés kétértelműségéből, illetve a mögötte álló eltérő szabályozási megközelítésből fakad. A *crimes against humanity / crimes contre l'humanité / crímenes de les a humanidad / Verbrechen gegen die Menschlichkeit* kifejezés⁴⁵ valóban fordítható akár az emberiség (emberségesség), akár az egész emberiség elleni bűncselekménynek.⁴⁶

Nagy Károly és Kussbach Erich álláspontja szerint a magyar nyelvben az *emberiség* elleni bűncselekmények elnevezés használata az indokolt,⁴⁷ mivel e bűncselekménycsoport az egyike a nemzetközi jogi bűncselekmények körének, amelyek mindegyikének jogi tárgya az emberiség.⁴⁸

A tényállások a polgári lakosság elleni embertelen cselekmények kriminalizálására jöttek létre, így tehát az emberiség elleni bűncselekmények fordítás mindenképpen pontosabbnak tűnik.⁴⁹ Az emberiség elleni bűncselekményeket gyűjtőkategória, e fogalmi

⁴² A Btá. tartalmazta a 138. §-ában a nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport elleni büntett elkövetési tényállását, ami átfedést mutat az emberiség elleni bűncselekményekkel.

⁴³ A Btá. 156. §-ában egészen az 1996. évi XVII. törvény elfogadásáig ez alá a cím alá tartozott a nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport elleni bűncselekmény is, azonban ez a bűncselekmény nem a nemzetközi jogból eredt, így nehezen volt indokolható a XI. fejezetbe való besorolása. A Legfelsőbb Bíróság a BH 1994/299. sz. döntésében azt az álláspontot fogadta el, hogy az ilyen cselekmények nem minősülnek emberiség elleni bűncselekménynek, hanem ezeket aljas indokból elkövetett testi sértésnek vagy garázdaságnak kell minősíteni. Erre való tekintettel a jogalkotó hatályon kívül helyezte az A Btá. 156. §-át és 174/B. §-ként a XII. fejezetbe iktatta a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport tagja elleni erőszak büntettség tényállását.

⁴⁴ Lásd pl. Kovács Péter: Nemzetközi jog. Osiris, Budapest, 2011, 359. o.

⁴⁵ 2011-ben a magyar joganyag *hét* különböző elnevezést használt a deliktum megnevezésére. Ld. Molnár Gábor Miklós: Az emberiség elleni bűncselekmények. In Busch Béla (szerk.): Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II., Különös rész, Ötödik, hatályosított kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2016, 23. o.

⁴⁶ Hoffmann Tamás: Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása, 47. o. In Állam- és Jogtudomány, LVIII. évf., 2017/1. szám. <https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2017-01-Hoffmann.pdf> (2020. 10. 01.)

⁴⁷ Hornyák Szabolcs is ezt az álláspontot képviseli. Ld. Hornyák Szabolcs: Az emberiség elleni bűncselekmények. In Tóth Mihály – Nagy Zoltán: Magyar Büntetőjog, Különös Rész. Osiris, Budapest, 2014, 20. o.

⁴⁸ Nagy Károly: Nemzetközi jog. Püski, Budapest, 1999, 654. o.; Kussbach Erik: Nemzetközi és európai büntetőjog. Szent István Társulat, Budapest, 2005, 154-155. o.

⁴⁹ Már a párizsi békeszerződést kihirdető 1947. évi XVIII. törvény az emberiség elleni bűncselekmény kifejezést használta, ugyanakkor a Jugoszlávia Törvényszék Statútumát implementáló 1996. évi XXXIX.

terrénüm része az emberiség elleni bűntettek.⁵⁰

A jogalkotó az új Btk.-ban feloldotta ezt a problémát, megalkotta az emberiség elleni bűncselekményekről szóló fejezetet (XIII. fejezet), majd az azt követő fejezetben szerepelnek a háborús bűncselekmények (XIV. fejezet).

III.1. Az emberiség elleni bűncselekmény az új Btk.-ban

A Btk. 143. §-a tartalmazza az emberiség elleni bűncselekmény törvényi tényállását, mely átfedést mutat a Római Statútum 7. cikkével.⁵¹ Az emberiség elleni bűncselekmény védendő jogi tárgya tág értelemben az emberiség.⁵² Szűk értelemben pedig valamely állam lakossága, illetve annak egy része.⁵³ Különböző büntetendő cselekményekkel valósulhat meg a lakosság elleni támadás. Valamennyi közös eleme, hogy azok abban az esetben valósulhatnak meg, ha az elkövetési magatartást a lakosság elleni átfogó vagy módszeres támadás részeként valósítják meg.⁵⁴ Az átfogó és módszeres támadás azonban nem jelenti azt, hogy a Btk. értelmező rendelkezésében meghatározott háborúnak⁵⁵ kell fennállnia. Abban az esetben, ha háború áll fenn, akkor a Btk. XIV. háborús bűncselekmények fejezetében meghatározott bűncselekmény megállapításának van helye.

A bűncselekmény passzív alanya a lakosság,⁵⁶ vagy annak egy része, illetőleg tagja, nemre, életkorra, származásra, állampolgárságra tekintet nélkül.⁵⁷ Az (1) bekezdés h) pontja szerint csoporton politikai, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi vagy bármely más ismérv alapján együvé tartozó, vagy magukat együvé tartozónak valló személyek összességét értjük. A csoporthoz tartozás azt is feltételezi, hogy a csoport tagjai ténylegesen azonos földrajzilag körülhatárolt helyen élnek, laknak, együtt képezik a lakosságot vagy annak egy részét. A cselekmény gyakran járhat együtt területszerző érdekek érvényesítésével.⁵⁸

A bűncselekmény elkövetési magatartásait a jogalkotó nyolc pontban sorolta fel.

1) Eszerint ilyennek tekintendő az emberölés. A törvény indokolása szerint itt a Btk. 160. §-a szerinti emberölés értendő, aszerint minősülő magatartás.⁵⁹

2) A második elkövetési magatartás a *pusztulással fenyegető életkörülmények közé kényszerítés*. Ez alatt olyan ráhatást kell érteni, amelynek következtében a kényszerített egyének életfeltételei, életkörülményei hátrányosan megváltoznak úgy, hogy azok az elemi szükségletek kielégítését sem biztosítják, és ezáltal a lakosság vagy annak egy része pusztulásának a veszélyét idézik elő. Rendszerint a lakosság egészére vagy egy részére, egyes tagjaira irányuló olyan fizikai erőszak révén valósulhat meg, amely a lakosság vagy egyes

törvény., valamint a Ruandai Törvényszék Statútumát kihirdető 1999. évi CI. törvény az emberiség elleni bűncselekmény terminológiát használta. A T/4490. számú törvényjavaslat az Egyesült Nemzetek Diplomáciai Konferenciája által, a Nemzetközi Büntetőbíróság Rómában, 1998. július 17-én elfogadott Statútumának kihirdetéséről ezzel szemben visszatért az emberiség elleni bűncselekmény elnevezéshez. Ld. Hoffmann 2017: 47. o.

⁵⁰ Papp 2019: 424. o.

⁵¹ Karsai Krisztina (szerk.): Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Wolters, Budapest, 2019, 307. o.

⁵² Uo.

⁵³ Molnár 2016: 27. o.

⁵⁴ Polt Péter: Az emberiség elleni bűncselekmények. In Blaskó Béla (szerk.): Büntetőjog Különös Rész I. Rejtjel, Budapest-Debrecen, 2018, 18. o.

⁵⁵ A Btk. 459. § 10. pontja szerint.

⁵⁶ A lakosság fogalmát ld. Molnár 2016: 27. o.

⁵⁷ Molnár 2016: 28. o.

⁵⁸ Molnár Gábor Miklós: Az emberiség elleni bűncselekmények. In Busch Béla (szerk.): Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II., Különös rész, Harmadik, hatályosított kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2014, 26. o.

⁵⁹ Polt: i. m. 18. o.

tagjai tényállásban megfogalmazott kipusztulásának (halálának) a rémét vetíti előre.⁶⁰

3) A harmadik elkövetési magatartás *a lakosság vagy egy részének a kitelepítése jogszerű tartózkodási helyéről*, mely a tartózkodási hely szabad megválasztásának jogát sérti. Alapvetően a lakosság áttelepítésével vagy erőszakos elhurcolása által valósulhat meg.⁶¹

4) A negyedik elkövetési magatartás *az emberkereskedelem és a kényszermunka* (192. §⁶²). A Római Statútum 7. cikk (1) bekezdés c) pontja értelmezésében rabszolgaságba taszítást jelent.⁶³

5) Az ötödik elkövetési magatartás *a mást személyi szabadságától megfosztása, vagy ennek jogellenes fenntartása*. Ez a Statútum alapján bebörtönzésnek, vagy a fizikai szabadság elvonása más súlyos formájának felel meg.⁶⁴

6) A hatodik elkövetési magatartás *a mást szexuális erőszakra* (197. §) *vagy annak eltűrésére, prostitúcióra, magzat kihordására vagy magzatelhajtásra* (163. §) *kényszerítése*.⁶⁵

7) A hetedik elkövetési magatartás a másnak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása. *Súlyos testi* (164. § alapján nyolc napot meghaladó gyógytartamú) testi sértés vagy egészségsértés vagy *lelki sérelem* okozása bántalmazással vagy lelki gyötrellem okozásával valósulhat meg.⁶⁶ A súlyos testi sérelem az egészségre gyakorolt súlyos kárt, a külső vagy belső szervek eltorzítását vagy súlyos megkárosítását jelenti.⁶⁷ A lelki sérelemnek többnek kell lennie átmeneti károknál, akár megszügyenítésnél. Az okozott pszichés kárnak nem kell állandónak és helyrehozhatatlannak kell lennie, ugyanakkor súlyos hátrányt kell előidéznie az áldozat jövőbeli életvezetésére nézve.⁶⁸ Mindezekből kiindulva példák erre az elkövetési magatartásra: a kínzás, a súlyos testi sértés, az élet elleni fenyegetés, az ütlegetéssel járó vallatás, a nemi erőszak vagy a súlyos embertelen, megalázó bánásmód egyéb formái.⁶⁹ A súlyos fizikai vagy lelki sérelem okozására ki kell terjednie az elkövető egyenes szándékának.⁷⁰

8) Az utolsó elkövetési magatartás *a politikai, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási, nemi vagy más ismérv alapján meghatározható csoport vagy annak tagjának alapvető jogaitól*

⁶⁰ Hornyák: i. m. 23-24. o.

⁶¹ Polt: i. m. 19. o.

⁶² A Btk. 143. § (1) bekezdés d) pontját módosította a 2020. évi V. törvény 13. § c) pontja.

⁶³ Polt: i. m. 19. o.;

Papp Petra (2020): A kényszermunka alapjai. In Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter (szerk.): Jog és Állam 29. szám, XVI. Jogász Doktoranduszok Országos Találkozója. Patrocinium, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 217-224. o.

⁶⁴ Polt: i. m. 19. o.

⁶⁵ Uo.; Hornyák: i. m. 24. o.

⁶⁶ Hornyák szerint a súlyos lelki sérelem okozása akkor állapítható meg, ha a sértettet olyan erős lelki, érzelmi megrázkódtatás éri, amely pszichikai egyensúlyának legalább időszakos felborulásával jár, későbbi életében rossz élményként jelentkezik, esetleg a későbbi életvitele a megrázkódtatás hatására negatív irányba változik. Ld. Hornyák: i. m. 24-25. o.; Polt: i. m. 20. o.

⁶⁷ Prosecutor v. Krstic, Judgment, August 2, 2001, Case No. IT-98-33-T., par.543. <https://www.icty.org/x/cases/krstic/tjug/en/krs-tj010802e.pdf> (2020. 10. 02.)

⁶⁸ IT-98-33-T. par.513.

ICTY, Prosecutor v. Blagojevic and Jokic, Judgment, 17 January 2005, Case No. IT-02-60-T., par.645. https://www.icty.org/en/case/blagojevic_jokic (2020. 10. 02.)

ICTY, Prosecutor v. Stakic et al., Judgment, 31 July 2003, Case No. IT-97-24-T., par.516. <https://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/en/stak-tj030731e.pdf> (2020. 10. 02.)

⁶⁹ ICTY, Prosecutor v. Popovic et al., Judgment, June 10, 2010, Case No. 1T-05-88-T., par.812. <https://www.icty.org/x/cases/popovic/tjug/en/100610judgement.pdf> (2020. 10. 02.)

ICTY, Prosecutor v. Brdanin, Judgment, September 1, 2004, Case No. IT-99-36-T., par.690. <https://www.icty.org/en/case/brdanin> (2020. 10. 02.)

⁷⁰ IT-02-60-T, par.645.; Molnár 2014: 25-28. o.; Kirs Eszter: Népiártás az ICTY nagyítója alatt. In Blutman László – Homoki-Nagy Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2014, 306. o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34799/1/juridpol_077_303-311.pdf (2020. 10. 08.).

*megfosztása a csoporthoz tartozás miatt.*⁷¹

A cselekmény rendkívüli súlyosságára tekintettel a bűncselekmény *előkészülete* is büntetendő.

A *bűncselekmény alanya* tettesként bárki lehet, függetlenül az állampolgárságtól, valamint, hogy a tettes maga a támadó csoporthoz tartozik.

Az emberiesség elleni bűncselekmények *szándékos* büntett. Nem csupán egyenes (*dolus directus*), hanem eshetőlegesen (*dolus eventualis*) szándékkal is megvalósítható.

Az a körülmény, hogy az elkövető azonos alkalommal a tényállás egy vagy több fordulatát és egy vagy több személy sérelmére követi el, a rendbeliséget nem befolyásolja, halmazat megállapítását nem eredményezheti.

A tényállásban meghatározott arra a többletfeltételre tekintettel, hogy az abban részletezett elkövetési magatartások kifejtésére a lakosság elleni átfogó vagy módszeres részeként kerül sor, az emberiesség elleni bűncselekmény speciális minden, a Btk. más tényállásába ütköző bűncselekményhez képest, ezért alaki halmazatuk látszólagos és kizárólag a 143. § szerint minősül.⁷²

IV. Záró gondolatok

„A dolgok és nem az emberek viszonya idézi elő a háborút, s minthogy a háború nem személyes, [...] nem létezhet egyéni háború, vagyis ember ember elleni harca. [...] A háború [...] nem egyének, hanem államok közötti viszonyt jelent, ahol az egyének csak véletlenül ellenfelek, még pedig nem mint emberek, nem is mint polgárok, hanem mint katonák, nem mint a haza alkotó részei, hanem mint annak védelmezői. Röviden: az állam ellensége csak egy másik állam lehet, nem pedig az egyes ember [...]. A háború célja az ellenséges állam megsemmisítése, jogosan ölik meg azt, aki fegyverrel kezében védekezik, ám mihelyt leteszi a fegyvert és megadja magát, már nem ellenségünk, nem az ellenség eszköze, hanem pusztán csak ember, akinek élete fölött már nem rendelkezhetünk.”⁷³

Az emberiesség elleni bűncselekmény(ek) kategóriája a második világháború után jelent meg, és hamarosan a nemzetközi büntetőjog szerves részévé vált. Önálló nemzetközi szerződési kodifikációjára ugyan még nem került még sor, de a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma átfogó szabályozását adja. Az emberiesség elleni bűncselekmények fogalmi elemeinek jelentős része a nemzetközi szokásjogban található, elsősorban a nemzetközi büntetőjogi fórumok esetjogában fellelhetően.

Jelen tanulmányban igyekeztem rámutatni arra, hogy ez az alapvető nemzetközi bűncselekmény-kategória viszonylag rövid ideje van jelen a belső jogban. Előzményeként elkönnyvelhető a második világháborút követő büntetőeljárások során megjelenő hasonló, jelentős részben a polgári lakosság ellen elkövetett bűncselekmények felelősségre vonására létrehozott új bűncselekmény-kategória, a népellenes büntettek. Ezzel azonban nem azonosítható az emberiesség elleni bűncselekmény kategóriája.

A 2012. évi C. törvény jelentős lépés a helyes irányba, azáltal, hogy *nagyrészt* megszüntette Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségvállalásai és belső jogi

⁷¹ Hornyák: i. m. 25. o.; Polt: i. m. 20. o.

⁷² Molnár 2014: 28. o.; Karsai Krisztina (szerk.): Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Wolters, Budapest, 2019, 307-309. o.

⁷³ Rousseau, Jean-Jacques: Társadalmi szerződés, II. kiadás, ford. Radványi Zsigmond. Phönix-Oravetz, Budapest, 1947. 24-25. o.

szabályozása közötti koherenciazavart. Ám, ezzel még nem oldódott meg az az alapvető alkotmányossági aggály, hogy kihirdetett Római Statútum hiányában, miként is kell a Nemzetközi Büntetőbíróság komplementer joghatóságára alapítva az esetleges magyar ügyeket elbírálni/átadni/felfüggeszteni/újraindítani stb.⁷⁴ Az anyagi jog „harmonizált”, de eljárásjog területén nagy a jogbizonytalanság. Ha lenne emberiség elleni bűncselekmény ügyében egyszer magyar büntetőeljárás, a magyar bíró meg tudná állapítani a tényállást anyagi jogi szempontból, csak nem tudná, hogy mit kellene tennie eljárásjogi szempontból az ügygel.

⁷⁴ Lásd erről részletesen Kovács 2019: 76-90. o.

Capital punishment in Hungary in the '50s²

At the beginning of the 1950s, the elaboration of substantial criminal legislation continued regarding common criminal offenses: a good example of this is Law-Decree no. 4 of 1950 on the criminal law protection of planned economy, as well as Law-Decree no. 24 of 1950 on the criminal law protection of social property. The first legislation sentences to death any action that aims to endanger, threaten or thwart the national economy plan, if it resulted in a serious offense, or if it was committed several times by the same person.³ The latter one imposed particularly strict methods, one of them death penalty, to those who committed crimes against social property as a privileged form of property. Accordingly, “social property as the wealth of the working people... is entitled to great criminal law protection” (Article 1). The person who steals, embezzles, illegally acquires, destroys an asset in social property, or causes damage to wealth in social property by fraud (Article 3), is punishable by death if “the same person repeatedly commits a crime against social property, or if two or more members of a criminal organization participated in carrying out the action”, in case that “the crime resulted in a particularly great damage” (Article 5(2)). In addition, based on this Law-Decree, the crimes of setting on fire or blowing up assets in social property, as well as stealing assets in social property that results in a particularly great damage, were punishable by death in every case, without any discretion (Article 6).

The settlement of the general part of substantive criminal law also took place in this period (the beginning of the fifties), as well as its adaption to the altered (typical for the socialist social-economic order) conditions. For this purpose, the parliament set out Law no. 2

¹ PhD, habil.; associate professor, Department of Jurisprudence, Legal History and Church Law, Faculty of Law at Karoli Gaspar University of the Reformed Church in Hungary (ORCID: 0000-0002-8836-7231; e-mail: toth.zoltan@kre.hu).

² The present paper was written and the underlying research was carried out with the support of the Bolyai János Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences.

³ “A person commits a crime... if he/she endangers the implementation of the national economy plan or a certain partial plan by deliberately vandalizing, destroying a thing, or making it unfit for its intended use. (Article 1)

“A person commits a crime... if he/she, led by wrong intentions, particularly by the purpose to endanger the implementation of the national economy plan or a certain partial plan, or violate the interest of national economy in any other way, 1. terminates or limits the operation of the company (plant), or by performing or having performed delayed, incorrect or incomplete work within it; 2. carries out a production that involves irrational waste of material, energy or workforce, does not meet the degree or time of occurrence of existing or anticipated needs, or the requirements of rational economy in general; 3. does not make use of available private capital or capital resulting from a loan, which could be used for the purposes of the company (plant).” (Article 2)

“... If... the act caused a particularly serious offense to the implementation of the national economy plan or, in general, to the order of national economy, the punishment is death penalty.” (Article 3(1))

“The punishment of the crime provided for in Article 1 is death penalty as well, if the act was committed in relation to a certain factory, mine, transport unit, energy generating plant, a larger agricultural (economic) plant or any other plant of similar importance (installation, institution, etc.) and as its result the operation of the plant (installation, institution, etc.) was shut down – even if only temporarily –, or if the same person committed at the same time or within a short period of time the multiple crimes set out in Article 1 and the first sentence of paragraph (1) of the present article.” (Article 3(2))

“The member or medium of public authority commits an offense if they endanger the implementation of the national economy plan or a certain partial plan by deliberately breaching their official duties regarding the national economy plan.” (Article 8)

“If... the act set out in Article 8, caused a particularly serious offense to the implementation of the national economy plan or, in general, to the order of national economy, the punishment is death penalty.”

(Article 9(4)) “... the instigator is subject to the sentence set out for the offender”. (Article 14)

of 1950 on the General Part of the Criminal Code, which replaced the First Part of the Code of Csemegi still in force (though it was modified and supplemented by the legislation created in the meantime in several regards).⁴ Although the ministerial preamble of the law acknowledged the need of a complete (including the general and special part) and new Criminal Code, but at the same time stated that this still meets obstacles.⁵ In the meantime, however, until these obstacles are eliminated, it is necessary to introduce a new general part that adapts to the existing circumstances.

The law created this way continued recognize death penalty (Article 30(1)) among penalties of different nature, in relation to which, the ministerial preamble claimed the following: “As for death penalty, it is obvious that raising the cultural standard and implementing socialism will render this punishment dispensable, however, this time, we are not at the stage of development that would allow the death penalty to be abolished.”⁶

The legislator, therefore, declared in principle the future abolition of the most severe sanction, but did not consider it to be feasible under the circumstances here and now. (We will see later that all the criminal codes and criminal novella that were created in the era of socialism, declared the inadequacy and future termination of the death penalty, but it never seems to abolish it in the current situation.)

The death penalty was not an absolute punishment, it could be reduced to ten years to fifteen years of imprisonment⁷ if the imposition of the punishment would have been too strict considering the purpose of the punishment⁸ and the aggravating and attenuating circumstances^{9,10} Article 52 went even further; accordingly “in cases where the present law

⁴ Based on the ministerial preamble of the General Part of the Criminal Code: “The criminal code on crimes and offenses (Law no. 5 of 1878) is a distinctive product of the legislation of liberal capitalism, and, as such, it wears the stamp of the age of its creation. All criminal codes are means of protecting the existing state, economic and social order; but there is hardly any doubt that the criminal law, which was intended to defend the economic and social order based on capitalist production, cannot be capable of preserving the order of people’s democracy against the enemies of the working people, therefore, there is a need for a criminal code that protects the progress achieved with the weapons of criminal law and is also capable of helping the development of the future.” Furthermore, “The proposal seeks to protect the society that is building socialism. It is obvious, therefore, that it has taken into account the basic tenets of Soviet socialist criminal law in both setting out the principles and regulating certain issues and tried to valorize the rich experiences revealed by the Soviet science of criminal law and jurisdiction.”

⁵ “The complete criminal code covers not only the general rules on crimes and their offenders, as well as punishments, but also includes the conceptual definition of certain offenses and the sanctions applicable to them. Setting out the latter so-called special part requires careful preparation, gathering of material and formulating a prior standpoint in a number of criminal matters so that the new law will not require a significant number of substantive amendments in a short time. Setting out a special part that could act with the claim for consistency, would contradict the requirements of structure and reason necessary in the field of legislation as well.”

⁶ Preamble Part II / Detailed Preamble / “Regarding Article 31”.

⁷ The General Part of the Criminal Code recognized only one type of imprisonment: prison; moreover, it did not differentiate between crimes and offenses. The reason for this was to put the regulation into a transparent and understandable form, helping to enforce and interpret the legislation of the people’s assessors. (The same as stated by the ministerial preamble: “The fact that people’s assessors are involved within the whole territory of the criminal justice system and at every level of it, was a guiding principle in the drafting of the proposal. The criminal court organized this way should have been provided with a law that does not unnecessary legal complications, avoids excessive legal detailing, but instead seeks clear and transparent regulation.”)

⁸ “The penalty was applied to protect the working people, to discipline and educate the offender and generally to keep the members of the society from crime.” (Article 50(1))

⁹ “By considering its general purpose, the penalty should be imposed within the limits set out by the law, to the degree that adapts to the social risk of the crime and the danger society is exposed to due to the personality of the offender, complies with the guilt of the offender and the circumstances for and against the offender, as well as the caused damage...” (Article 50(2))

¹⁰ Article 51(1) and (2)a)

allows unlimited reduction of the sentence,¹¹ regardless of the general punishment set out in the law, imprisonment and financial penalty could be imposed; in such cases, imprisonment and financial penalty of the lowest degree... could be applied”.

The General Part of the Criminal Code also recognized the limitation of the punishable offences as a ground for exemption from punishment: in accordance with Article 25(a), the limitation period was 15 years in this case. Finally, one of the most important warranty provisions of Law no. 2 of 1950 was that in the case of person who has reached the age of 18, but has not yet turned 20, for a crime otherwise punishable by death, only life imprisonment could be imposed; the validity of this provision was strongly undermined by the fact that a separate law could provide differently (Article 53).

This latter regulation was clarified and supplemented by Law-Decree no. 39 of 1950 on the entry into force of the General Part of the Criminal Code, which established the longest duration of juvenile imprisonment (detention in accordance with the Law-Decree) in 15 years, and also set out that in the case of a juvenile (a person who has not reached the age of 18) neither death penalty, nor life imprisonment can be imposed. Those who did not reach the age of 15, could be sentenced to imprisonment of five years at most.¹² (The same Law-Decree regulated the limitation of the enforceability of different penalties, including death penalty: the latter occurred twenty years later based on Article(1)(a).

Finally, regarding the method of execution, Article 27 set out that “the death penalty should be executed in a closed space, with a rope and if this was not possible, it should be executed by a firing squad”).¹³ The above rules for juveniles were practically repeated by Law-Decree no. 34 of 1951¹⁴ by defining the concept of juvenile on the one hand,¹⁵ and on the other, that, in accordance with the General Part of the Criminal Code, it did not impose detention but imprisonment and also by allowing (similarly to the General Part of the Criminal Code) a separate law to provide differently than these rules.

After the Hungarian revolution¹⁶ of 1956 against the Soviets, that is, in 1956¹⁷ and the following years, extraordinary jurisdiction gained again an important role due to, partly the accelerated procedure, partly to summary jurisdiction and partly the re-established people’s tribunals (panels of people’s tribunal). The accelerated procedure (although, it did not yet include this name) was introduced by Law-Decree no. 22 of 1956 published and entered into force on November 12, 1956.¹⁸ This statutory decree has only stated that in the case of certain

¹¹ “Such cases include reduced accountability (Article 10(3)), a mistake caused by a reasonable circumstance within the issue of social risk (Article 14(3)), the case of inopportune attempt and withdrawal from the attempt, as well as similar cases (Article 18(2) and (3)), the case of withdrawal from preparation, etc. (Article 19(3)). In such cases, the judge may impose imprisonment or financial penalty instead of death penalty... and may apply them even at the lowest degree, that is, thirty days or ten forints.” (Preamble Part II / Detailed Preamble / “Regarding Article 52”.

¹² Those below the age of 12 were considered children and as such could not be punished.

¹³ Four years later, Law-Decree no. 17 of 1954 Article 30 regulating the entry in force and execution of Law no. 5 of 1954 on the modification of the Code of Criminal Procedure, provided literally the same.

¹⁴ The complete title of the Law-Decree: Law-Decree no. 34 of 1951 on regulations of criminal law and criminal procedure applicable to juvenile.

¹⁵ “Within the application of criminal law, juvenile is the person who, at the time of the crime, has reached the age of twelve, but has not yet reached the age of eighteen.” (Article 1)

¹⁶ For the course of the revolution (and, within it, partly for the retribution on revolutioners after crushing it), see: Rainer M., János: *The Hungarian Revolution of 1956. (Az 1956-os magyar forradalom.)* Osiris Kiadó, Budapest, 2016.

¹⁷ For the practical aspects of retaliation against revolutioners of the Hungarian Revolution of 1956, see in detail, e.g.: Zinner, Tibor: *System of the retaliation during Kádár (A kádári megtorlás rendszere)*. Hamvas Intézet, Budapest, 2001; Jobbágyi, Gábor: *Retaliatory procedures after 1956. (Az 1956 utáni megtorlási eljárások.)* Jogtudományi Közlöny 1998/12., pp. 472-480.

¹⁸ The complete name of the legislation: Law-Decree no. 22 of 1956 on the simplification of criminal procedure in regard of certain crimes.

offences¹⁹ “the prosecution may bring the offender in front of the court without an indictment, if the was caught, or the necessary evidence can be immediately presented to the court” (Article 1(1)),²⁰ however, this was soon replaced (and thus overruled, see Article 8(2)) by the more detailed Law-Decree no. 4 of 1957 on the regulation of accelerated criminal procedure²¹, which, in addition to the applicability of death penalty, had a retroactive effect as well (Article 8(1)).

In the case of the crimes set out in the Law-Decree²² an accelerated procedure²³ could take place if the defendant was in pre-trial detention, the necessary evidences are available and the prosecutor initiated it. In order to carry out the procedure, a panel had to be set up at county (capital) courts, the Supreme Court and military courts,²⁴ which, in case that one of the above crimes was proven, had to impose death penalty.²⁵ Making an appeal was allowed (it was judged by the panel of the Supreme Court), however, the standard deadlines were not valid neither in the first instance, nor in the appeal procedure (the procedure had to be finalized in the shortest time possible, in practice this meant a few weeks at most).

The first imposition of death sentence within accelerated procedure in the first degree was on February 12, 1957 and on March 19 in the second degree. Law-Decree no. 4 of 1957 on the regulation of the accelerated criminal procedure was abolished on July 3, 1957 by Law-Decree no. 34 of 1957 Article 38(2).

The martial law was published shortly after Law-Decree no. 22 of 1956, on December 11, 1956 by Law-Decree no. 28 of 1956²⁶ and on its basis, four days later, in Miskolc, the first death sentence was imposed and executed. The legislation was born in the spirit of retaliating the revolution (the “counterrevolution” in official terms)²⁷ and it set out summary procedures for the crimes of murder, intentional killing, arson, robbery, looting, the intentional

¹⁹ Murder, intentional killing, arson, robbery, looting (burglary), any crime committed with the use of illegal firearm, as well as all the attempts to commit such crimes.

²⁰ Furthermore: “... the court does assign a day for the hearing of the case and does not issue subpoenas. The prosecution presents the accusation at the hearing. The prosecutor selects witnesses and experts and presents other evidences to the court.” (Article 1(2))

²¹ Published and entered into force on January 15, 1957.

²² These acts included the offences set out in Law-Decree no. 22 of 1956; as well as the crimes committed with the unauthorized possession or unlawful use of firearms and explosive substances; the intentional disruption of public, transport, military and other plants of similar importance, incitement of call for such acts, if these were aimed at a massive work stoppage or threatened with great danger otherwise; crimes committed by deliberately endangering transport; the organization and alliance against the people’s republic of the people’s democratic state order; rebellion; and disloyalty.

²³ The regulation of the accelerated procedure itself and its conduct was essentially the same as those set out in Law-Decree no. 22 of 1956.

²⁴ The president of the panels in the first instance was a professional judge (assigned by the president of the county/capital or military court) and its two members were people’s (at the military court, military) assessors (assigned by the Presidential Council of the Hungarian People’s Republic). The president of the panel of the Supreme Court and one of its members were professional judges (assigned by the president of the Supreme Court), while three of its members were people’s assessors (assigned by the Presidential Council of the Hungarian People’s Republic, as well).

²⁵ An exception to this was the previously mentioned case when the panel proceeded in the cases of the offences committed before the entry in force of the Law-Decree (January 15, 1957).

²⁶ Law-Decree Article (1) indicated the time of the entry into force with an unusual preciseness: December 11, 1956, 6 p.m.

²⁷ To illustrate this and to present the official ideological standpoint at this time, the preamble of the Law-Decree is very convenient, which reads as follows: “The fact that large quantities of firearms are in the possession counter-revolutionary elements, professional criminals, irresponsible agitators and other unauthorized, obstructs the restoration of order and endangers the personal and financial security of citizens. The enemies of our People’s Republic, in the possession of weapons, are not afraid of committing murder and they intimidate the honest workers who want to serve the interests of all our people with their peaceful work. The honest workers are rightly demanding effective measures to put an end to this intolerable state.”

vandalizing of plants of public interest and plants serving the basic necessities of the public, for all the attempts to commit such crimes, and the unauthorized possession of firearms, ammunition, explosives or explosive substances^{28 29} (as well as for alliances for committing all these crimes and organizing them).³⁰ Based on the Law-Decree, the process itself was carried out by military courts as summary courts, however, the NET (Presidential Council of the Hungarian People's Republic) could assign other courts with the right of carrying out similar procedures.

The Law-Decree on summary jurisdiction authorized the government both for the publication of the martial law³¹ and defining the detailed rules on it; the government fulfilled these tasks by Government Decree no. 6 of 1956 (December 11). This formally overruled Government Decree no. 8020 of 1939 that had been regulating summary procedure, in reality, however, it only introduced a few substantive modifications compared to that. One of these was that the composition of the summary court was changed; instead of the former council of five professional judges was replaced by a council of three members: a professional judge as president and two people's assessors as members.

In addition, the rejection of the petition for mercy resulting in the immediate (within two hours) execution of the sentence, could only be pronounced unanimously, so if at least one of the judges supported the petition for mercy, it had to be presented through the Minister of Justice to the Presidential Council of the Hungarian People's Republic. Finally, summary jurisdiction was terminated by Law-Decree no. 62 of 1957 on November 3, 1957; up until this date, in the statutory procedures, a total number of 70 death sentences were imposed.

Finally, the third type of special jurisdiction after the revolution ("counterrevolution") was (in addition to accelerated and summary jurisdiction) the re-established people's jurisdiction. This form of sentence was re-introduced by Law-Decree no. 34 of 1957 on the regulations of councils of people's tribunals and the court organization, as well as on certain issues of criminal procedure, however, in opposition to Government Decree no. 81 of 1945, it did not set up for this purpose an individual juridical organization, but it consigned the duties related to people's jurisdiction to the panels operating within ordinary courts.³² In the county (capital) courts, the council of the people's tribunal consisted of one professional judge as head of council and two lay people's judges, while in the Supreme Court, in addition to the professional head of council there were four people's judges.^{33 34} The procedure at the

²⁸ Interestingly, most of the statutory procedures following 1956 were carried out in relation to this latter crime, although death penalty, due to the attenuating provisions, was not imposed in the majority of the cases for this crime.

²⁹ This crime was otherwise committed by the person – thus also subjected to martial law – who knew that another person was possessing such devices and failed to report it to the authorities as soon as possible.

³⁰ Two days later (on December 13), Law-Decree no. 32 of 1956 supplemented the discussed legislation by the fact that "if the summary court found the defendant guilty in one of the crimes under summary procedure, the court will impose death penalty" (Law-Decree no. 32 of 1956 Article 1 and Law-Decree no. 28 of 1956 Article 3(3)).

³¹ The right to order the sentence (as well as to terminate it) continued to belong to the Presidential Council of the Hungarian People's Republic

³² For the organizational aspects of the criminal adjudication against revolutioners, see: Mikó, Zsuzsanna: The organization of the judiciary and the public prosecution during the retaliation after the revolution. 1956-1961. (A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészégi szervezete. 1956-1961.) *Történelmi Szemle* 2006/1-2., pp. 121-169.; Mikó, Zsuzsanna: The Prosecutor General's Office in the Revolution of 1956. (A Legfőbb Ügyészség az 1956. évi forradalomban.) *Levéltári Közlemények*, 2006/2., pp. 189-222.

³³ People's judges were elected by the Presidential Council of the Hungarian People's Republic for an undetermined period, who were Hungarian citizens who had reached the age of 30 and had no criminal record; their right and obligation in jurisdiction were similar to those of the presiding judge of the council.

³⁴ "People's jurisdiction" was introduced in military criminal procedure as well; in this case, the panels formed at military court and the military college of the Supreme Court were the ones to proceed, and, in addition to the military judge, instead of the lay people's judges, military assessors elected by the Presidential Council of the

councils of county people's tribunals, as well as the councils of the people's tribunal of the Supreme Court was carried out by the rules of the accelerated procedure, regarding the same crimes for which, in accordance with Law-Decree no. 4 of 1957, accelerated procedure could be applied; in fact, the Law-Decree on the councils of the people's tribunals can be considered the "successor", substitute and replacement of the Law-Decree on the regulation of accelerated criminal procedure (this can be seen from the fact that the latter one was overruled by Law-Decree no. 34 of 1957).³⁵

The executors of the factual situations set out in the Law-Decree of people's tribunals, based on the main rule of the councils of people's tribunals, had to be sentenced to death, however, there was a possibility to impose instead life imprisonment or imprisonment between 5-15 years as an act of fairness. The Law-Decree had a retroactive effect (Article 36), but this did include the applicability of death penalty (this rule was also the same as those set out in Law-Decree no. 4 of 1957 on the regulation of accelerated criminal procedure). The procedure was usually carried out by the county councils of the people's tribunal³⁶, but the panel of the people's tribunal of the Supreme Court already acted in the first instance if the president of the Supreme Court brought the case to its jurisdiction, or even when the general prosecutor pressed charges there.

A condition typical for the "justice system" of that period was that in the case of appeal, there was no aggravating prohibition; as, during the appeal, the first instance sentence presented to the Supreme Court, could be modified in the favor of the convict even if only the convict made an appeal (but not the prosecutor);³⁷ furthermore, the president of the Supreme Court could place under the jurisdiction of the people's council of the Supreme Court any case sentenced in the first instance (even by the ordinary courts) if the general prosecutor presented the case to him.³⁸

The council that imposed the final sentence (similarly to the previous rules of special courts) could have decided itself regarding the recommendation on mercy; but if it did not recommend the convict for mercy, the sentence was not be executed immediately (though measures on the subsequent execution of death penalty had to be taken), furthermore, the

Hungarian People's Republic (who, similarly, were not trained in law), were the members. (For data about the operation of military courts, see: Markó, György: Martial law decisions of military courts between December 1956 and October 1957. (A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956. december – 1957. október között.) Restauráció, 1999, pp. 319-326.

³⁵ Although Law-Decree no. 34 of 1957 entered into force on June 15, 1957, Chapter 1 (Articles 1-26) on the councils of the people's tribunal was only entered into force on July 3, 1957 by Government Decree no. 41 of 1957 (June 29) Article 1.

³⁶ Decree no. 5 of 1957 of the Minister of Justice (June 29) on the execution of Law-Decree of the People's Tribunal (which entered into force on July 3, together with the Law-Decree) assigned the right of people's jurisdiction to six courts (with a determined area of competence): the capital court, the court of Pest county and the county courts of Miskolc, Szeged, Pécs and Győr counties.

³⁷ During the procedures of the people's tribunals, three defendants ended up in the situation where only the defense counsel made an appeal against a decision that did not include death penalty, however, the Supreme Court modified the sentence in the first instance to the detriment of the convict and imposed death penalty in the second instance.

³⁸ That Decree also served merely the smooth conduct of retaliation disguised as justice, and provided that "if it is particularly justified by the protection of state interest, the authorized or seconded defense counsel can only be the lawyer who was listed by the Minister of Justice in the register for this purpose" (Article 31(1)). (This particularity of the entire legislation is explicitly shown in the ministerial preamble of the Law-Decree, the second paragraph of which states as follows: "The accelerated procedure, as well as the sentence of the council of the people's tribunals of the Supreme Court have proven that this procedure and juridical organization is the most qualified for judging crimes committed for political reasons or politically motivated, therefore, in order to definitively eliminate further battle against counterrevolutionaries and counterrevolutionary elements, the judgment of these crimes in the first instance, temporarily should be assigned to the councils of people's tribunals organized at county courts.")

simple majority vote of the members of the council was enough to recommend a case for mercy.³⁹

The part on the councils of people's tribunals of the Decree was overruled on April 16, 1961 by Law-Decree no. 7 of 1961, but the age of retaliation mainly ended in the fall of 1958.^{40,41} Up until this day (October 8, 1958, precisely), the "civilian" councils of people's tribunals imposed 93 final death sentences,⁴² 81 of which were actually executed,⁴³ while the military councils imposed 63 of these (62 of the death sentences were executed). If we add these numbers to those sentenced to death by summary courts (only considering those sentenced to death for counterrevolutionary crimes, in this case), we can see that up until this date, precisely 206 death sentences were imposed in such cases, and 169 of the convicts were executed. In addition, during this period (between November 11, 1956 and October 7, 1958) 30 people were sentenced to death for public crimes (twenty of them were sentenced by summary courts, one by a military court, and nine by ordinary courts), and all of them were executed; thus, out of the 236 people on whom death penalty was finally imposed⁴⁴, 199 convicts were actually executed with death sentence.⁴⁵ The last execution for a case related to 1956 took place on July 15, 1961; this definitively ended the age of terror. In the period

³⁹ Compared to the rules of previous decades, which provided for unanimity, this certainly meant a step forward, however, it can be considered a step back compared to the rule set out in Government Decree no. 6 of 1956 (December 11) Article 13(1) on the establishment of the detailed rules on summary jurisdiction, which required the *rejection* of the recommendation for mercy as the condition of unanimity.

⁴⁰ This did not imply that the councils of people's tribunals would not further treat criminal cases of "counterrevolutionary" nature, or that they would not impose death sentences or executions would not have happened. For instance, the trial of the famous Blaski-case began on October 28, 1958 and the sentence in the first instance was delivered on November 21, 1958, while the one in the second instance on March 19, 1959; as it is known, this was the case in which Péter Mansfeld was sentenced to life imprisonment in the first instance, but in the second instance (waiting for him to reach the age of adulthood), he was sentenced to death, and executed on March 21, 1959. [Cf., e.g.: Kósa, Csaba: Thirteen minutes: The life and martyrdom of Peter Mansfeld (Tizenhárom perc. Mansfeld Péter élete és mártíromsága.) Jel, Budapest, 2008; Jobbágyi, Gábor: Criminal procedure of the "Pest guys": The condemnation of Peter Mansfeld and his associates (A "pesti srácok" pere. Mansfeld Péter és társai elítélésének.) Valóság, 1996/10., pp. 35-55.] The statement that "the age of retaliation *mainly* ended in the fall of 1958" merely means that the age of plentiful death sentences and executions was mainly over this period and not that it never happened again.

⁴¹ For the post-revolutionary criminal adjudication, see e.g.: Kahler, Frigyes: For the history of retaliation: Application of the General Part of Penal Code after 1956. Part I. (A megtorlás történetéhez – a büntetőjog általános részének alkalmazása 1956 után. I. rész.) Magyar Jog, 1991/10., pp. 581-587.; Kahler, Frigyes: For the history of retaliation: Application of the Special Part of Penal Code after 1956. Part II and III. (A megtorlás történetéhez – a büntetőjog különös részének alkalmazása 1956 után. II-III. rész) Magyar Jog, 1992/1., pp. 1-5. and 1992/2., pp. 76-79.; Kahler, Frigyes: Retaliation against participants of the revolution – in the light of history of law. (Megtorlás a forradalom résztvevői ellen – a jogtörténet tükrében.) Valóság 1994/10., pp. 80-89.

⁴² The most famous such death sentences were imposed on June 15, 1958 in the Imre Nagy-case, in which, in addition to the former Prime Minister of the revolution, Pál Maléter and Miklós Gimes were also sentenced to death and executed the next day, on June 16. (József Szilágyi's case, due to his hunger strike, was treated by the council of people's tribunal led by Vida Ferenc at the Supreme Court, separately from the case of Imre Nagy and others, and sentenced him to death in the first instance on April 22, 1958, he was executed on April 24; while Géza Losonczy deceased under unclear conditions during his pre-trial detention.) For the criminal procedure against Imre Nagy and others, see e.g.: Kopácsi, Sándor: The revolution of 1956 and the procedure against Imre Nagy (Az 1956-os forradalom és a Nagy Imre per). Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György Kör, New Brunswick, I. H. Printing Company, 1980.

⁴³ Eight persons could not be executed due to their absconding, three of them were sentenced to imprisonment instead of death penalty within a remedy used in the interest of legality and the Presidential Council of the Hungarian People's Republic pardoned one person.

⁴⁴ The number of convicts sentenced to death without a final judgment was 277.

⁴⁵ Source of data: Horváth, Ibolya et al. (ed.): Files for the history of jurisdiction (Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez). First volume. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, p. 654.

between November 4, 1956 and December 31, 1962, 341 people were executed, and 229⁴⁶ of them for an offence related to the revolution.⁴⁷

⁴⁶ The majority of them, 117 persons were sentenced to death for acts related to participating in armed struggle.

⁴⁷ The total number of those prosecuted because of the revolution is 26,621, and the majority of them were sentenced to a short imprisonment (of a few years). [Source of data: Zinner, Tibor: The system of retaliation in the Kádár-era (A kádári megtorlás rendszere). Hamvas Intézet, Budapest, 2001, p. 421-423 and 436]

A Preah Vihear-i templom ügyében hozott ICJ ítélet, avagy egy múltba nyúló határvita rendezése (?)

A Nemzetközi Bíróság által 1959 és 1962 között tárgyalt és érdemi ítélettel záruló Preah Vihear-i templom ügye a nemzetközi kapcsolatok szakirodalmának ismert jogeseteihez tartozik. Az ügy politikai jelentőségét egyrészt annak köszönheti, hogy a II. világháború után ezen eseten fordult elő először, hogy két ázsiai állam, Kambodzsa és Thaiföld a köztük fennálló vitát az ICJ elé vitték,² másrészt a kérdés a Preah Vihear-i kolostor körül a mai napig fel-fellángoló indulatok miatt aktuálpolitikai színezettel is rendelkezik. Jelen tanulmány célja, hogy a történelmi-politikai előzmények és az eljárás lefolytatásának rövid bemutatása után az ítéletek bizonyos részeit elemezve a főbb jogi kérdéseket ismertesse és értékelje, majd rövid kitekintést nyújtson az ügy utóéletére.

A hágai Békepalotában a templom ügyével kapcsolatban nemzetközi jogi szempontból is jelentős megállapítások hangzottak el. Ezek közül minden bizonnyal a nemzetközi szerződések jogával kapcsolatos tévedésfogalom tisztázása a legismertebb,³ de számos más kérdés is terítékre került. A pergátló kifogások vizsgálatának szakaszában szó volt a kötelező joghatósági nyilatkozatok formai kellékeiről és az Állandó Nemzetközi Bíróság részére tett alávetési nyilatkozatok érvényességéről.⁴ Az érdemi ítélet is több fontos megállapítást tartalmazott: a tévedés fogalmának tisztázása mellett szó volt a hallgatólagos beleegyezés mint állami aktus mibenlétéről, az estoppel nevű jogi technikáról, valamint a térképek joghatásáról, amelyek mind a határmegállapító szerződésekkel kapcsolatos jogi tisztán-, vagy legalábbis tisztábban látás irányában tett lépéseknek tekinthetőek.

Jelen tanulmány célja, hogy a történelmi-politikai előzmények és az eljárás lefolytatásának rövid bemutatása után az ítéletek bizonyos részeit elemezve a fent említett jogi kérdéseket ismertesse és értékelje, majd rövid kitekintést nyújtson az ügy utóéletére.

A Preah Vihear-i templom, a „szent kolostor”,⁵ Dél-Ázsia egyik legszebb szentélyegyüttese⁶ Thaiföld és Kambodzsa határán, 520 méterrel a tengerszint fölött a Dangrek-hegységben található. Lélegzetelállító panorámája, művészeti és régészeti jelentősége révén igen értékes épület, 2008-ban felkerült az UNESCO Világörökségi Listájára mint kambodzsai műemlék. A templom hovatarozásával kapcsolatos indulatok a thaiföldi és kambodzsai fél között éppen ezen esemény kapcsán lángoltak fel legutóbb, ugyanis a templom feletti szuverenitást illetően két párhuzamos narratíva él, és mindkettő a templomot a saját nemzeti kincs részének tekinti.

A szentélyt a 9-12. század között a Khmer Birodalom fénykorában építették. A birodalom hanyatlásával azonban a szíami (mai thaiföldi) erők behatoltak a khmer területekre,

¹ Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolájának doktorjelöltje

² Wagner, Markus: Temple of Preah Vihear Case. Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2013. 7. bek.

http://www.mpepil.com/subscriber_article?script=yes&id=/epil/entries/law-9780199231690-e216&recno=1&searchType=Quick&query=preah+vihear [2020.10.20.].

³ Shaw, Malcolm N.: International Law. Cambridge University Press, Cambridge, 2008. 941-942 o.

⁴ Lamm Vanda: A Preah Vihear-i templom ügye. In: Lamm Vanda: A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei (1945-1993). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 138 o.

⁵ A templom khmer nevének jelentése.

⁶ St. John, Ronald Bruce: Preah Vihear and the Cambodia-Thailand Borderland. In: IBRU Boundary and Security Bulletin 1994/1. 64-68. o.

https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb1-4_john.pdf [2020.10.20.]

és fokozatos területhódításokat követően a 18. század végére megszerezték az északnyugati területek feletti kormányzást. Hogy a kambodzsai király elkerülje a teljes sziámi hódoltságot, 1863-ban francia protektorátusi státusz iránt folyamodott.⁷ A tényleges határvita kezdete tulajdonképpen a francia protektorátus idejére vezethető vissza, amikor 1904 és 1908 között Franciaország és Sziám (a mai Thaiföld) több határmegállapító szerződést is kötött egymással. Ami a Preah Vihear-i térséget illeti, annak határát először egy 1904-ben megkötött szerződésben rögzítették: a delimitáció, azaz az államhatár szerződéses megállapítása során a felek megegyeztek abban, hogy a Preah Vihear-i térségben a határt a Dangrek-hegység vízválasztóvonalára jelenti. A szerződés 3. cikke alapján létrehoztak egy francia-sziámi vegyes bizottságot is, amelynek feladata volt a határvonal kijelölése, s a bizottság el is végezte a delimitációs munkálatokat. Fontos megemlíteni, hogy a vízválasztóvonal elve szerint a templom a sziámi-thaiföldi oldalra került volna. Am a határ-megállapítás következő, demarkációs fázisához, azaz a határ térben és terepen történő meghatározásához már nem egy vegyes bizottságot neveztek ki, hanem Sziám kérésére francia tiszték végezték el a határvonalat feltérképezését. Az ily módon elkészült térképek egyikén – a vízválasztóvonal-elvvel ellentétben – az egész Preah Vihear-i részt kambodzsai területként tüntették fel. Ezt ekkoriban Thaiföld nem sérelmezte.

A konfliktus akkor éleződött ki, amikor több mint négy évtizeddel később, 1953-ban Thaiföld mégis úgy döntött, hogy a Preah Vihear-i templomot és annak környezetét magának követeli: megerősítette katonai jelenlétét a térségben és kitűzte a thaiföldi zászlót a templomra, hivatkozván arra, hogy a francia tiszték által készített térképen feltüntetett határvonal nem felel meg a tényleges vízválasztó vonalának.⁸ A két állam 1954 és 1958 tárgyalásokat folytatott a területi vitáról, azonban a kérdést nem sikerült diplomáciai úton rendezni, így Kambodzsa - a II. világháború után első ázsiai államként⁹ - 1959. október 6-án a Nemzetközi Bírósághoz folyamodott. A bíróság joghatóságát alátámasztandó elsősorban az 1957-ben kelt kambodzsai és az 1950-ben kelt thaiföldi alávetési nyilatkozatokra hivatkozott.¹⁰ Arra kérte a Bíróságot, hogy 1) mondja ki, hogy a templom Kambodzsa szuverenitása alá tartozó területen helyezkedik el s hogy 2) szólítsa fel Thaiföldöt, hogy vonja ki fegyveres erőit a térségből és szolgáltassa vissza a templomból 1954 óta elszállított tárgyakat.

Az alperes Thaiföld két pergátló kifogást terjesztett elő, azonban a Bíróság a pergátló kifogások tárgyában meghozott 1961. május 26-i ítéletében elutasította az első pergátló kifogást, egyhangúan megállapította joghatóságát a vita elbírálására, és így a második kifogást nem vizsgálta meg.

Az érdemi kérdések tárgyalása egy évig tartott és 1962. június 15-én zárult az ítélet kihirdetésével. Ebben a szakaszban a Bíróság előbb a kambodzsai keresetre válaszként adott, a térkép érvényességét megkérdőjelező thaiföldi érveket vette sorra, majd Thaiföldnek a tévedésre való hivatkozása kapcsán bocsátkozott nemzetközi jogi fejtegetésekbe. Végül az 1904 és 1907 közötti határ-megállapodásokkal foglalkozott és mondott ki ezekkel kapcsolatban fontos megállapításokat.

Az ítéletben a Bíróság 9:3 arányban úgy döntött, hogy a Preah Vihear-i templom Kambodzsa szuverenitása alá tartozó területen helyezkedik el, illetve 9:3 és 7:5 arányban azt is kimondta, hogy Thaiföldnek ki kell vonnia a katonáit a térségből és köteles

⁷ Ciorciari, John D.: Thailand and Cambodia: The Battle for Preah Vihear. Stanford Program on International and Cross-Cultural Education, Freeman Spogli Institute for International Studies. 1. o. <http://iis-db.stanford.edu/docs/379/Prihear.pdf> [2020.10.20.]

⁸ Kardos Gábor – Lattmann Tamás (ed.): Nemzetközi jog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 101. o.

⁹ Wagner i. m. 7. bek.

¹⁰ Ezentúl hivatkozott még az 1937. évi francia-sziámi szerződés egyes rendelkezéseire, az 1946. évi francia-sziámi megállapodásra és az 1928. évi, a nemzetközi viták békés rendezésére vonatkozó genfi Általános Aktára is. Lamm i. m. 131. o.

visszaszolgáltatnia Kambodzsának a templomból 1954 óta elszállított tárgyakat.

Jelen tanulmány a következőkben a Békepalotában kimondott legfontosabb megállapításokat igyekszik górcső alá venni.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság számára tett alávetési nyilatkozatok közötti kapcsolat kérdése¹¹ az ICJ történetében számos ügy,¹² köztük Preah Vihear kapcsán is felmerült. Thaiföld első pergátló kifogásának lényege az volt, hogy véleménye szerint az 1950-ben tett alávetési nyilatkozata az 1929. szeptember 20-án az Állandó Nemzetközi Bíróság számára tett nyilatkozat 1940-ben, majd 1950-ben történő meghosszabbítását jelentette. Mivel azonban - szövegezte a thaiföldi kormány érve - Thaiföld csak 1946. december 16-án, azaz nyolc hónappal az Állandó Nemzetközi Bíróság megszűnte után vált az ENSZ és a Nemzetközi Bíróság Statútumának részesévé, így az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a megszűnése még az ENSZ-be való belépés előtt érvénytelenítette a thaiföldi alávetési nyilatkozatot. Azaz Thaiföld lényegében 1950-ben már egy nem létező bíróság számára hosszabbította meg az eredeti nyilatkozatot, és mint ilyen, az nem lehet kötelező. Ezt az álláspontját igyekezett alátámasztani azzal is, hogy helyzetét azonosította Bulgáriának az izraeli-bolgár légi incidens ügyében fennálló szituációjával. Ez utóbbi ügyet azért nem volt joghatósága érdemben tárgyalnia a Bíróságnak, mert Bulgáriának az Állandó Nemzetközi Bíróság számára tett alávetési nyilatkozata még a Bíróság megszűnése előtt lejárt és azt az ország nem újította meg a későbbiekben. Thaiföld szerint a két eset megfelel egymásnak.

A Bíróság ugyanakkor rámutatott, hogy *lényeges különbség van aközött, hogy egy ország alávetési nyilatkozata lejár és azt azután szándékosan nem újítja meg, vagy pedig egy bíróság megszűnése ellenére is tesz nyilatkozatot, amely logikusan csak az újonnan létrejövő bíróság tekintetében bírhat relevanciával*, a már megszűnttel kapcsolatban nem. A Bíróság szerint Thaiföld 1950. május 20-i deklarációja semmiképpen sem irányulhatott az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságának elfogadására, hiszen a thaiföldi kormány, amikor a deklarációt megtette, jól tudhatta, hogy ez a bíróság már régen megszűnt. Tehát a május 20-i deklarációval Thaiföld csakis a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát ismerhette el.¹³

Miután a Bíróság leszögezte, hogy a deklaráció tárgya csak az ICJ lehetett, megvizsgálta a nyilatkozat megfogalmazását is, hogy kiderítse, világosan kiderül-e belőle Thaiföldnek a kötelező joghatóság elismerésére irányuló szándéka. A Bíróság arra a megállapításra jutott, hogy Thaiföld a Statútum 36. cikk 2. bekezdésének megfelelően egyértelműen kinyilvánította szándékát.¹⁴

Thaiföld egy másik fontos érve a fentieket követően az volt, hogy álláspontja szerint a szándék, ha azt még bizonyítani is lehet, önmagában megfelelő aktus nélkül nem keletkeztet kötelezettséget, azaz bizonyos formai követelmények megléte nélkül nem érvényes az alávetés. Erre az érve válaszul a Nemzetközi Bíróság kimondta, hogy *a joghatósági nyilatkozatokkal kapcsolatban egyetlen alaki követelmény létezik, mégpedig az, hogy a Statútum 36. cikk 4. bekezdésének megfelelően a nyilatkozatot az adott állam az ENSZ főtákaránál tegye le.*¹⁵ A Bíróság szerint Thaiföld ennek a követelménynek is eleget tett, tehát elfogadta a Bíróság joghatóságát.

A hallgatóságos beleegyezés (acquiescence) kapcsán kifejtett bírói okfejtés jelenti az ügy egyik kulcsmozzanatát, mivel a bíróság érvelése alapján Thaiföld hallgatóságosan

¹¹ Hahn, Hugo J.: Continuity in the law of international organization. Duke Law Journal 1962/3. 379-422. o. <http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1814&context=dlj> [2020.10.20.]

¹² A későbbiekben például a Nicaragua-ügy volt az egyik leghíresebb eset, amelyben terítékre került az Állandó Nemzetközi Bíróságnak tett alávetési nyilatkozatok érvényességének kérdése.

¹³ Cambodia v. Thailand, Preliminary Objections. 34. o.

¹⁴ Cambodia v. Thailand, Preliminary Objections. 31-32. o.

¹⁵ Uo.

beleegyezett a Preah Vihear-i térségnek (az egyébként eredetileg kötelező erővel nem bíró) térkép szerinti felosztásába. Ez a beleegyezés kötelezi őt: a térkép hosszú éveken át történő hallgatólagos elfogadása kizárja az azzal ellentétes perbeli előadást (estoppel).

Míg az egyoldalú állami aktusok kezdetben nem bírtak jogi relevanciával, a történelem során fokozatosan váltak jogforrásokká, s ma már olyan egyértelmű állami akaratnyilatkozatoknak tekintjük őket, amelyek nemzetközi síkon joghatás kiváltása céljából jöttek létre.¹⁶ Az egyoldalú állami aktusnak több formája is lehet, tipikus esete, amikor egy állam megígér egy bizonyos magatartást, illetve kinyilvánítja az erre irányuló szándékát. Azonban az egyoldalú állami aktusok egyik legtöbb vitát kiváltó példája minden bizonnyal a hallgatólagos beleegyezés.

A hallgatás nemzetközi jogi megítélése rendkívüli módon megosztja a jogtudományt, de az mindenképpen igaz, hogy a fogalom nem tartozik a szigorú értelemben vett egyoldalú aktusok közé.¹⁷ Ahhoz ugyanis, hogy egyoldalú nyilatkozatról legyen szó, általában szükséges a nyilatkozat nyilvános, kifelé irányuló jellege, a pontos fogalmazás és a vállalt kötelezettség címzettjeinek azonosíthatósága,¹⁸ és ez a hallgatás vonatkozásában, szól egyes szerzők érve, nem feltétlenül áll fenn. Léteznek olyan vélemények, miszerint a hallgatást egyáltalán nem lehet aktusnak tekinteni, míg mások úgy vélik, hogy a hallgatás aktus ugyan, de nem válthat ki joghatást, mert hiányzik az intencionális elem. Bizonyos szerzők ugyanakkor a hallgatást is joghatást kiváltó aktusnak tekintik, amely egyszerűen annyiban különbözik más aktusoktól, hogy az intencionális elem kifejezése speciális módon történik. Vannak bizonyos esetek, amikor ez utóbbi értelmezés helyénvaló: ki lehet fejezni a szándékot például elismerés vagy – az elemzésünk szempontjából releváns – beleegyezés esetén.¹⁹

Amennyiben egy egyoldalú állami aktus valóban jognyilatkozatot jelent, az automatikusan aktiválja az estoppel nevű jogtechnikát is, amely azt jelenti, hogy egy eljárás során kizáródnak azok a perbeli előadások, amelyek ellenkeznek a peres fél tényeivel, egyoldalú nyilatkozataival. Tehát egy nemzetközi jogi mechanizmusról van szó, amely elsősorban a jogbiztonságot szolgálja azáltal, hogy általa kivédhető, hogy az államok a saját nyilatkozataikkal ellentétesen, azaz következtlenül cselekedjenek egy adott ügyben, „kihátráljanak”²⁰ saját jognyilatkozataik mögül. Az estoppel „jogi kötőereje” a jóhiszeműség elvén alapul.²¹

A Preah Vihear-i ügyben a hallgatólagos beleegyezés a bírói érvelés kulcselemét jelentette, hiszen a Bíróság a thaiföldi érveket megcáfoló gondolatmenete nagy részét erre a mozzanatra építette. Thaiföld egyik fő érve az volt, hogy a térkép, mivel azt nem a szerződés által előírt vegyes bizottság készítette, nem lehet kötelező erejű, ráadásul hibásan tünteti fel a határvonalat (a térképen kijelölt határ nem felel meg a szerződésben lefektetett vízválasztóvonal-elvnek), és a dokumentumot hivatalosan a thaiföldi kormány nem is ismerte el soha. A Bíróságnak a thaiföldi érvre azonban az volt a válasza, hogy *az igazi kérdés tulajdonképpen nem az, hogy a térkép eredetileg kötelező erejű volt-e vagy sem, s hogy a határvonal megfelel-e a vízválasztóvonalnak vagy nem, hanem hogy a felek a vitatott térképet elfogadták-e mint a Preah Vihear-i térségbeli demarkációs munkálatok eredményét, mert ha igen, akkor egyúttal jogilag kötelező erővel is felruházták.*²²

A Bíróság véleménye szerint *ez az elfogadás nem kell feltétlenül explicit és hivatalosan is kinyilatkoztatott természetű legyen: ha Thaiföld mintegy „ráutaló*

¹⁶ Csatlós Erzsébet: Az egyoldalú állami aktusok nemzetközi jogi helyzete. In: Miskolci Jogi Szemle 2010/1. p. 132

¹⁷ Uo. 136. o.

¹⁸ Kardos – Lattmann i. m. 58. o.

¹⁹ Csatlós i. m. 136. o.

²⁰ Kardos – Lattmann i. m. 58. o.

²¹ Csatlós i. m. 137. o.

²² Cambodia v. Thailand. 22. o.

magatartásával” hallgatólagosan beleegyezett a térkép használatába, akkor az jogi kötőerejű állami aktusnak minősül. A Bíróságnak tehát azt kellett megvizsgálnia, hogy Thaiföld magatartása hallgatólagos beleegyezésnek minősül-e. A tények megvizsgálásával arra az eredményre jutott, hogy igen: miután a térkép elkészült (amelynek elkészítésére egyébként éppen a sziámi fél kérte fel a franciákat), azt elküldték a sziámi félnek is, amely akkor egyáltalán nem kifogásolta a megrajzolt határvonalat (csak hosszú évekkel később említette először a sérelmeit), sőt, a sziámi belügyminiszter megköszönte a térképet, és annak sokszorosítását kérte a francia féltől. Ugyancsak a hallgatólagos beleegyezést bizonyítja, hogy 1930-ban a sziámi herceg meglátogatta a Preah Vihear-i templomot, amelyen a látogatáskor francia zászló volt kitűzve, de azt a herceg egyáltalán nem tette szóvá. *A Bíróság szerint a tiltakozás hosszú ideig történő elmaradása hallgatólagos beleegyezésnek minősül („qui tacet consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset”), amelyet az sem módosít, hogy kerületi szinten ellenvetéseket fogalmaztak meg a térképpel kapcsolatban: mivel a központi vezetés nem emelt szót a térkép ellen, hallgatólagosan beleegyezett a térkép használatába, s ezáltal jogi kötőerővel rendelkező aktust tett.*²³ A Bíróság ezt a gondolatot továbbszöve *alkalmazta az estoppel jogtechnikát, azaz kijelentette, hogy a hallgatólagos beleegyezés ténye kizárja Thaiföld számára azt a lehetőséget, hogy a térkép elfogadását utólagosan megtagadja.*

A nemzetközi jogi szakirodalom elismeri, hogy *a két fogalommal (a hallgatólagos beleegyezéssel és az estoppellel) való részletes foglalkozás nívóumnak számított, ugyanakkor megemlíti bizonyos hiányosságokat, legfőképpen a fogalmak nem kellően pontos tisztázását.*²⁴ Először is, érdemes megemlíteni, hogy az estoppelt értelmezők számára máig fontos kiindulópontot²⁵ jelentő definíció valójában nem is az érdemi ítéletben, hanem az ahhoz csatolt egyik ellenvéleményben található, amelyet Spender bíró fogalmazott meg, miután az ítéletben foglalt estoppel-meghatározást túl tágának tartotta.²⁶ Másodsor, a hallgatólagos beleegyezés kapcsán is léteznek olyan vélemények, amelyek a fogalom óvatosabb használatára intenek, mondván, hogy a „hallgatás beleegyezés” elv kapcsán sokszor nagyon nehéz definiálni, hogy pontosan mit jelent a hallgatás és az inaktivitás.²⁷ Harmadsor, ahogy Malcolm N. Shaw,²⁸ Thomas Cottier és Jörg Paul Müller²⁹ jogászok rámutatnak, a Bíróság nem tisztázta azt sem, hogy mennyiben képes a hallgatólagos beleegyezés önmagában estoppelt keletkeztetni, vagy mennyiben szükségesek más feltételek is hozzá (Malcolm N. Shaw szerint a Preah Vihear-ügyben nem csupán a hallgatólagos beleegyezés játszott szerepet az estoppel alkalmazásában, hanem a szerződés szövegének értelmezése is.³⁰)

A nemzetközi jog egyik legfontosabb forrását képező nemzetközi szerződések számos szempontból meghatározóak. Átfogó rezsimek létrehozásával a nemzetközi közösség „törvényhozásaként” működnek, a nemzetközi közösség értékválasztását kifejezve és meghonosítva „szocializálnak”, és – mint ahogy az a Preah Vihear-i templom ügye esetén is fennállt – gyakran választóvonalakat húznak a szuverének közé, ezáltal megkísérelve

²³ Uo. 32-33. o.

²⁴ Wagner i. m. 4. bek.

²⁵ Shaw: i.m. 518. o.

²⁶ A bíró ellenvéleménye szerint az estoppel elv célja, hogy „megakadályozza az államokat abban, hogy olyan helyzetet támadjanak meg a Bíróság előtt, amellyel kapcsolatban világos és egyértelmű jelzést adtak más államoknak, vagy kifejezetten vagy hallgatólagosan.” Dissenting Opinion of Sir Percy Spender: I.C.J. Reports 1962. 143-144. o. <http://www.icj-cij.org/docket/files/45/4885.pdf> [2020.10.20.]

²⁷ Lam-Plattes, Tamara: The Temple Torn Between Two Nations: A Legal and Political Analysis of the On-Going Conflict Over the Preah Vihear Temple on the Cambodian-Thai Border. University of San Francisco School of Law. 10-11. o. <http://www.usfca.edu/law/docs/templeorn> [2020.10.20.]

²⁸ Shaw i. m. 518-519. o.

²⁹ Cottier, Thomas – Müller, Jörg Paul: Estoppel. Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2007. bek. 6. http://www.mpepil.com/subscriber_article?id=/epil/entries/law-9780199231690-e1401 [2020.10.20.]

³⁰ Shaw i. m. 518-519. o.

nyugvópontra juttatni vitáikat.³¹

Éppen a szerződések elterjedtségével magyarázható, hogy a legtöbb politikai és jogi vitának általában van szerződésértelmezési dimenziója: a felek ilyenkor egyetértenek abban, hogy a szerződés kötelezi őket, de nagyon különböznek abban, hogy pontosan miben is áll a teendőjük. Ebből a szempontból kardinális pontot jelent, hogy például hogyan lehet szerződésekhez fenntartásokat fűzni, hogyan lehet a szerződéseket módosítani, megváltoztatni, mi a kapcsolat az egymást követő szerződések között, mikor és hogyan szűnnek meg a szerződések, és végül – és elemzésünk szempontjából ez a kérdés a legrelevánsabb – mikor nyilvánítható érvénytelennek, ezen belül semmisnek vagy megtámadhatónak egy szerződés. Ezen kérdések részletes szabályozását 1969 óta megtaláljuk a szerződések jogáról szóló Bécsi szerződésben (a szerződés 1980 óta hatályos), amelynek létrejöttéhez nagymértékben hozzájárult a Nemzetközi Bíróság joggyakorlata – a tévedés pontos meghatározására például elsőként éppen a Preah Vihear-i templom ügye kapcsán került sor.

A szerződések érvénytelenségének két fő fajtája a semmisség és a megtámadhatóság. Míg a semmisségi ok a felek akaratától függetlenül merülhet fel, addig a megtámadhatósági okot a sérelmet szenvedett fél hozhatja fel és viheti sikerre megfelelő bizonyítás esetén. Értelemszerűen ez utóbbi politikailag és jogilag is fontos eszköz lehet a szerződő felek számára. A megtámadhatóság több esetben is felmerülhet (pl. meghatalmazás túllépése, megtevesztés, megvesztegetés), jelen ügyben a tévedés fogalma került a fókuszba.

Thaiföld a korábbiakban tárgyalt érvei mellett, illetve azoknak a Bíróság általi megcáfolására reagálva egy további érvet hozott fel igazságbizonyításához: véleménye szerint, ha a sziámi-thaiföldi hatóságok úgy is viselkedtek, mint akik a térképnek kötelező jogi erőt tulajdonítanak, azt csak azért tették, mert a térkép elfogadásakor tévedésben voltak. A tévedés olyan tényre vagy helyzetre vonatkozik, amelyet az adott állam a szerződés megkötésekor létezőnek feltételezett, s amely lényeges alapul szolgált ahhoz, hogy a szerződést magára nézve kötelező hatályúnak ismerje el³² - Thaiföld úgy érvelt, hogy ő is tévedés miatt fogadta el a templomot valójában Kambodzsának tulajdonító térképet.

A Bíróságnak tehát górcső alá kellett vennie a tévedés fogalmát, amelynek nyomán egy *meglehetősen fontos feltételt szabott*: „...egy fél nem hivatkozhat tévedésére, mint hozzájárulását lerontóra, ha ezen tévedés előidézéséhez a saját magatartásával hozzájárult, ha elkerülhette volna a tévedést, illetve ha a körülmények olyanok voltak, hogy azok a tévedés lehetőségére figyelmeztettek.”³³ A Bíróság, miután számba vette a térképet felülvizsgáló sziámi felek képzettségét, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a feleknek tisztában kellett lenniük a templom jelentőségével, s ennek ellenére elfogadták a térképet minden külön vizsgálat nélkül. Ráadásul, mint ahogy arról már a hallgatólagos beleegyezés kapcsán is szó volt, a sziámi-thaiföldi hatóságok részéről a templom hovatartozásának sérelmezésére csak több évtizeddel később került először sor.

Ezzel a szűkítő jellegű megfogalmazással a Bíróság egy olyan tévedésfogalmat hozott létre, amellyel elejét vette annak, hogy a felek önkényesen visszaéljenek a tévedéssel mint megtámadási lehetőséggel és ezáltal megsértsék a szerződések jóhiszemű teljesítésének elvét. A Bíróság ezen szűkítő megközelítését későbbi ICJ-esetek során is idézték, tágabb nemzetközi jogi jelentősége pedig, mint már fentebb említésre került, abban rejlik, hogy a szerződések jogáról szóló Bécsi szerződés kodifikációjakor is figyelembe vették, és annak 48. cikkébe belefoglalták,³⁴ így a Preah Vihear-i templom ügye méltán vált híressé a nemzetközi

³¹ Kardos – Lattmann i. m. 67. o.

³² Uo. 101. o.

³³ Cambodia v. Thailand. 26. o.

³⁴ Fitzmaurice, Malgosa: Treaties. Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2010 http://www.mpepil.com/subscriber_article?script=yes&id=/epil/entries/law-9780199231690-

jogi tévedésfogalom tisztázásának köszönhetően.

A Preah Vihear-i templom ügye a nemzetközi szerződések jogával kapcsolatban egy további fontos elemet tárgyalt: a határszerződésekhez függelékként csatolt térképek joghatásáról is nyilatkozott. Ez a kérdés képezi talán az ügy legérdekesebb aspektusát, mivel a térképpel kapcsolatos okfejtés a klasszikus jogászai érvelés eklatáns példáját jelenti.

A Bíróság a tárgyalás elején megállapította, hogy a térképnek eredetileg egyáltalán nem volt kötelező jellege.³⁵ Viszont, mint ahogy az a hallgatólágos beleegyezés kapcsán már említésre került, a Bíróság az érvelését egy alapvetően eltérő logikára építette: *nem azt vizsgálta meg, hogy eredendően minek volt és minek nem volt kötelező jellege (hiszen ekkor a szerződés szövege lett volna mérvadó a térképpel szemben), hanem azt, hogy ezekkel szemben milyen álláspontot, viselkedést tanúsítottak a felek.* Thaiföld viselkedése a térképpel kapcsolatban hallgatólágos beleegyezés formájában jelentkező egyoldalú állami aktust jelentett, amely a térképet is jogi erejű dokumentummá tette. A Bíróság tehát az eredetileg kötelező jogi erővel nem rendelkező függeléket a feleket is kötő jogi erejű dokumentummá „léptette elő”, amely még a szerződés szövegével szemben is prioritást élvezett.

A Bíróság okfejtésének végén a szerződés értelmezését is megtette, amelyből szintén a térkép elsőbbségét olvasta ki. Véleménye szerint ugyanis a szerződő felek azt tartották szem előtt a határszerződés megkötésekor, hogy stabil és végleges megoldásra jussanak, és épp ezért iktatták be az 1904-es szerződésbe a vízválasztóvonalra való utaláson túlmenően, hogy a határt majd a helyszínen kell kijelölni, mert tudták, hogy egyedül csak a vízválasztóvonalra való utalás nem fog stabil eredményre vezetni. Tehát a Bíróság a szerződés értelmezése alapján is arra a következtetésre jutott, hogy a térképen feltüntetett vonal jelenti az érvényes határt a térségben, azaz a Preah Vihear-i templom Kambodzsa-hoz tartozik.³⁶

Bár már az ítélet meghozatalakor is felmerültek bizonyos *aggályok a szerződés szövegétől való elrugaszkodással kapcsolatban*,³⁷ összességében a Bíróságnak a térképekkel kapcsolatos okfejtése *meghatározónak tekinthető a későbbi határviták kapcsán is, hiszen az ICJ lefektette, hogy a szerződés törzsszövegét nem képező térképeknek is lehet jogi ereje*, amennyiben a felek olyan jellegű magatartást tanúsítanak vele kapcsolatban.³⁸ Ennek a mozzanatnak különös jelentősége van napjainkban is: számos területi vita vár megoldásra, amelyekben térképeknek is fontos szerepe lehet (Kuril-szigetek, Dokdo-Takeshima-szigetek).³⁹

A Preah Vihear-i templom ügye a Nemzetközi Bíróság ismertebb jogesetei közé tartozik, köszönhetően annak, hogy a hágai Békepalotában több fontos kérdéssel kapcsolatban is jelentős – ha a nemzetközi jogi szakirodalomban nem is teljes egyetértést kiváltó – kijelentés hangzott el. A Bíróság ítéletével kapcsolatban a leginkább méltatott mozzanat a tévedés fogalmának szűkítő jellegű definiálása, de fontos értelmezések hangzottak el a hallgatólágos beleegyezés és az estoppel fogalmával kapcsolatban is. A térképek joghatásának tisztázása és akár szerződésekkel szembeni prioritásának kimondása is úttörőnek számít, hiszen ezáltal a korábban csupán kiegészítő jellegű dokumentumok a határ-megállapodási

e1481&recno=6&searchType=Quick&query=law+of+treaties [2020.10.20.]

³⁵ Uo. 21. o.

³⁶ Fitzmaurice i. m. 34-35. o.

³⁷ Quintana bíró ellenvéleményében úgy fogalmazott, hogy a szerződés szövegétől nem lehet eltérni, annak prioritást kell élveznie, mivel a szerződő felek valódi szándéka az volt, hogy a vízválasztóvonalon húzzák meg a határt, és ezen az sem változtat, hogy az attól eltérő határt feltüntető térképhez igazodtak a következő évtizedekben. Dissenting Opinion of Judge Moreno Quintana: I.C.J. Reports 1962. <http://www.icj-cij.org/docket/files/45/4881.pdf> [2020.10.20.]

³⁸ Pesch, Sebastian Tho: Maps. Max Planck Encyclopedia of Public International Law, 2013. bek. 9. http://www.mpepil.com/subscriber_article?script=yes&id=/epil/entries/law-9780199231690-e1067&recno=1&searchType=Quick&query=map [2020.10.20.]

³⁹ Wagner i. m. 7. bek.

szerződések integráns részévé váltak.

A Bíróság kijelentéseinek kritikusai ugyanakkor egyrészt a hallgatólagos beleegyezés és az estoppel fogalmainak túl tág értelmezésére, másrészt a térképek szerződésekkel szembeni túlzott felértékelésére hívják fel a figyelmet. Továbbá, a konkrét jogi megoldások elemzésén túl, az ügy tágabb kontextusát figyelembe véve még két gyakori kritika szokott megjelenni a szakirodalomban. Először is, egyes kritikusok szerint a Bíróság nem vette kellően figyelembe a kolonializmus teremtette helyzetet, azaz azt, hogy a 20. század elején Kambodzsa és Thaiföld között az alkuerőt illetően meglehetősen egyenlőtlenség állt fenn: míg Kambodzsa nevében tulajdonképpen a nagyhatalom Franciaország tárgyalta, Thaiföld egy kis, nem gyarmatosított ázsiai országgént lépett fel, értelemszerűen sokkal kisebb alkuerővel. Ahogy Tamara Lam-Plattes jogász fogalmaz: Thaiföld nem gyarmatosított országgént folyamatos fenyegetettségben érezhette magát a franciák által igazgatott Kambodzsa szomszédságában, így érthető, ha a gyarmatosítástól való félelem okán nem hangoztatta – például a Preah Vihear-i templomot Kambodzsának odaítélő térképekkel kapcsolatos – ellenvetéseit.⁴⁰ Thaiföld ráadásul szegény ázsiai országgént eleve nem rendelkezett azokkal az anyagi és tudományos forrásokkal, amelyek a határ kijelölése kapcsán Franciaországgal azonos beleszólási lehetőséget nyújtottak volna számára (ez adhat magyarázatot arra is, miért egy francia bizottságot kért fel Sziám 1907-ben a határ térbeli kijelölésére és a térkép elkészítésére).

A templom ügyét érintő másik, az előbbihez részben kapcsolódó kritika a Bíróság túlságosan jogtechnikus szemléletű hozzáállását bírálja. A Bíróság szinte egyáltalán nem vette figyelembe a kérdés komplex és érzékeny történelmi-kulturális háttérét, a két ország párhuzamosan létező narratíváját a templomot illetően. A szűk technikai értelmezés 1962-ben rövidtávon elkerülte a politikai viszály elmérgesedését, de nem volt képes hosszú távon megoldani a történelmi-normatív vitát.⁴¹

Ez utóbbi kritika jogosságát támasztja alá az a tény, hogy a Preah Vihear-i kérdés valóban a mai napig nem oldódott meg: legutóbb 2008-ban, a templom UNESCO Világörökségi Listájára való felkerüléskor lángoltak fel a hosszú évtizedek óta fennálló indulatok. Bár a jelölést egy ideig közösen menedzselte a két ország, az együttműködés egy idő után megszakadt, és végül a templom kambodzsai műemlékként került fel a listára, ezzel komoly társadalmi és politikai vitát generálva a két országban. Kambodzsában szimpátiatüntetéseket szerveztek, míg a thaiföldi fél megnövelte a katonai jelenlétét a templom körül és annak tágabb körzetében is (a kérdést egyébként tovább bonyolítja, hogy a templomot a thaiföldi oldalról sokkal könnyebben meg lehet közelíteni, mint Kambodzsából).⁴²

Az 1962-es ítélet vitamegoldási erejének hiányát bizonyítja továbbá az a tény, hogy Kambodzsa 2011-ben kiegészítő ítéletért folyamodott a Nemzetközi Bírósághoz, amelyben egyrészt ideiglenes intézkedések megtételét kérte, másrészt arra kérte a Bíróságot, hogy tisztázza, mit jelent „Preah Vihear és körzete” kifejezés, valamint Thaiföldnek az a kötelezettsége, hogy a terület integritásának tiszteletben tartása érdekében „vonja ki csapatait” a templom körzetéből. A Bíróság négy ideiglenes intézkedést hozott, amelyek közül minden bizonnyal a legérdekesebb az, amelyik a Preah Vihear-i templomot és körzetét demilitarizált övezetté nyilvánította.⁴³ A Bíróságnak ez a lépése különösen figyelemreméltó, ugyanis olyan döntést hozott, amely jóval meghaladta Kambodzsa eredeti kérését, ráadásul az ilyen jellegű,

⁴⁰ Lam-Plattes: i.m. 12-13. o.

⁴¹ Ciorciari: i.m. 2. o.

⁴² Kádas: i.m. 32-35. o.

⁴³ Request for interpretation of the judgment of 15 June 1962 in the Case concerning the Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand), Order of 18 July 2011: I.C.J. Reports 2011. <http://www.icj-cij.org/docket/files/151/16564.pdf> [2020.10.20.]

általában békeszerződések által meghozott rendelkezések nem jellemzőek az ICJ gyakorlatára.⁴⁴ Az ítélettel kapcsolatos vélemények egyben azt is felfedik, hogy igen eltérő elképzelések élnek az ICJ nemzetközi viták megoldásában vállalt szerepével kapcsolatban.

A Preah Vihear-i kérdés tehát a mai napig megoldatlan területi vitát jelent. A történelem bebizonyította, hogy a Bíróság 1962-es jogtechnikai jellegű okfejtése sajnos nem volt elegendő a kérdés megoldásához. A megoldási javaslatokat illetően a szakirodalomban igen eltérő vélemények léteznek - ezt a 2011-es kiegészítő ítélet rendelkezései kapcsán kialakult szakértői vita is bizonyítja. Míg egyes szerzők szerint az ICJ-nek a komplexebb társadalmi-történelmi kérdéseket is integrálnia kellene a Békepalota falai közé, más vélemények szerint bírói intézményként ezt nem tudja és nem is szabad megtennie.

Abban ugyanakkor minden szakértő egyetért, hogy a kérdés megoldása mind a két ország lakosai, mind a nemzetközi közösség számára mielőbb kívánatos lenne.

„A templom jelentéssel bír – mind kulturális szimbólumként, mind vallási-imádkozási helyszíneként – a határ mindkét oldalán élő emberek számára. Igazság szerint a Preah Vihear környékén élő emberek többsége közös ősektől származó távoli rokon, akik csupán önkényesen meghúzott államhatárok miatt szakadtak el egymástól. A két oldal sokat nyerhetne egy kölcsönös hozzáférési egyezményvel. Preah Vihear nem fiatal thai földi és kambodzsai katonák temetője, hanem turistákat vonzó mágnes és a határokon átnyúló kulturális tradíciók fényes példája kellene, hogy legyen.”⁴⁵

⁴⁴ Wagner: i.m. 10. bek.

⁴⁵ Ciorciari: i.m. 3. o.

Mogyorósi, András¹

**Court-packing:
Rebirth of political plans to expand the Supreme Court of the United States**

I. Introduction

In the recent past, with the utmost politization of judge selection to the United States Supreme Court, several developments profoundly altered the confirmation process.² Although the confirmation process leading to the appointment of a Justice to the Supreme Court includes several steps that have been, to a varying degree, altered along the 230-year history of the Court, the two most important measures are, without a doubt, nomination of the candidate Justice by the sitting President of the United States and confirmation by the Senate, i. e. the upper House of Congress. The process to be followed is described in the Constitution of the United States³ but tradition played a non-negligible role in shaping current formalities. Undoubtedly, the „grilling” before the Judiciary Committee of the Senate provides the nominee with the most substantive opportunity to impress legislators.

Up until 1975, Senate rules included an optional requirement of a two-third majority to advance nominations for executive, judicial and Supreme Court benches to a vote. This regulation was changed to a 60% majority required for a filibuster⁴ in 1975. However, after less than four decades, in 2013, the Democratic majority of the Senate excluded the applicability of a filibuster from the confirmation processes of executive branch and judicial nominees. It has to be noted that this momentous legislative step, although did not incorporate similar alterations to the confirmation process of prospective Supreme Court judges, certainly served as a welcome point of reference to Republicans in 2017. At that time, Republicans, holding a majority in the Senate, introduced rules by which filibuster efforts could be neutralized by a simple majority, i. e. 51 votes. This is called the nuclear option, referring, by analogy, to the fact that nuclear arms are the most efficient class of offensive warfare. In a similar fashion, nuclear option is a forceful parliamentary procedure that, by a mere 51-vote majority overrides the need for a 60-vote majority to conclude deliberations in the Senate.⁵

Taken altogether, according to current regulation, a successful appointment to the United States Supreme Court essentially does not require more than a presidential nomination of a reasonably suitable candidate and a concurring Senate supporting the nomination of the proposed Justice. In other words, a party holding the Presidency as well as a majority in the Senate does not need bipartisan support to elevate new members to the Supreme Court. This fact is reflected in the Senate confirmation vote counts of the three Associate Justices

¹ Associate Professor, Faculty of Social Studies and Health Sciences, Károli Gáspár University, Budapest, Hungary

² The term „confirmation process”, as used in current review, encompasses the procedurally separate steps of nomination, confirmation, and appointment.

³ Article II, Section 2, Clause 2 of the Constitution of the United States. This clause is frequently referred to as the Appointments Clause, demonstrating a clear example of checks and balances put forward by the Constitution of the United States.

⁴ With the Senate reasonably balanced (less than 60 votes for either Republicans or Democrats), a successful filibuster prevents the Senate from voting on the nominee. This way, a filibuster could indefinitely prolong the confirmation process and, ultimately, prevent the candidate from joining the Supreme Court.

⁵ More on filibuster and the nuclear option: Gregory J. Wawro, Eric Schickler: Reid's Rules: Filibusters, the Nuclear Option, and Path Dependence in the US Senate. *Legislature Studies Quarterly*, 2018 November, Vol. 43, No. 4, pp. 619-647.

appointed to the Supreme Court since 2017: Neil Gorsuch (confirmation: April 7, 2017, vote: 54-45), Brett Kavanaugh (October 6, 2018, vote: 50-48), and most recently, on October 26, 2020, Amy Coney Barrett (vote: 52-48). All three votes happened, with minor exceptions, along party lines, with all three Associate Justices having been nominated by the Republican Donald J. Trump, 45th President of the United States, bringing up the number of Republican-nominated Supreme Court Justices to six, while the number of Justices nominated by Democratic presidents currently remains at three. Although there have been notable exceptions to this rule,⁶ it is fair to state that during their tenure on the Supreme Court, a substantial majority of Justices displayed a world view that was fairly close to their respective nominating President's political program. Based on the momentous role of the Supreme Court in the political, economic, and societal life of the United States in the last nearly two-and-a-half centuries, and considering the composition and expected life span of current Justices, one could easily conclude that the upcoming decades will be, without a doubt, an era of judicial conservatism of the Supreme Court.

Unless, of course, the composition of the Supreme Court could somehow be altered resulting in a more left-leaning judicial body. This manuscript reviews the past and possible future of one of the legislative tools the Democrats likely will consider utilizing in their effort to alter the political inclination of the Supreme Court: *court-packing*.

II. Composition of the Supreme Court in a historic perspective. Court-packing in the 19th century

The Supreme Court of the United States was created by the Constitution of the country in 1789. Importantly, the Supreme Court is the only judicial body specifically established by the Constitution. However, the Constitution does not include regulations regarding the number of Justices serving on the Court.

The size of the Supreme Court was, in fact, initially determined by the Judiciary Act of 1789 that set the number of sitting Justices at six. As the number of Justices is not determined by an explicit regulation in the Constitution, altering the size of the Court does not necessitate a lengthy process involving the amendment the Constitution. Consequently, the number of Justices was altered numerous times in the history of the Supreme Court, by laws that required only a simple majority in the Houses of Congress. After an inconsequential switch to five Justices in 1801 and a return to six members in 1802, the Court's size was increased to seven in 1807, to nine in 1837, and to ten in 1863. In 1866, legislation was passed to decrease the number of Justices to seven, but this was replaced within three years by the Judiciary Act of 1869 that contains legislation pegging down the number of Supreme Court Justices to nine (the Chief Justice and eight Associate Justices) up until current times.⁷

Some of the above-mentioned changes in the number of Supreme Court Justices in the 19th century were likely due to political reasons. In particular, the expansion of the

⁶ Chief Justice Earl Warren was nominated by President Dwight Eisenhower, but, contrary to expectations, Warren served as one of the most liberal Chief Justices in the history of the Supreme Court. Eisenhower later called the nomination of Warren "the biggest damn fool mistake I ever made". See in Michael O'Donnell: *Commander v. Chief. The lessons of Eisenhower's civil-rights struggle with his Chief Justice Earl Warren.* The Atlantic, April 2018.

Available at: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/04/commander-v-chief/554045/>. Last accessed on November 13, 2020.

⁷ „Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That the Supreme Court of the United States shall hereafter consist of the Chief Justice of the United States and eight Associate Justices, any six of whom shall constitute a quorum; and for the purposes of this act there shall be appointed an additional associate justice of said court.” *Judiciary Act of 1869, §1.*

membership of the Supreme Court from nine to ten in 1863 (in the midst of the Civil War!) is well documented and is, at the same time, called the first court-packing plan.⁸ Briefly, first as a prelude to the 1863 court-packing, vacancies on the Supreme Court made it possible for President Abraham Lincoln to appoint Justices supporting the preservation of the Union and the abolition of slavery in 1862. Later, with the help of Congress, he was able to reduce the number of Southern Justices on the Court to 2, and finally, in March 1863 the number of Supreme Court Judges was increased from nine to ten, providing Lincoln and the Republican Congress with another opportunity to appoint a Judge sympathetic to their cause. After the successful efforts by Lincoln in 1863, there were no attempts to pack the Court, up until the presidency of Roosevelt.

III. Roosevelt and his attempt at court-packing

In 1932, both Franklin Delano Roosevelt and the Democratic Party won a landslide victory, undoubtedly at least in part due to the devastating implications of the global economic crisis. The President, as well as the newly elected Senate and House of Representatives emphasized the need for an enhanced role of the central government in the efforts against the global economic crisis. Already in the campaign leading up to the 1932 Presidential election, Roosevelt explicitly outlined the need for what he simply called the New Deal: „I pledge you, I pledge myself, to a new deal for the American people.”⁹

Implementation of the goals of the New Deal necessitated tremendous legislative efforts. Landmark legislation that was created within the framework of the New Deal included an entirely novel and historic approach to social welfare (Social Security Act) as well as to personal finances (establishment of the Federal Deposit Insurance Corporation and strengthening the supervisory and regulatory role of the Federal Reserve).¹⁰ In 1934, the Securities and Exchange Commission was created to supervise stock exchange activities (to prevent the practice of insider trading, among others). New Deal legislation, however, did not only concentrate on areas of social security and state supervision of financial life but regulated wide aspects of citizens' lives (e. g. Home Owners' Refinancing Act, Farm Mortgage Foreclosure Act, Farm Mortgage Refinancing Act, or the Public Utilities Holding Company Act).

It is no exaggeration to state that the New Deal aimed to transform essentially all aspects of life in the United States. Herbert H. Hoover, previous Republican President of the United States likened the New Deal to the policies implemented by European authoritarian (socialistic or fascistic) regimes and expressed his major misgivings about the New Deal, Roosevelt's all-encompassing plan: "... the New Deal is a definite attempt to replace the American system of freedom with some sort of European planned existence. ... Legislatures were told they "must" delegate their authorities. ...They all adopt Planned Economy. They regimented industry and agriculture.... They engaged in gigantic government expenditures. ... If there are any items in the stage in the march of European collectivism that the New Deal has not imitated it must have been an oversight."¹¹

⁸ Timothy Huebner: The First Court-packing Plan, SCOTUSblog, July 3, 2013. Available at: <https://www.scotusblog.com/2013/07/the-first-court-packing-plan/>. Last accessed on November 13, 2020.

⁹ Roosevelt's acceptance speech at the Democratic Convention on July 2, 1932. Available at: <https://www.fdrlibrary.org/dnc-curriculum-hub>. Last accessed on November 13, 2020.

¹⁰ „...there must be a strict supervision of all banking and credits and investments; there must be an end to speculation with other people's money...”. First inaugural address of Roosevelt, March 4th, 1933. Available at: <http://www.historyplace.com/speeches/fdr-first-inaug.htm>. Last accessed on November 13, 2020.

¹¹ Herbert H. Hoover: Crisis to Free Men. Address to the Republican National Convention, June 10, 1936. Available at: <https://publicpolicy.pepperdine.edu/academics/research/faculty-research/new-deal/hoover->

At this point, Republicans, condemned to a minority role by the 1932 elections, saw their most potent ally against Roosevelt and the Democrats in the Supreme Court that seemed to be the most effective force to derail or at least hinder the New Deal. The stance of the Supreme Court in the mid-1930s was without a doubt right-leaning,¹² and at the same time utterly critical of New Deal legislation. Between January 7, 1935 and June 1, 1936 the Supreme Court repealed numerous legislative acts that would have played substantive roles in the implementation of the principles of the New Deal.¹³ Reviewing the outcome of all these decisions, the Republican politician Hoover, understandably, expressed his gratitude and admiration towards the Court: „The American people should thank Almighty God for the Constitution and the Supreme Court.”¹⁴

The repeal of numerous key legislative acts of the New Deal raised major concern among the Democrats. Unsurprisingly, after the landslide victory of President Roosevelt in the 1936 elections, the time of reckoning arrived,¹⁵ with the explicit goal of altering the composition of the Supreme Court. Roosevelt, realizing of course that upon their confirmation, Justices of the Supreme Court are appointed for life terms, and removing them is a lengthy process with unpredictable results,¹⁶ decided to search for other options.

In his Fireside Chat on March 9, 1937,¹⁷ Roosevelt explained his decision to alter the composition of the Supreme Court: "In the last four years ... The Court has been acting not as a judicial body, but as a policy-making body. ... We have, therefore, reached the point as a nation where we must take action to save the Constitution from the Court and the Court from itself. We must find a way to take an appeal from the Supreme Court to the Constitution itself. We want a Supreme Court which will do justice under the Constitution and not over it. In forty-five out of the forty-eight States of the Union, judges are chosen not for life but for a period of years. In many States Judges must retire at the age of seventy. ... But all Federal Judges, once appointed, can, if they choose, hold office for life, no matter how old they may get to be. What is my proposal? It is simply this: whenever a judge or justice of any Federal

speeches/hh061036.htm. Last accessed on November 13, 2020.

¹² Judges generally thought of as potential supporters of the New Deal were „The Three Musketeers”, i. e. Associate Justices Louis Brandeis (1856-1941), Benjamin Cardozo (1870-1938), and Harlan Fiske Stone (1872-1946). „The Four Horseman”, i. e. Associate Justices Pierce Butler (1866-1939), George Sutherland (1862-1942), Willis Van Devanter (1859-1941), and James Clark McReynolds (1862-1946) were thought to be mainly against the policies of Roosevelt, while Chief Justice Charles Evans Hughes (1862-1948) and Associate Justice Owen Roberts (1875-1955) were considered swing votes of the Court.

¹³ These were: *Panama Refining Co. v. Ryan* (vote 8:1, repealed act: National Industrial Recovery Act), *Railroad Retirement Board v. Alton R. Co.* (vote 5:4, repealed act: Railroad Retirement Act), *Schechter Poultry Corp. v. United States* (vote 9:0, repealed act: National Industrial Recovery Act), *Louisville Joint Stock Land Bank v. Radford* (vote 9:0, repealed act: Frazier-Lemke Act), *Humphrey's Executor v. United States* (vote 9:0), *United States v. Butler* (vote 6:3, repealed act: Agricultural Adjustment Act), *Carter v. Carter Coal Company* (vote 5:4, repealed act: Bituminous Coal Conservation Act, 1935), *Ashton v. Cameron County Water Improvement Dist. No. 1* (vote 5:4, repealed act: Municipal Bankruptcy Act, 1934), *Morehead v. New York ex rel. Tipaldo* (vote 5:4, repealed act: New York Minimal Wage Statute, 1933).

¹⁴ Herbert H. Hoover: Crisis to Free Men. Address to the Republican National Convention, June 10, 1936. Available at: <https://publicpolicy.pepperdine.edu/academics/research/faculty-research/new-deal/hoover-speeches/hh061036.htm>. Last accessed on November 13, 2020.

¹⁵ Mogyorósi András: Roosevelt és a Legfelsőbb Bíróság küzdelme a New Deal fölött. In *Jogelméleti Szemle*, 2012/3, pp. 53-59. Available at: <http://jesz.ajk.elte.hu/mogyorosi51.pdf>. Last accessed on November 13, 2020.

¹⁶ The House of Representatives has "the sole power of impeachment" according to Article I, Section 2, Clause 5 of the Constitution of the United States, while the Senate exercises "sole Power to try all Impeachments" according to Article I, Section 3, Clause 6. The only member of the Supreme Court ever impeached in the 230-year history of the Court was Justice Samuel Chase in 1804. Ultimately, he was found to be not guilty in 1805 and continued his Supreme Court term until his death 6 years later.

¹⁷ Franklin D. Roosevelt: Fireside Chat 9: On „Court-Packing”. March 9, 1937. Available at: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-9-1937-fireside-chat-9-court-packing>. Last accessed on November 13, 2020.

Court has reached the age of seventy and does not avail himself of the opportunity to retire on a pension, a new member shall be appointed by the President then in office, with the approval, as required by the Constitution, of the Senate of the United States. There is nothing novel or radical about this idea. ... It has been discussed and approved by many persons of high authority ever since a similar proposal passed the House of Representatives in 1869."

Roosevelt's overwhelming victory in the 1936 Presidential election,¹⁸ his obvious popular appeal, as well as his court-packing plan all likely played a significant role in the Supreme Court's about-face regarding its approach towards the New Deal. In the spring of 1937, numerous Acts submitted to the Supreme Court for repeal were left in effect after deliberations by the Supreme Court¹⁹. In fact, starting 1937 not a single legislative act tied to the New Deal was repealed by the Supreme Court. In several deliberations, Justice Owen Roberts' vote was decisive in tipping the balance of the vote towards approval. With these decisions, the Court essentially prevented further vigorous efforts by Roosevelt to change the Court by court-packing.²⁰ Of course, the retirement of Justice van Devanter just a short time after above landmark decisions as well as the subsequent confirmation of Hugo Black as Associate Justice in the summer of 1937 effectively shifted the balance of the Court anyway. In fact, by 1941, Roosevelt appointed seven Supreme Court Justices and elevated Associate Justice Harlan Fiske Stone to Chief Justice.

IV. Future of court-packing after the Presidential and Congressional elections of 2020

As noted earlier, after the appointment of Amy Coney Barrett to the Supreme Court, the balance of judges nominated by Republican and Democrat presidents, respectively, changed to 6:3. She was confirmed on October 26, 2020, a mere eight days before the 2020 Presidential elections in the United States. This (by historical standards very significant) shift in the composition of the Supreme Court of the United States caused an elemental uproar among members and supporters of the Democratic party. With the current two-third majority of Republican-nominated Justices on the Supreme Court, fears of the Democrats mainly center on the possibility that landmark decisions concerning certain acquired rights (for example, *Roe v. Wade*²¹) could be overturned, as well as on the less than remote possibility that the Supreme Court could essentially act as an extra-legislative force effectively defending or even promoting a conservative agenda in the United States. In addition, undoubtedly, the Court could have a significant role in the adjudication of disputed elections, just like it happened after the Presidential election in 2000, ultimately resulting in the victory of George W. Bush by a decision of the Supreme Court.²²

These concerns gave major impetus to the Democrats' search for applicable means to alter the composition of the Supreme Court in their favor. Generally, without amending respective legislation, the number of sitting judges remains constant, and the President can

¹⁸ The Presidential election of 1936 concluded with an overwhelming victory for Roosevelt. He won 523 electoral votes out of a total of 531, with a popular vote in excess of 60%.

¹⁹ These were: on March 29, *West Coast Hotel Co. v. Parrish* (vote: 5:4, act: Washington State Minimum Wage Law), *Virginian Railway Co. v. Railway Employees* (vote: 9:0, act: Railway Labor Act), as well as *Wright v. Vinton Branch* (vote: 9:0, Frazier-Lemke Act), on April 12, *NLRB v. Friedman-Harry Marks Clothing Co.*, *Associated Press v. NLRB*, *NLRB v. Fruehauf Trailer Co.*, *Washington Coach Co. v. NLRB* (votes: all 5:4, act: National Labor Relations Act), and on May 24, *Helvering v. Davis*, as well as *Steward Machine Company v. Davis* (vote: 5:4, act: Social Security Act).

²⁰ Jamie L. Carson, Benjamin A. Kleinerman: A switch in time saves nine: Institutions, strategic actors, and FDR's court-packing plan. *Public Choice*, 2002, Vol. 113, pp. 301-324.

²¹ United States Supreme Court, *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973).

²² United States Supreme Court, *Bush v. Gore*, 531 U.S. 98 (2000).

only nominate new Justices if a vacancy on the Court opens up due to either resignation, retirement or death of an incumbent Justice or Justices.²³ These events, of course, are difficult to forecast. Consequently, while altering the composition of the Court (leaving alone the number of Justices) “only” necessitates the joint effort of the President and the Senate,²⁴ it is a highly unpredictable process.

On the other hand, there are numerous potential pathways that could theoretically lead to the correction of a perceived imbalance on the Court. A handful of pathways by which the composition of the Supreme Court can be altered has been reviewed recently.²⁵ Among these, court-packing, mainly because it does not necessitate an amendment of the US Constitution, seems to be and is generally considered the most likely one to yield results aimed at by the dominant political force. Court-packing, in fact, could alter the political direction of the Court at any time when respective efforts of the President are supported by a legislative majority in both Houses of Congress. Thus, in the case of court-packing, nomination and subsequent appointment of additional Justices to the Supreme Court by the President could happen after an amendment of the Judiciary Act of 1869 mandating an increase in the number of Justices on the Supreme Court.

Based on the afore-mentioned advantages of court-packing, might the United States Presidential and Congressional elections of 2020 result in a political landscape that could provide fertile grounds for a renewed interest in this method? To briefly review the results of the elections, it is important to start out with the fact that, on November 8th, major television networks and other media outlets announced the Democrat Joe Biden as the winner of the Presidential election. This has led to an avalanche of congratulations and good wishes by a whole host of statesmen from all around the world, addressed to Joe Biden. However, it has to be emphasized that the Electoral College will only vote on December 12th, 2020 to elect the next President of the United States. Until then, presumably, numerous lawsuits will be brought forward by Donald Trump and the Republican Party, with the ultimate goal of a favorable decision by the Supreme Court, overturning Joe Biden's announced victory. Reviewing the irregularities surrounding the 2020 Presidential elections is beyond the scope of this review, but it is safe to predict that there will be numerous alleged cases of possible election fraud to be reviewed by the Courts.

There is little doubt about the high likelihood for the House of Representatives to remain in the hands of the Democrats, although there will be a significantly smaller gap between the number of Representatives of the two parties after the Congressional elections of 2020. On the other hand, the battle for control of the Senate is still raging. Theoretically, if the results of the Presidential election would not be successfully challenged in court by the Republican Party, only Senate could resist potential court-packing efforts by the Democrats.²⁶ In other words, if Joe Biden were to withstand legal challenges to become the next President

²³ Despite this unpredictability, Jimmy Carter was the only President in the 20th century who did not have the opportunity to nominate at least one judge to the Supreme Court.

²⁴ Of course, if the President does not have a majority of the Senate on his side, nomination of a judge to the Supreme Court may lead to a major political defeat of the President, as it happened in 2016, when Senate refused to consider President Obama's nomination of Merrick Garland. This vacancy on the Court was ultimately filled by Neil Gorsuch, nominated by President Trump in 2017.

²⁵ Daniel Epps, Ganesh Sitaraman: How to Save the Supreme Court. The Yale Law Journal, 2019, Vol. 129, pp. 148-206.

²⁶ It is important to emphasize that, before the election, Joe Biden's stance on court-packing was deliberately ambiguous: „... the moment I answer that question, the headline in every one of your papers will be about that.” Still, if he were to be inaugurated and his party controlled both Houses of Congress, it is fair to presume that he would probably support whatever decision were to be taken by the Democrats as a party. See in: C. Boyden Gray: Biden owes us an answer on court-packing. The Hill, October 18, 2020. Available at: <https://www.thehill.com/opinion/judiciary/521560-biden-owes-us-an-answer-on-court-packing>. Last accessed on November 13, 2020.

of the United States, Democrats would only need 50 votes, i. e. 50% of the Senate to exercise control with the Vice President's tie-breaking vote in case of an impasse brought about by a 50-50 equality. Whether Republicans will surpass the 50-vote margin necessary to retain control of the Senate depends on two highly contested run-off Senatorial elections in Georgia on January 5th, 2021. While it is certainly within the realm of possibility for the Democrats to win both Senate seats, the outcome is, at the minimum, uncertain. In addition, it seems to be highly questionable whether all Senators from the Democratic party would join the effort to pack the Court.²⁷

V. Conclusion

Court-packing by increasing the number of United States Supreme Court Justices has long been a well-recognized potential legislative method that could alter the composition of the Court in favor of the party holding the Presidency as well as a majority of the Senate and of the House of Representatives. Still, in the last more than 150 years since the Judiciary Act of 1869 set the number of Supreme Court Justices at nine, no successful attempt at court-packing has been recorded in the United States.

The results of the Presidential and Congressional elections of 2020 (barring the success of numerous very significant legal challenges submitted to the judicial system) could create a political constellation in the United States that may theoretically lead to the amendment of the Judiciary Act of 1869 and to a subsequent successful effort to pack the Supreme Court. However, as reviewed, there are formidable obstacles on this road, and the odds are against the success of the Democrats' efforts to expand the Court. Still, the theoretical feasibility of court-packing has not been this substantial since Roosevelt's attempt, and from this perspective, the current political and legal battle for power in the United States is certainly of historic significance.

²⁷ Senator Joe Manchin from West Virginia, who was the only Democrat to vote for Brett Kavanaugh to become a Supreme Court Associate Justice in 2018, declared in an interview on November 9, 2020: "I will not vote to pack the courts..." Roll Call, November 9, 2020. Available at: <https://www.rollcall.com/2020/11/09/joe-manchin-kills-dreams-of-expanding-supreme-court-eliminating-the-filibuster/>. Last accessed on November 13, 2020.

A globalizáció társadalmi kihívásai

I. Bevezetés

Az egypólusú világrend gyengülésével multipoláris világ van kialakulóban, amelyben Amerika, az Európai Unió, Oroszország és egy Kína központú Ázsia dominál, amelyeknek teljesen eltérő elképzeléseik vannak a gazdasági, társadalmi, katonai és technológiai kérdésekben. Minden szerkezetváltás a világrendben természetesen konfliktusokat generál, ugyanis a hatalmi pozíciók jelenlegi birtokosai nem szívesen adnák fel stratégiai előnyüket, a feltörekvő hatalmak pedig mindinkább vágnak érdekeik érvényesítésére, uralmi szférájuk kiterjesztésére. Ezek a konfliktusok viszont a jelen korban egyre ritkábban nyilvánulnak meg közvetlen katonai összecsapásokban, inkább a hibrid hadviselés eszközeiként tekinthetünk rájuk.

A szembenálló felek a súlyos áldozatokkal járó pusztítás helyett előszeretettel alkalmazzák álhírek terjesztésére a modern információs és kommunikációs technológiákat, radikális társadalmi csoportokat, álcivileket, kormányellenes szervezkedést pénzelnek, és igyekeznek az ellenfél ország társadalmi-politikai helyzetét destabilizálni. Ezzel a módszerrel a támadó két legyet üt egy csapásra. A problémák felnagyításával, a társadalmi törésvonalak kiszélesítésével, belső politikai feszültség szításával káoszt és elégedetlenséget teremt a hátszágban, továbbá végső soron a célpont katonai ellenállásra való képességét, illetve hajlandóságát is megtöri.¹

A globalizáció által hirdetett individualizmus, az önmaga előtt tetszelgő hiú önzés mára a fejlett nyugati társadalmakat, köztük Magyarországot is veszélyeztetve aránytalanul nagy méreteket öltött. Ennek hatásaként idővel a nemzeti közösségben való gondolkodás, a hazafias öntudat, az évezredek zsidó-keresztény hagyományokból táplálkozó, identitásformáló szellemi gyökerei mind jobban háttérbe szorulnak, tehát tulajdonképpen a társadalmak önazonossága és természetes védekezőképessége enyészik el a szemünk előtt. Ezért a modern civilizáció egyik legnagyobb kihívása, hogy hatékony védekezést fejtsenek ki a globalizáció káros hatásaival, illetőleg az ezekre a hatásokra épülő hibrid támadásokkal szemben, amelyek egyértelmű következménye a ma működő társadalmak felbomlása is lehet.

II. A globalizáció következményei

A globalizáció nyilvánvaló velejárója, hogy egyre szorosabb kapcsolatrendszert hoz létre az országok között, amely egyúttal kölcsönös függőséget is teremt, ezáltal maga a globalizáció olyan komplex jelenségnek tekinthető, amely a tőke, az áruk, a szolgáltatások, az információ, a technológia és az emberek áramlásán keresztül lényegesen befolyásolja a nemzetközi folyamatokat.

A globalizációval foglalkozó kutatások fontos kérdése, hogy van-e összefüggés a globalizáció és a stabil nemzetközi rend és a béke megőrzése között. A 20. század elejének világgazdasági korszakában jutottak arra a – tévesnek bizonyult – következtetésre, hogy a világ egyre nagyobb gazdasági integrációjával a háborúk kockázata is jelentéktelenné válik. Ezt a felfogást azután az első világháború semmissé tette. Az integráció jelenlegi, globális

¹ SIMICSKÓ István (2020): A világjárvány és a hibrid hadviselés egyes összefüggései az álhíresztelések terjedésének tükrében, In: Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények, 2020.

szakasza lényegesen különbözik a korábbiaktól, mivel a fegyverek erejének fejlődésével a nemzeti érdekek háború útján történő érvényesítése sokkal nagyobb áldozatokkal járna mind emberéletben, mind anyagi javakban, mint a korábbi időszakokban.

Egy 2009-ben készített tanulmány² szerint olyan világban élünk, amelyben a megtermelt javak és szolgáltatások 96 százalékát a népesség 5 százaléka fogyasztja el, a világ leggazdagabb 225 emberének a vagyona akkora, mint a Föld legszegényebb 3 milliárd emberének egy éves jövedelme és a 3 leggazdagabb ember nagyobb vagyonnal rendelkezik, mint a legszegényebb 48 ország éves bruttó gazdasági összterméke. A globalizáció több évtizedes folyamata által nagymértékben elősegített vagyoni és hatalmi átrendeződést jól jellemzik azok az adatok, amelyek szerint 2009-ben az 58 legnagyobb jövedelemmel rendelkező országot és a 48 legnagyobb vállalatbirodalmat tartalmazó listán a rangsorban a 28. helyen egy társaság állt. Ugyanezt a kontextust vizsgálva, 2017-ben a bolygó 100 leggazdagabb entitása közül 69 már óriáscég volt³, amely listán Magyarország csupán a 187. helyet foglalta el. 2020-ra pedig a leggazdagabb céggé a Saudi Aramco olajipari vállalat vált, amely a nyolcadik helyre küzdötte fel magát olyan országokat megelőzve, mint Olaszország, Brazília, Oroszország, vagy Dél-Korea.⁴

Matus János a globalizáció következményeinek vizsgálatakor a nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolájára hivatkozott, amely szerint a közhiedelemmel ellentétben az államok közötti érintkezési pontok megnövekedése nem a békésebb kapcsolatok, hanem ellenkezőleg, a viták és konfliktusok fokozódásához vezethet.⁵ Megközelítése szerint a világ sorsát négy tendencia határozza meg alapvetően. Először is a kommunikációs eszközök és technológiák nagy mértékben növelik az egyének ráhatási lehetőségeit egyrészt a nemzeti kormányok működésére, másrészt az egész emberiség sorsára. Másodsor, az államok által gyakorolt hatalom nagy mértékben megoszlik, továbbá jelentős mértékben nő az informális hálózatoknak a hatása a világ eseményeire. Harmadsor, a Föld népességének növekedése (2030-ban várhatóan több mint 8 milliárd ember él majd a bolygón), a súlyosbodó demográfiai trendek, a nyugati társadalmak elöregedése, valamint a kontinentális migráció jelentős hatással vannak az energia, a víz, az élelmiszer, és általában véve a természeti erőforrások felhasználására. A növekvő népesség és a fogyatkozó források ellentéte államközi konfliktusokat prognosztizál. Negyedszer, az éghajlatváltozás, a szélsőséges időjárás a világ számos pontján negatív hatást gyakorolnak a víz- és élelmiszerellátásra, amely szociális és politikai feszültségeket generál.

III. Fogyasztói társadalom

Kijelenthető, hogy az említett globális, a világ jelentős részére kiható, társadalmat és gazdaságot formáló folyamatok figyelmen kívül hagyása illuzórikus. Az is kijelenthető, hogy a globalizáció károsnak ítélt hatásai alól nyilvánvalóan nem lehet varázsütésre szabadulni, viszont az egyes országok, az egyes társadalmak kezében vannak eszközök, amelyekkel képesek felismerni ezen hatásokat és képesek tompítani ezek negatív következményeit.

A modern tömegtájékoztatásra sokan negyedik hatalmi ágként tekintenek. A globalizáció által markánsan támogatott, ugyanakkor a keresztény értékekkel nehezen

² Jövökerező - A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács jelentése a magyar társadalomnak (2009.11.13.) Forrás: http://kornyezetineveles.hulladekboltermek.hu/files/pdf/jovokereso_az_NFFT_jelentese_a_magyar_tarsadalomnak.pdf (letöltve: 2020.09.09.)

³ Forrás: <https://www.globaljustice.org.uk/news/2018/oct/17/69-richest-100-entities-planet-are-corporations-not-governments-figures-show> (letöltve:2020.09.09.)

⁴ Forrás: <https://abcfinance.co.uk/blog/companies-more-profitable-than-countries/> (letöltve: 2020.09.18.)

⁵ MATUS János (2015): A globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi hatásai, In: Globalizáció és társadalom, szöveggyűjtemény, John Henry Newman Oktatási Központ Kft. Pécs, 22. o.

összeegyeztethető, az anyagi javak elsődlegességét hirdető és rohamosan terjedő torz értékszemplélet azt sugallja a fiatalok számára, hogy élj a mának, neked minden kell és azonnal. Ezt a szemléletet elsősorban a média közvetíti. Az a média, amelynek túlnyomó többsége magánkézben van üzleti vállalkozások formájában, tehát nem a közszolgálati normatívái szerint működik. Ennek az a következménye, hogy a médiaelit az egész világon képes meghatározni a divatos értékeket, a globális trendek pedig lassan átformálják a helyi kultúrákat.

A fogyasztói társadalomnak, amely így létrejött, komoly mellékhatásai vannak. A környezet túlterhelése tovább fokozódik, ugyanis a szegényebb, de túlnépesedett országok is vágyják a fejlett országok életszínvonalát. A társadalmak polarizációja egyre mélyül, az emberek elidegenednek egymástól, a kommunikáció tulajdonképpen leszűkített keretek közé szorult, amelynek jellemző csatornáit, a telekommunikációt és a közösségi felületeket szintén a médiaelit tartja kézben. A társadalom legtehetősebb tagjainak magatartására jellemző a presztízsértékkel bíró javak felhalmozása, amely káros az emberek érzésvilágára, felerősíti a szerzés iránti kényszeres vágyakozást, irigységet, és sokszor erőszakot szül.

A jelenség gazdasági vetületeit vizsgálva az is meghökkenésre ad okot, hogy a mindent felülíró, már-már evolúciós törvényszerűségekre emlékeztető, folyamatos verseny miatt az anyagi értékek megszerzésére szocializált társadalomban uralkodóvá váltak az önző magatartási formák, és háttérbe szorult az együttműködés, a szolidaritás, a közösségi gondoskodás kultúrája. A megfogalmazott értékek elvesztése sajnos maga után vonja a hit elvesztését is. A fogyasztói társadalom elveszíti a hitből eredő közös erkölcsi értékeit és mértékeket. A közösség egyénekre hullik szét, akik nem a helyi kultúrából tanulják az erkölcsi, viselkedési mintázatokat, hanem tetszés szerint választanak a világ által felkínáltak közül, majd ezek mentén képzelik el a közösség felépítését is. Ezen törekvések, az új viselkedési formák viszont a meglévő rend szerint szerveződött társadalmat irritáló formában törnek felszínre.

A globalizációnak vannak olyan hatásai, amely megfelelő országmenedzsment mellett kedvezően hathatnak a nemzettudatra. A közlekedés és kereskedelem fejlődésével, az iskolarendszer erősödésével, a jogegyenlőség eszméjének általánossá válásával a politikai nemzetben való gondolkodás feltételei is erősödtek. Egy globalizált világban összefüggés van az egyes társadalmak nemzettudata, hazafisága és gazdasági, valamint kulturális sikeressége között. Az egyik legnagyobb kihívás, amit a globalizáció teremt, az a versenyhelyzet, amelybe a világ országai kerültek. A gazdasági verseny része például a képzett szakemberek átcsábítása jobb megélhetési körülmények, vagy kedvezőbb szakmai előmenetel ígéretével. Ezt a jelenséget hívják „*brain drain*”-nek, azaz agyelszívásnak.⁶ Ugyancsak a gazdasági versenyhez kapcsolódó körülmény a gazdasági migráció. Ez utóbbinak egy igen súlyos válságát élhette át a kontinens, és éli azt a mai napig, amelynek keretében több millió bevándorló érkezett az Európai Unió területére Afrikából, a Közel-Keletről vagy Közép-Ázsiából a könnyebb megélhetés, illetőleg a fejlettebb szociális ellátások által motiválva. A kulturális verseny, a globális homogenizáció legismertebb példája talán az angol nyelv világméretű dominanciája, valamint a film- és zeneművészet minden szegmensében érzékelhető amerikai erőfölény. Mindezek mellett természetesen fellelhetők az „idők szavát értő” országok sikerei is, amelyek között említhetjük többek között Kína, Dél-Korea, Japán, vagy néhány európai ország teljesítményét. A globalizáció és ezen belül a migrációs válság kulturális vetületeként kell számon tartani a vegyesházasságok lehetőségét, amely jelenség nemzet és társadalom jövőjére leginkább kiható és legsúlyosabb kérdése, hogy az új család identitása milyen irányban fejlődik tovább.

⁶ Az angolszász terminológia szerinti „*brain drain*”, azaz „agyelszívás” kifejezést arra a jelenségre használják, amikor nagy számú, magasan képzett szakember hagyja el szülőföldjét azért, hogy olyan országban éljen és dolgozzon, amelyben jobbak a fizetések és az egyéb körülmények (Cambridge Dictionary).

IV. Hazaszeretet a globalizált világban

Messzemenően egyetértek Hollós János megállapításával, amely szerint a globalizáció nyertesei azok az állammegteremtők, ahol a politikai közösségtudat az elsődleges.⁷ Megfelelő értékrend szerint működő, érzelem- és egyben érdekezérelt társadalmak lehetnek előnyben, amelyeknek ideális az alkalmazkodó és védekező képessége, amelynek segítségével sikeresen veszik a gyorsan változó világ kihívásait.

A fogyasztói társadalmak alapvető problémája, hogy a helyes értékrend, a helyes viselkedési mintázatok – ilyen például a haza iránti tevékeny törődés, a kötelezettségtudat, embertársaink tisztelete és megbecsülése, helyes kommunikációs és fogyasztói kultúra, egészséges életmód, a fenntarthatóság igénye – elsajátításának esélyei kedvezőtlenebbek a fókuszált tanulás és nevelés hiányában, mivel a mindennapi élet tapasztalatai ezt nem következetesen és nem minden esetben erősítik meg. A fiatalság számára hiányoznak a követhető jó példák. Az egészséges hazafias tudat megélésének ma alig van színtere a társadalomban. A jó szándékú, előremutató gondolkodás sokat erősödött az utóbbi években, kedvező a gazdaság helyzete, egyre népszerűbb például a sport, a környezetvédelem, az önkéntesség, illetve elterjedtek a modern technológiák és a tudás iránti igény, de a mozaikok még nem álltak össze. Nincs még meg a konvergenciája ezeknek a folyamatoknak. Ha sikerülne ezeket a pozitív hatásokat összehangolni, az így keletkező társadalmi lendület az egyént és a nemzetet mind kulturális, mind gazdasági értelemben sokkal sikeresebbé tehetné.

A globalizáció hatásaitól átítatott közegben, a hibrid fenyegetések jelentette, társadalmat szétfeszítő erővel szemben megítélésem szerint a sikeres gazdaságpolitika mellett a jelen kor elvárásainak megfelelő hazafias attitűd jelenthet alkalmas integráló erőt. Áder János köztársasági elnök úr 2020. augusztus 20-án elmondott beszédében Kossuth Lajost idézve ma is aktuális gondolatokat fogalmazott meg, amikor emlékeztetett arra, hogy az ösztönös ragaszkodás mellé tudatos hazaszeretet, áldozatkészség és hűség is kell. „Ami a századok során magyarnak épült, csak akkor marad a miénk, ha képesek vagyunk megvédeni.”⁸ Tehát ahhoz, hogy sikeresek legyünk, illetve sikeresen védekezzünk, nem hatékonyak pusztán az állami intézkedések, a kötelező magatartásszabályok; a magyar polgárok részéről is szükség van magabiztos eltökéltségre a közös nemzeti céljaink iránt, illetve tevékeny törődésre egymás és Magyarország iránt, egyszóval hazaszeretetre.

A hazaszeretet, a hazafiság érzése meghatározó szerepet játszott népünk történelmében. Minden korban találkozhatunk a haza megvédésének hősi példáival, illetve a szülőföldhöz való ragaszkodás különböző megnyilvánulásaival. Egy állam által kezdeményezett hazafias nevelési program, amely összefogja és egységbe szervezi a fiatalok képzését, példát és lelkesítő ösztönzést adhat az újabb generációk számára. Egy élő nemzeti közösség, illetve ennek építőkövei, a családok pedig alkalmas közeget jelentenek a hazafias identitás továbbadására.

V. Összefoglalás

Az ember és a társadalom ma gyorsabban és radikálisabban változik, mint a korábbi századokban, az állandó változás azonban bizonytalanná tesz mindenkit. A bizonytalan ember

⁷ HOLLÓS János (2015): Nemzetudat és globalizáció, In: Gazdaság – Etika – Globalizáció, Konferencia kiadvány, John Henry Newman Oktatási Központ Kft. Sümeg

⁸ ÁDER János köztársasági elnök 2020. augusztus 20-án elmondott ünnepi beszédéből részlet (forrás: https://www.keh.hu/beszedek/2796-Ader_Janos_koztarsasagi_elnok_unnepi_beszede_a_Kossuth_teren_rendezett_tisztavatason&pnr=1) (letöltve: 2020.09.19)

nem tervez, nem gondolkodik távlatokban, és az azonnali és könnyű, küzdelem nélküli, pillanatnyi sikereket keresi. Eben a gyorsan változó világban az állam feladata, hogy stabilitást biztosítson, és az ismeretlen, kiszámíthatatlan környezetben ismerős és megbízható fogódzókat nyújtson az állampolgárok számára. És mindezt úgy kell tennie, hogy folyamatosan figyelemmel legyen a megváltozott igényekre.

A hazafiság, a klasszikus keresztény értékrend egymás kölcsönös megbecsülése, az adott szó értéke, a haza és a család iránti hűség, azt az érzés, hogy számíthatunk egymásra a bajban. A mai, sok esetben gyökerét veszített és az élvhajzásba menekülő fiatalság számára is célt, hosszútávú alternatívát kell kínálni. Aki belülről jövő kötelezettségének érzi a nemzeti ügyek előmozdítását, és akinek célja, hogy kötelezettségét teljesítse, az sosem téved el. Így a fiatalok személyes sikere a nemzet és az egész magyar társadalom sikere is lesz.

A közjegyzői jogkörben okozott kárért való felelősség szabályai

Napjainkban egyre többször esik szó arról, hogy fokozott figyelemmel járjon el a közjegyző a feladata teljesítése során, mivel a veszélyforrásként említhető tényezők is egyre szélesebb körben jelennek meg, ezzel együtt a számon kérhetőség szabályai szigorodnak, és a felelősség is növekszik, mind anyagi, mind pedig erkölcsi értelemben.

A közjegyzői felelősség rendszere igen összetett, és számos kérdést vet fel. Teljes képet akkor kaphatunk, ha vizsgálat alá vonjuk a kapcsolódó jogterületek szabályozását is. Cikkem megírásával az a célom, hogy egy összefoglalót adjak azzal kapcsolatban, hogy egy adott, a közjegyző felelősségét megalapozó helyzetben milyen jogi szabályozás az irányadó. A cikk megírásához szükséges vizsgálódás során különféle esetek kerültek elélem, melyeket intő példaként kívánok kiemelni a cikkben. Célom az is, hogy közös gondolkodásra invitáljam az olvasót, azzal kapcsolatban, hogy milyen védelmi rendszert lehet kialakítani a közjegyzőnek a látott, hallott, olvasott példák alapján.

Ahhoz, hogy a jelenlegi szabályozás alapjait megismerjük vissza kell tekinteni a felelősség kialakulásának egyes állomásaira, ezért egy rövid történeti kitekintést teszek a cikk elején. Ebből jól megismerhető, hogy a fejlődésnek mi volt az alapja, és milyen tényezők vezettek annak változásához.

I. A vagyoni felelősség jogi szabályozásának alakulása – rövid történeti kitekintés

Vitathatatlan, hogy a közjegyzői tevékenység már a kialakulásától kezdve olyan kiemelt feladat, ami indokoltá tette, és teszi annak szigorú szabályozását, hogy e tevékenység folytatására milyen keretek között kerülhet sor. A közjegyzői feladatkör - bátran állítható, hogy - kiemelt jelentőségű mind a gazdasági, mind pedig a jogi életben. A közjegyzők, és korábbi elődei (a hiteles helyek) olyan okiratok kiállítására rendelkeznek állami felhatalmazással, amelyek közokiratnak minősülnek, olyan eljárási cselekményt végezhetnek, amelyek jogi kötelezettséget keletkeztetnek, döntései végrehajthatóak.

Már a kezdetektől, amikor a közjegyzőkre vonatkozó első törvényi szabályozás megjelent a jogalkotás fontosnak tartotta, hogy a közjegyző vagyoni felelősséggel tartozzon az általa elvégzett munkáért. Az első törvényi szabályozásra az 1874. évi XXXV. tc. elfogadásával került sor. Ebben a közjegyzői hivatás gyakorlása feltételeként került meghatározásra a biztosíték letétele. A biztosíték intézménye ekkor már nem volt idegen a kialakult helyzettől, mivel a korábban 1855-ben – császári pátenssal – bevezetett osztrák közjegyzői rendtartás már ismerte a vagyoni biztosíték letételének szükségességét. A vagyoni biztosíték célja alapvetően az volt, hogy a közjegyző által okozott kárért való felelősség esetén a jogosult abból biztosan kielégítést kereshessen. A biztosíték mértéke és tárgya az idők során változáson ment keresztül. A császári pátenst idején az adott településhez igazodott, ahová a kinevezés szólt, ennek megfelelően a fővárosban 8000 pengő volt, nagyobb városokban 5000 pengő, míg a kisebb településeken 1000 pengő volt. A császári és királyi jegyzői rendtartás szerint a biztosíték összegét kizárólag készpénzben vagy császári államkötvényben lehetett letenni.² Később, az 1874. évi XXXV. tc. elfogadása előtti vita

¹ Közjegyzőhelyettes.

² Rokolya Gábor: A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban, Gondolat Kiadó Budapest, 2013. 19-20. old.

során, illetve a törvény elfogadásakor a mértéket a település nagyságához igazodóan a fővárosban 6000 ezüst forintban, nagyobb városokban 3000 ezüst forintban, míg kisebb településeknél 1500 ezüst forintban határozták meg. A törvény elfogadását követően a letehető biztosíték köre bővült, így már nem csak készpénzben lehetett azt teljesíteni, hanem értékpapír, záloglevél, és ingatlanban is lekötethető.

Az így elfogadott, és kialakított rendszer a II. világháború utáni változásokig fennmaradt. Az akkori állami berendezkedés úgy találta megfelelőnek, hogy a közjegyzői rendszer magánosságát megszüntetik, és állami irányítás alá kerülnek a közjegyzők. E rendelkezés a 4090/1949. (VI.14.) Kormány számú rendelettel valósult meg, amely a közjegyzői állások állami közszolgálati állásokká átszervezése tárgyában született. Az ezt követő időszakban a közjegyzők állami alkalmazottak voltak, felelőségük is ennek megfelelően alakult, az általuk okozott esetleges kárért ugyanúgy felelettek, mint az állami alkalmazottak. Végso soron tehát állami helytállás, felelősségvállalás állt az ebben az időszakban működő közjegyzők által okozott kárért.

A rendszerváltás azonban visszaállította a magánszektorban működő közjegyzői rendszert. A jelenleg hatályos 1991. évi XLI tv. (továbbiakban Kjtv.) is rendelkezik a felelősségi kérdésekről. Egyrészt a közjegyző személyes felelőségét határozza meg alapvetésként, másrészt felelősségbiztosítás megkötését teszi kötelezővé a közjegyzői működés megkezdéséhez, és fenntartásához.

A már említett 1950. és 1991. közötti időszakot leszámítva a közjegyzőknek saját maguknak kellett, illetve kell gondoskodniuk arról az anyagi fedezetről, ami az eljárásuk során történő károkozás esetén a kielégítés alapjául szolgál.

II. A Kjtv. felelősségbiztosításra vonatkozó rendelkezéseinek alakulása

A Kjtv. erre vonatkozó rendelkezései nyomon követték azt a változást, amit az ügyérték növekedése, és az ezzel együtt a fokozatosan emelkedő esetlegesen okozható vagyoni kár jelentett. A károkozás köre 2014. március 15-étől már a személyiségi jogsértéssel okozott hátrány megfelelő kompenzációjára is kiterjed.

A felelősségbiztosítást tekintve a Kjtv. az 1991. november 1. napján történt hatályba lépésekor úgy rendelkezett, hogy a közjegyző legalább 1 millió forint értékű felelősségbiztosítást köteles kötni. Ezt azonban a jogalkotó 2000. január 1. napjától 7 millió forintra, majd 2008. január 1. napjától 50 millió forintra, végül 2018. január 1. napjától kezdődően 100 millió forintra emelte fel. A felelősségbiztosítás köre - a 2014. március 15-én hatályba lépett új Ptk. rendelkezéseit is figyelembe véve, és igazodva annak új megközelítéséhez – a személyiségi jogsértések nem vagyoni következményeinek kompenzálásáért járó sérelemdíjért való helytállásra is kiterjed a Ptk. 2:52-53. §-ában foglaltak alapján.

A felelősségbiztosítás megfelelő működése, és kötelező jellegének érvényesülése érdekében, a jogszabályi kötelezettség maradéktalan megvalósulását biztosítva 2007. augusztus 1. napján a Kjtv. az alábbi jogszabályi rendelkezéssel egészült ki. „10. § (3) A Magyar Országos Közjegyzői Kamara választmányának felhatalmazása alapján a közjegyző javára, és érdekében a felelősségbiztosítás kötelező értékéig a Magyar Országos Közjegyzői Kamara köti meg a felelősségbiztosítást; a kiegészítő felelősségbiztosítás megkötésére ebben az esetben is a közjegyző jogosult.” Ezt a rendelkezést a közjegyzői kar örömmel fogadta, mivel a biztosítókkal történő egyedi egyezkedés, a szerződési feltételek önálló kialakításának, valamint a biztosítási díj fizetésének terhe lekerült az egyéni közjegyzői irodákról, közjegyzőkről. A kollektíven megkötött szerződések nagyobb garanciát is jelentenek ezáltal a közjegyzők számára, hogy a biztosítók – a biztosítási esemény bekövetkezésekor – a

helytállási kötelezettségüknek eleget tesznek. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy egy-egy káresemény miatti helytállás a közjegyzők mindegyikét érintő díjemelkedést vonja maga után. A rendelkezés további pozitív következménye lett, hogy az Országos Kamara, illetve a Választmány lehetőséget kapott arra, hogy a közjegyzők érdekeit még összefogottabb módon képviselje. Jelentős változás következett be 2018. év elejétől, hogy már nincs szükség a Választmány hozzájárulásához a felelősségbiztosítási szerződés megkötéséhez, a felelősségbiztosítás a MOKK által a közjegyzők részére nyújtott szolgáltatás kötelező részévé vált.

III. A felelősség alapja maga a közhatalmi tevékenység

Mivel a közjegyzői tevékenység közhatalmi jellegű, hasonlóan minden más hatósági aktushoz, alapvetően ez indokolja a felelősség szigorúbb meghatározását.

Ennek értelmezése és alakulása lényeges kihatással volt a felelősség megalapozottságára. Marton Géza is kiemeli könyvében, hogy e körben a magatartás jogellenessége „egy a tettest terhelő közjogi (hivatali) kötelezettség megszegésében áll, melynek az egyént illető kártérítési szankciót kiváltó hatása abban rejlik, hogy a közjogilag sérelmes (kötelességellenes) magatartás egyúttal a sértettet illető egyéni (alanyi közjogi) jogosultságnak (ti. a közjogilag szabályszerű eljárásra való jognak) a sérelmét is magában foglalja.”³ Ezt a követelményt az a fokozott elvárás alapozza meg, ami már nemcsak a saját ügyeiben eljáró jó, és gondos családapa (*bonus et diligens pater familias*) gondosságát jelenti, hanem éppen a közhatalom gyakorlása révén azt, hogy a jó közhivatalnok, a jó főszolgabíró fokozott gondossággal kell eljárjon.

Az Európai Unió Bírósága is több esetben foglalkozott már különböző európai országokkal kapcsolatos eljárás miatt a közjegyzők közhatalmi tevékenységével, és annak jellemzőivel. A legutóbbi, hazánkat kifejezetten érintő döntésben a közjegyzői tevékenység állampolgársághoz kötött jellegével foglalkozott a Bíróság. Ennek során amellet, hogy nem tartotta indokoltnak a tevékenység állampolgársághoz kötött jellegét, azt is hangsúlyozta, hogy a letelepedés szabadsága alóli kivételként megfogalmazott közfeladat gyakorlása miatt nem fogadható el álláspontja szerint a közjegyzők vonatkozásában. „E megközelítésben a közjegyzői joggyakorlás a közfeladat gyakorlásához képest járulékos, és előkészítő jellegű, függetlenül attól, hogy az a közigazgatási, és a bírósági szervekkel való akár szabályozott, vagy rendszeres együttműködést jelenti.”⁴ Ez az érvelés azonban nem jelenti azt, hogy a közjegyzők, mint az igazságszolgáltatás részeseként tevékenykedő személyek ne tartoznának felelősséggel az ennek során okozott kárért. Megjegyzendő, hogy ez az Unió döntés ellentétes a hazai, már kialakult gyakorlattal, ugyanakkor a közjegyzővé válás feltételrendszere további 15 olyan követelményt támaszt, aminek az állampolgárságon kívül a jelöltnek meg kell felelnie, emiatt úgy vélem e döntés csupán elvi jellegű, gyakorlati megvalósulása szinte kizárt.

Ahogy említettem, az Unió döntés ellentétes a hazai gyakorlattal. Abban ugyanis az látható, hogy követelményrendszerünk szerint – akár a bírói gyakorlatot, akár az Alkotmánybíróság jogértelmezését vesszük alapul – a közhatalom gyakorlásával összefüggő szervező intézkedő tevékenység, vagy mulasztás megalapozza a felelősséget, és e körbe sorolja mindkét említett szerv a közjegyzők felelősségét is.

Ennek a jogi álláspontnak megfelelően a hatályos Polgári Törvénykönyv, a 2013. évi V. törvény (továbbiakban Ptk.) a felelősség a közhatalom gyakorlásával okozott kárért

³ Marton Géza: A polgári jogi felelősség, TRIORG Kft., 1993. 189. oldal

⁴ Európai Unió Bírósága C-392/15. számú ügy.

fejezetben a 6:549. § (2) bekezdésében már kiemelten foglalkozik a közjegyzők kártérítési felelősségével.

A korábban hatályban volt Polgári Törvénykönyv, az 1959. évi IV. törvény (továbbiakban régi Ptk.) kifejezetten nem említette meg a közjegyzők önálló felelősségét, azt a bírói gyakorlat alakította ki. A bírói gyakorlatban e felelősség a 349. § alá tartozó, és a gyakorlatban megnyilvánuló felelősségi forma volt, ugyanis az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség eseteként tartotta számon a gyakorlat.

A kártérítési felelősség részletes elemzése, bemutatása előtt az is lényeges elméleti kérdés, hogy a közjegyzői tevékenység igénybevételével milyen jogviszony keletkezik a felek és a közjegyző között. Amennyiben ugyanis a közjegyző valamilyen megbízási jogviszonyba kerülne a felekkel, annak a szabályai alapján kellene a felelősségét megállapítani.

Ezzel összefüggésben felmerül az a kérdés, hogy a szerződéses vagy szerződésen kívüli károkozásért való felelősség szabályai szerint kell megítélni a közjegyző tevékenységét. Korábban volt olyan jogi álláspont, ami szerint a tevékenység egy részében a közjegyző megbízás alapján jár el, ezért e körben indokolt lehet a szerződéses felelősségi szabályok alkalmazása.

Ennek elfogadása azt jelentené, hogy a felelősség szabályai keverednének, így azokban az esetekben, ahol a közjegyző megbízás alapján jár el a megbízási szerződés, és annak megszegése jogkövetkezményei alkalmazásának lenne helye, míg más esetekben szerződésen kívüli jogviszonyként tekintve a jogi kapcsolatot a szerződésen kívüli károk szabályai szerint felelne.

Mivel azonban a közjegyzők eljárása során a Kjtv. 1. § (1) bekezdése alapján alapelveként érvényesül a pártatlanság, „A törvény közhitelességgel ruhazza fel a közjegyzőket, hogy a jogviták megelőzése érdekében a feleknek pártatlan jogi szolgáltatást nyújtsanak.”. Erre tekintettel egyik fél érdekeinek kizárólagos képviselője sem merülhet fel a közjegyző eljárása során. A megbízás, mint az ügyfél akaratához kötött jogügylet a közjegyzői hivatás gyakorlása során nem értelmezhető, ezért a gyakorlatban egységesen kezelt, és kialakult szerződésen kívüli károkért való felelősség szabályait kell alkalmazni. Ezt az álláspontot igazolja az is, hogy a Kjtv. minden esetben arról rendelkezik, hogy az ügyfél kérelmet nyújt be, és kérelmére jár el a közjegyző, ami az eljárás „hivatali” jellegét jól kifejezi. Továbbá a közjegyző az ügyfélnek nem tanácsot ad, hanem a felek esélyegyenlőségének biztosításával kioktatással segíti jogai gyakorlásában és kötelességei teljesítésében őket.

IV. A közjegyző vagyoni felelősségének sokrétűsége, és az azt megalapozó jogi szabályozás

E terület szabályozásának sokszínűsége abból adódik, hogy a Kjtv. 10. §, (1) bekezdése, valamint a 29. § (2) és (3) bekezdése értelmében a közjegyzői eljárás során okozott kárért kizárólag maga a közjegyző, mint természetes személy tartozik felelősséggel, abban az esetben is, ha a kárt nem a saját tevékenysége, hanem a közjegyzőhelyettes, vagy az irodai alkalmazott magatartása idézi elő. Ugyanakkor a munkajogi szabályozás lehetőséget ad a közjegyzőnek, mint munkáltatónak arra, hogy szándékos, vagy gondatlan károkozás esetén megtérítési igénnyel lépjen fel a munkavállalójával szemben. Továbbá külön szabályozási körbe tartozik a közjegyzői iroda, mint jogi személy felelőssége.

E rövid felvezetésből is látható, hogy összetett jogi szabályozás vonatkozik a közjegyzők felelősségére.

Amint azt korábban említettem az új Ptk. szabályozási rendszerében a közjegyzői kártérítési felelősség a LXXI. fejezetben kapott helyet a felelősség a közhatalom gyakorlásával okozott kárért címben. A 6:549. § (2) bekezdésében szabályozottak alapján a

közjegyzői és a végrehajtói jogkörben okozott kárért való felelősségre a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait kell alkalmazni, „A közjegyzői és a végrehajtói jogkörben okozott kárért való felelősségre a közigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait kell alkalmazni. A kártérítési keresetnek előfeltétele a rendes jogorvoslat kimerítése. E rendelkezéssel a jogalkotó visszautal a 6:548. § rendelkezéseire. „Közigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget akkor lehet megállapítani, ha a kárt közhatalom gyakorlásával vagy annak elmulasztásával okozták, és a kár rendes jogorvoslással, továbbá a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata iránti eljárásban nem volt elhárítható.”

Erre utal a következő jogesetben kifejtett álláspont is. „A közjegyzőnek a hagyatéki eljárásban, mint nem peres eljárásban végzett tevékenysége a bírósági eljárás része, az ezzel összefüggésben keletkezett károk esetében ezért a közigazgatási, közhatalmi tevékenység gyakorlásával történt szerződésen kívüli károkozásról van szó.”⁵

Lényeges kiindulópont a kártérítés megállapíthatóságánál az, hogy jelen esetben is érvényesül a károkozás általános tilalma (Ptk. 6:518. §) valamint az a kártérítési alaptétel, hogy minden károkozás jogellenes (Ptk. 6:520. §). Ennek megfelelően a jogellenesség meglétét a törvény kár keletkezése esetén vélelmezi, külön bizonyítást a jogellenesség nem igényel. Ez alól az egyetlen kivétel a már fentebb említett új Ptk-s fogalom a sérelemdíj. A sérelemdíj megállapításához a sérelmet szenvedőnek kizárólag a jogsértés tényét kell bizonyítania, az őt ért hátrányt azonban nem.

V. A közjegyzői károkozás megállapíthatóságának feltételei

A károkozás megállapíthatóságának leglényegesebb feltétele, hogy a kárt közhatalom gyakorlásával vagy annak elmulasztásával okozzák. Amint arra korábban utaltam a magyar bírói gyakorlat, és most már az irányadó jogi szabályozás a közjegyzői tevékenységet mindvégig közhatalmi jellegűnek tartja. A közhatalmi jelleg a gyakorlat abban a szervező, intézkedő kötelező jogi erővel bíró döntések meghozatalában látja, amelyet a közjegyzők is végeznek. Ebbe a körbe a nem peres eljárások, a kötelező jogi erővel bíró közokiratok kiállításai, a végrehajtás elrendelése, a hagyatéki eljárás lefolytatása is mind beletartozik. E területek olyan szervesen kapcsolódnak az igazságszolgáltatáshoz, hogy a közhatalmi jelleg nyilvánvaló. E tevékenységgel kapcsolatban további vizsgálandó körülmény, hogy a tevékenység illetve annak elmulasztása törvénysértő jellegű volt-e. Ezzel kapcsolatban több esetben is kifejtette a bíróság, és a különböző szakirodalmak, hogy „Önmagában azonban a jogszabálysértés nem teszi megállapíthatóvá a felróhatóságot, hiszen a téves jogértelmezésen alapuló döntés is törvénysértő, de nem biztos, hogy felróható.”⁶ Ehhez képest a gyakorlatban a gondosság mércéje a kirívó és nyilvánvalóan súlyos téves jogértelmezés, jogalkalmazás is lehet. E követelmények vizsgálata során arra is figyelemmel kell lenni, hogy az adott jogszabálynak van-e kialakult értelmezése, az adott szerv, vagy a bíróság a gyakorlat egységesítése érdekében közzé tett-e valamilyen értelmezési szempontrendszer, iránymutatást. Ha azonban a károkozás a közhatalom gyakorlójához kapcsolódik ugyan, de nem a közhatalmi jelleggel összefüggő magatartás tanúsításával kapcsolatos, akkor nincs helye e § szerinti felelősség megállapításának.

⁵ BH. 1999/1.

⁶ Dr. Petrik Ferenc: Kártérítési jog alcím: Az élet, testi épség, egészség megsértésével szerződésen kívül okozott károk megtérítése, HVG ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2002. 171. oldal

A közigazgatási jogkörben, vagy bírói jogkörben okozott kárhoz képest, mely úgynevezett „anonim vagy szervezeti vétkekesség”⁷ néven jelenik meg a jogirodalomban, kijelenthető, hogy a közjegyző saját személyében felel az általa okozott kárért. Ennek a perképeség szempontjából is jelentősége van, mivel nem a közjegyzői iroda lesz a perben fél, hanem maga a közjegyző.

Kiemelendő, hogy a károkozás akár tevőlegesen, akár mulasztással, vagyis kötelességellenes nem tevással is megvalósulhat. Ez utóbbira lehet példa az, ha a közjegyző az ügyfél kérelme ellenére nem jár el, a hagyatéki eljárást nem folytatja le, vagy a jogügylettel kapcsolatos eljárása során nem ellenőrzi le a feleket a nyilvántartásban, így személyazonosságuk nem válik bizonyossággal megállapíthatóvá.

A mulasztással okozott kártérítési perekben gyakori kimentési okként hangzik el az, hogy annak oka a megnövekedett ügyforgalom, vagy az ehhez kapcsolódó adminisztrációs teher. Ez semmiképpen sem elfogadható indok a bíróság részéről, alappal soha senki nem hivatkozhatott erre.

Amikor egy-egy jogeset kapcsán a tevékenységgel vagy mulasztással okozott kár megállapíthatóságát vizsgálja a bíróság a kiinduló pont minden esetben az adott közhatalom gyakorlójára, jelen esetben a közjegyzőkre vonatkozó törvényi előírás. A Kjt. részletesen szabályozza a közjegyzők tevékenységét, azt, hogy milyen feladatokat láthat el, annak során milyen ellenőrzési feladatokat ír elő a jogszabály a közjegyzőkre. A mulasztás, vagy tevékenység esetén a kirívó, és súlyos gondatlanság mércéje ennek alapján állapítható meg. További bizonyítandó tény a károkozó magatartás, és a kár közötti okozati összefüggés, valamint a kár összegszerűsége. Ez a bizonyítási kötelezettség a károsultat terheli. A gyakorlatban az tapasztalható, hogy a kár mértéke nagyon változó, a jogi alapja pedig igazodhat a jogügyletnek, de akár sérelemdíjként is megjelenhet.

Az igény érvényesítésének (kereset benyújtásának) további előfeltétele, hogy a rendes jogorvoslatot a károsult kimerítette. Meg kell jegyezni, hogy a közjegyzői tevékenységből fakadóan vannak olyan tevékenységek, amelyek jogorvoslattal nem támadhatóak, így a kár elhárítására sincs lehetőség pl. a fizetési meghagyásos eljárásban, illetve a végrehajtás elrendelése során hozott végzések. A jogorvoslatra a különböző közjegyzői eljárásokra vonatkozó szabályok adnak eligazítást.

Az igényérvényesítéssel kapcsolatosan lényeges a 2016. évi CXXX. törvény a Polgári Perrendtartásról vonatkozó szabályainak ismertetése. E szerint az új jogszabály hatályba lépése ellenére a közjegyzői tevékenységgel kapcsolatos perek elbírálása továbbra is a törvényszék hatáskörébe tartoznak a Pp. 20. § (1) bekezdés alapján a (3) bekezdés a.) pontjának ab.) alpontja szerinti kivétel megfogalmazásával. E szerint a szabályozás szerint „A járásbíróság hatáskörébe tartoznak: a.) azok a vagyoni perek, amelyek tárgyának értéke a harmincmillió forintot nem haladja meg vagy amelyekben a vagyoni jogon alapuló igény értéke nem meghatározható, kivéve... ab.) a közhatalom gyakorlásával kapcsolatos kártérítés, illetve sérelemdíj megfizetése iránt indított perek,...”. E rendelkezés –vagyis az ilyen típusú perek magasabb bírói fórumhoz rendelése - összhangban áll a tárgykör kiemelt jelentőségével. Az ilyen típusú ügyek megítéléséhez nagyobb szakmai tapasztalatra, és megfelelő, elmélyült tudásra van szükség.

Az igényérvényesítéssel kapcsolatos további változás az új Pp. rendelkezéseit figyelve (Pp. 58. § (2) bekezdés, 54. § (1) bekezdés), hogy a biztosító perbe vonása szigorú 30 napos határidőhöz kötött. Ennek elmulasztása azzal a következménnyel jár, hogy a biztosító a perben nem vesz részt, rá nézve az ítéleti rendelkezés nem kötelező, és a helytállásra sem tarthat igényt a közjegyző, ha ez a mulasztás bekövetkezik.

⁷ A kártérítési jog magyarázata Szakmai szerkesztő Frézer Tamás, CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2010., 257. oldal

VI. Néhány konkrét jogeset a bírói gyakorlatból

A Kúria a Pfv.21.581/2015/8. számú, valamint a Pfv. 20.700/2013/5. számú ügyekben azzal foglalkozott, hogy az eljáró közjegyzőnek elsődleges feladata annak vizsgálata, hogy az általa készített okirat a célzott joghatást elérje. E két döntés különlegessége, hogy ez az értelmezés a jogesetek egyedisége okán eltérő eredményre vezetett. A Pfv.21.581/2015/8. számú jogesetben a felperes, közbeszerzési pályázaton indult, amelynek során az iratokat hiányosan nyújtotta be, és a pályázatot kiíró Honvédelmi Minisztériumtól hiánypótlási felhívást kapott. A felhívásban foglaltak alapján megjelent az alperesnél, ahol az aláírás hitelesítési záradékkal történő ellátását kérte, annak ellenére, hogy a hiánypótlási felhívásban közjegyző előtt tett nyilatkozat szerepelt mint benyújtandó okirat. A felperes kártérítési követelésének alapja az volt, hogy a közjegyző által készített okirat a célzott joghatás kiváltására nem volt alkalmas, a pályázatát érvénytelennek nyilvánították. Kárként elmaradt hasznót érvényesített. A felperes arra hivatkozott, hogy az alperesi közjegyző eljárása során megsértette a Kjt. 1. § (1) és (2) bekezdésében foglaltakat, valamint a 120. § (1) bekezdés *a)* és *e)* pontjában foglalt rendelkezéseket. A kereset az elsőfokú bíróság elutasította, arra hivatkozva, hogy a felperes egyértelműen a névaláírás hitelesítését kérte, és nem tájékoztatta az alperest arról, hogy mi szerepel a hiánypótlási felhívásban. A felperes fellebbezése folytán eljáró másodfokú bíróság ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett, az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást akként módosította, hogy a felperes ugyan nem bizonyította, hogy megmutatta a hiánypótlási felhívást, azonban az alperesi iroda munkatársai tudtak arról, hogy az okirat közbeszerzési eljárásban történő felhasználáshoz szükséges, ezért a Kjt. 120. § (1) bekezdés *a)* és *e)* pontjában írt kötelezettségét megsértve járt el, amikor nem győződött meg arról, hogy az elkészített okirat megfelel-e a felperes akaratának, és az a célzott joghatás kiváltására ténylegesen alkalmas-e. Emiatt az alperes nem megfelelő szolgáltatást nyújtott, ami ahhoz vezetett, hogy a pályázatát érvénytelennek nyilvánították. Az okozott kár mértékét a keresettel egyezően az elmaradt haszonban állapította meg. Az alperes felülvizsgálati kérelme folytán eljáró Kúria a másodfokú döntés jogi érvelésével egyet értett, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az alperes munkatársainak a felperes szóbeli nyilatkozatából tudniuk kellett azt, hogy a nyilatkozatot közbeszerzési eljárásban kívánja felhasználni. A Ktv. 120. § (1) bekezdés *a)* pontja szerint a tanúsítvány kiállítása esetén is köteles a közjegyző a meggyőződnie a fél valódi szándékáról, valamint arról, hogy a közjegyzői okiratban foglaltak megfelelnek-e a fél akaratának, és a célzott joghatást ki tudja-e váltani, jelen ügyben annak vizsgálata, hogy a hiánypótlásban jelzett hiba elhárítására alkalmas-e az okirat elmaradt, ami a fenti szabályok egyértelmű megszegését jelenti. Ugyanakkor a Kúria rámutatott arra is, hogy a hiánypótlási felhívás, amit csak a felperes látott egyértelműen azt tartalmazza, hogy a hiánypótlás közjegyző előtt tett nyilatkozattal teljesíthető, amely vastagon szedett volt a felhívásban, és amelyet a felperesnek a szavak általános jelentése szerint kellett értenie, magatartásának közrehatása a keletkezett kár vonatkozásában megállapítható volt ezért a Kúria 40 %-os közrehatást állapított meg esetében, így a másodfokú marasztalást ennek megfelelően leszállította.

A Pfv. 20.700/2013/5. számú Kúriai döntés az alperesi közjegyző számára kedvező döntést hozott, az eset közlése a fentiekben kifejtett célzott hatás vizsgálata – mint kötelezettség – miatt kerül ismertetésre. A felperesek öröklési szerződést kötöttek, amelynél az aláírásukat közjegyző előtt hitelesítették. A kártérítési felelősség alapja a kereset szerint az volt, hogy az öröklési szerződés alapján nem került sor a hagyaték átadására, mert azon nem szerepel két tanú aláírása, ezzel a közjegyző a Ktv. 3.§ (2) bekezdése szerinti tájékoztatási kötelezettségét megsértette. Az elsőfokú bíróság keresetet elutasította, arra hivatkozással, hogy a közjegyző csupán az aláírások hitelesítéséért tartozott felelősséggel, az okiratot nem ő szerkesztette, a felek nyilatkoztak arról, hogy az abban foglaltakat ismerik, és magukra nézve

kötelezőnek tartják, abban egyébiránt szerepelt, hogy tanúk alkalmazásával kötik meg a szerződést. Ennek megfelelően az aláírás tanúsításán kívül az alperesnek további tájékoztatási kötelezettsége nem volt. Ezzel szemben a felperes fellebbezése nyomán eljáró másodfokú bíróság a közjegyző kártérítési felelősségét megállapította a tájékoztatási kötelezettség hiánya miatt, és őt az okozott kár (az öröklési szerződésben megjelölt vagyon értéke) megfizetésére kötelezte. Az alperes felülvizsgálati kérelme folytán a Kúria a másodfokú döntést hatályon kívül helyezte, és az elsőfokú ítéletet tartotta hatályban. A döntés indokolásában a Kúria kifejtette, hogy azon kívül, hogy a közjegyző az aláírás tanúsításakor lényegében regisztratív tevékenységet végez, ha nem észlel megtagadási okot, akkor további tájékoztatási kötelezettség nem terheli. Az ügy irataiból megállapítható volt, hogy megtagadási ok nem állt fenn, a felek tényleges célja a közjegyző előtt történő megjelenéssel, és az aláírásuk hitelesítésével az volt, hogy olyan okirat keletkezzen, ami az ingatlannyilvántartási bejegyzésre alkalmas, amely meg is történt, így a szolgáltatás a kívánt célt elérte. Kifejtette a Kúria azt is, hogy a Ktv. 3. §-a szerinti tájékoztatási kötelezettség nem értelmezhető eltúlzottan tág körben, a széles körű tájékoztatási kötelezettség nem elvárható. Ennek az indokolásnak is egyik lényeges eleme volt az, hogy a közjegyző előtt megjelent fél a kért szolgáltatást milyen joghatás elérésére kívánja felhasználni. Jelen esetben nem nyert bizonyítás az, hogy öröklésre alkalmas okirathoz kéri a közjegyző közbenjárását, mindössze az aláírások hitelesítését igényelték az ingatlannyilvántartási bejegyzés miatt.

A Kúria Pfv.22.316/2011/7. számú ügyben a felperes kártérítési igénnyel élt az alperessel szemben, mert az alperes közokiratba foglalt adásvételi szerződést kötött meg úgy, hogy a tulajdoni lap széljegy bejegyzésén látható volt a jelzálogjog, és az elidegenítési és terhelési tilalom bejegyzése iránti kérelem, egyebekben a közjegyzőnek olyan tulajdoni lap állt rendelkezésre, amelyen tulajdonosként nem az eladóként ott megjelent személy volt feltüntetve. A széljegyen azonban e személy tulajdonjog fenntartással történő eladás tényével, és ennek visszavonására vonatkozó kérelemmel szerepelt. Ennek ellenére a tulajdoni viszonyok tekintetében az eladó nyilatkozatát elfogadta, és őt tulajdonosnak tekintve az adásvételi szerződést elkészítette. Az elsőfokú bíróság a keresetnek részben helyt adott, megállapította, hogy az alperesi közjegyző az eljárása során megszegte a Kjt. 3. § (2) bekezdését, mert a feleket nem hívta fel arra, hogy a bejegyzés iránti kérelmét megalapozó okiratok tartalmát a szerződés előtt indokolt lenne tisztázni. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet helyben hagyta annak helyes indokainál fogva. A Kúria az alperes felülvizsgálati kérelme folytán lefolytatott eljárásban megállapította, hogy az alperes a Kjt. 3.§ (2) bekezdésébe ütköző szabálytalanságot követett el, miszerint ha a közjegyző eljárása során aggályos körülményt észlel, de a közreműködés megtagadására nincsen ok, akkor köteles e körülményre a fél figyelmét felhívni, és ezt az okiratban rögzíteni. Ilyen feljegyzést a közjegyző jelen esetben nem tett, ami súlyos mulasztásként értékelhető a terhére, amely a kártérítési kötelezettséget megalapozza.

A Kúria Pfv.21.533/2017/9. számú ügyben a keresetben a felperes arra hivatkozással kérte a közjegyző kártérítési felelősségének megállapítását, hogy a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt álló személy végrendeletét úgy készítette el, hogy közvégrendelet helyett, magánvégrendeletet készített az örökhagyóval, erről végrendeleti azonosító kártyát adott az örökhagyónak, azonban a végintézkedés nem került be a központi nyilvántartásba. Az elsőfokú bíróság az alperes felelősségét megállapította azzal, hogy a bizonyítási eljárás során arra a következtetésre jutott, hogy az alperes munkatársai tudtak arról, hogy az örökhagyó beteg, cselekvőképességében korlátozott, őt egyébként is az alperes székhelyére kísérő vitte el, aki a telefonos időpont egyeztetés során jelezte az örökhagyó betegségét. Ebből egyértelmű volt, hogy azért ment el közjegyzőhöz, mert közvégrendeletet akart tenni, egyszerű magánvégrendelet esetén nem lett volna okvetlenül szüksége a közjegyző közreműködésére. A másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletét helyben hagyta annak helyes

indokainál fogva. A felülvizsgálati eljárásban a Kúria arra az álláspontra helyezkedett, hogy az alperes az eljárása során megsértette a Kjtv. 120. §-t és az azt követő rendelkezéseket, az irányadó szakmai szabályokat, mivel eljárása során nem tanúsította a tőle elvárható gondosságot, amely a kártérítési kötelezettségét mindenképpen megalapozta, az örökhatározó szándéka ugyanis az volt, hogy érvényes, joghatás kiváltására alkalmas végrendeletet tegyen.

VII. A leggyakrabban előforduló káresemények

A cikk írása során statisztikai adatokat is elemzés alá vontam. Ebből az tűnik ki, hogy 1994-től egészen 2001-ig a káresemények száma elenyésző volt, évente 1-2. Ezt követően emelkedés figyelhető meg, már évente átlagosan 5-7 közötti darabszámot láthatunk. Kiugró eredményt mutat azonban 2007, 2008, és a 2012-es év, ahol 10 illetve 10 feletti darabszámú kártérítési ügyet tart nyilván az Országos Kamara. A kártérítési ügyek ügycsoportonkénti megosztása is kimutatásra került, ebből pedig egyértelműen látszik, hogy a legtöbb káresemény – az esetek közel 50 %-ában – az okiratokkal kapcsolatos káreseményre vezethető vissza, ezt követi a hagyatéki eljárással kapcsolatos kárkör. A többi terület, pl. az aláírás hitelesítés, vagy a bizalmi kezelés, vagy semmissé nyilvánítás elenyésző darabszámú. A kimutatás összhangban áll azzal, hogy a közjegyzői tevékenység legnagyobb részét e két fő terület teszi ki, így nyilvánvalóan nagyobb a hibalehetőség is. Az okiratok között a legjellemzőbb hiba az érvénytelen szerződésekből ered, míg a második helyen a devizahiteles szerződésekkel kapcsolatos kárigények találhatók.

Mindezekből az adatokból jól látható, milyen gondos körültekintést igényel a közjegyzői okiratszerkesztés, és eljárás. Súlyos hiba esetén jelentősek az anyagi következmények.

VIII. Munkajogi rendelkezések

A közjegyzői tevékenység, ahogyan azt a mindennapi tapasztalat is mutatja nem magányos tevékenység, minden közjegyzői iroda a funkciójából fakadóan közjegyzőhelyettesekkel, közjegyzőjelöltekkel, irodai munkatársakkal képes megfelelően működni. Ugyanakkor a Kjtv. rendelkezései szerint ennek egyszemélyes felelőse maga a kinevezett közjegyző. Valamennyi munkatársa magatartásáért a közjegyző tartozik felelősséggel. Amennyiben az ügyfélnek a közjegyzői iroda bármely munkatársának magatartása miatt keletkezik kára annak a megtérítésére minden egyéb körülménytől függetlenül a közjegyző köteles. Név, és pontos adatok megjelölése nélkül, de hivatkozni kívánok egy nemrégiben a Fővárosi Ítéltáblán jogerősen lezárt kártérítési ügyre, ahol a közjegyzői iroda munkatársának tévedése miatt a közjegyző felelősségét a bíróság megállapította. A mind az első, mind pedig a másodfokú határozat elvi éllel tartalmazza azt, hogy a közjegyző a tevékenysége során okozott kárért minden esetben, mint természetes személy felel, függetlenül attól, hogy egyénileg, vagy irodai keretben tevékenykedik. Ez alól a szabály alól nem kivétel az sem, ha például a közjegyzőhelyettes eljárásával összefüggésben merül fel a kártérítési igény.

A Munka törvénykönyve, a 2012. évi I. törvény (továbbiakban: Mt.) tartalmaz ugyan rendelkezéseket arra nézve, hogy a közjegyzői iroda, mint munkáltató az alkalmazott által harmadik személynek okozott kárt milyen módon, és mértékben követelheti az alkalmazottól, ez azonban nem érinti a közjegyző helytállási kötelezettségét. Az Mt. 179. §-a teremti meg a munkavállalói felelősség alapját. E törvényhely (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy amennyiben a munkavállaló gondatlan magatartásával okoz kárt, úgy maximum négy havi

távolléti díjának megfelelő mértékű kárért felel, ha azonban a kár okozása szándékos, vagy súlyosan gondatlan magatartás eredménye, ebben az esetben a teljes kár megtérítése követelhető a vétkes munkavállalótól. A munkaáltató közjegyzői iroda ezt az igényét egy, a munkavállalóval közölt kártérítésre kötelező határozattal, illetve vita esetén perrel érvényesítheti.

IX. Összehasonlítás a bírói, ügyészi, valamint a végrehajtói jogkörben okozott kárért való felelősséggel

A téma vizsgálata során érdekesnek tartottam összevetni a bírói, ügyészi, és végrehajtói jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait a közjegyzőkre vonatkozó szabályokkal. Megállapítottam, hogy lényeges eltérés mutatkozik. A bírói, ügyészi jogkörben okozott kár esetén az igényérvényesítés szabályait, és a jogalapot a 6:549. § (1) bekezdése határozza meg. Ebben az esetben mindig maga a szervezet felel, azaz a bíróság, vagy az ügyészség. Utal a szabályozás arra is, hogy ha a kárt nem jogi személyiséggel rendelkező bíróság okozta, akkor attól a bíróságtól lehet az igényt követelni, amelyik jogi személyiséggel rendelkezik. Ennek értelmében a járásbíróságok és kerületi bíróságok valamint a közigazgatási és munkaügyi bíróságok önállóan nem perelhetők. Helyettük az a törvényszék vonható perbe, amelynek a területén működnek. Ebből az következik, hogy a bíróságok, és ügyészségek esetén a közhatalom gyakorlását a szervezetre telepítette a törvény függetlenül attól, hogy a szervezetben dolgozó mely személy, milyen munkakörében eljárva okozta a kárt. Nem releváns tehát, hogy a bírósági, vagy ügyészségi szervezeten belül egy ügyintézői feladatokat ellátó személy, vagy maga a bíró, illetve ügyész okozta-e a kárt, a felelősség a szervezetet terheli. Mindez fakadhat e szervek kiemelt társadalmi, alkotmányos funkciójából, a bírókat, ügyészeket megillető személyes függetlenségéből. Értelemszerűen sem a bíróságok, sem az ügyészségek nem kötelesek felelősség biztosítás kötésére, melynek legfőbb indoka, hogy az esetleges károkozásért maga az állam tartozik felelősséggel.

Ugyanakkor a végrehajtók tevékenységét vizsgálva, és a végrehajtó eljárása során okozott kárért való felelősség szabályait elemezve az tapasztalható, hogy a Vht. a 236. §-ban igen röviden rendelkezik arról, hogy a végrehajtó a Ptk. szabályai szerint felel az általa a tevékenysége gyakorlása során okozott kárért, és ennek során a személyiségi jog megsértésért is. E sérelem lehetősége miatt a közjegyzőkre vonatkozó szabályoktól jelentős mértékben eltérve mindösszesen 30 millió forintig terjedő kötelező felelősség biztosítás kötését írja elő a törvény, ezen felüli részben a végrehajtó a saját vagyónával felel. 2001. szeptembere és 2015. szeptembere között az önálló bírósági végrehajtóknak volt arra is volt lehetősége, hogy válasszon a kötelező felelősségbiztosítás megkötése, vagy a biztosíték adás között. Azonban a biztosíték nyújtás kedvezőtelen szabályai miatt a gyakorlatban ez nem valósult meg, így e körben is már kizárólag a felelősségbiztosítás érvényesül. Mind két szabályozásban közös, hogy jelen esetben is maga a végrehajtó tartozik felelősséggel, és nem a végrehajtói iroda. A személyes felelősség elve érvényesül a végrehajtó eljárása során is. Ennek megfelelően az iroda valamennyi alkalmazottjának károkozásáért úgyszintén maga a végrehajtó felel.

A közös szabályozás oka abban keresendő, hogy bár mind a közjegyző, mind a végrehajtó közhatalmi funkciót gyakorol, az igazságszolgáltatás részeként tevékenykednek, mégis az államigazgatási, bírósági, ügyészségi jogkörben okozott kárért való felelősség szabályaitól eltérően saját felelősség biztosításuk alapján kell helytállniuk. Ennek legfőbb indoka az, hogy e két tevékenység közhatalmi jellegű, azonban mégis piaci, gazdálkodási alapokon működő tevékenység. Felvetődik az a kérdés, hogy kialakítható lenne-e egy olyan egységes szervezet a közjegyzők, vagy akár a végrehajtók mögé is, amely a kártérítéssel kapcsolatos ügyekben a felelősségvállalással kapcsolatos teendőket, adminisztratív

feladatokat átvállalhatná, a jogi képviselőt ellátná. Egy ilyen szervezet akár regionálisan is kialakítható lenne, tehermentesítve a közjegyzőt a felelősség megállapításával kapcsolatos perek vitelével kapcsolatos feladatok alól.

X. Az iroda mint jogi személy felelőssége

Az iroda mint jogi személy felelősséggel csak az általa vállalt kötelezettségekért tartozik. Mivel alapvető kiinduló pont az, hogy a közhatalmi tevékenységet a Kjt. 2. § (2) bekezdése értelmében a közjegyző személyesen kell ellássa, a tevékenység kifejtésének elősegítésére létrehozott szervezeti keret maga a közjegyzői iroda, mely azonban e tevékenységért önálló felelősséggel nem tartozik. A közjegyző saját személyében felelős az általa okozott kárért. A tevékenység kifejtése ugyanis a személyes közreműködése miatt hozzá kapcsolódik, így nincs arra lehetősége, hogy adott esetben egy korlátolt felelősségű társaság mögé rejtőzve minimalizálja a felelősségét. Ezt az elkülönülést a bírói gyakorlat során született ítéletek is alátámasztják, ugyanis egyetemleges felelősség megállapításának sincs helye a közjegyző eljárása során okozott kárral kapcsolatban a közjegyző, és az iroda vonatkozásában. Abban az esetben ugyanis, ha a károsult a pert a közjegyzővel, és a közjegyzői irodával szemben is megindítja a kereset minden esetben elutasításra kerül, és ebben a részben a felperes pervesztes lesz. Következésképpen különíti el a bírói gyakorlat a felelősségnek e két területét.

Az iroda ugyanakkor, mint bármilyen egyéb jogi személy, részt vesz a gazdasági életben, különféle szerződések megkötésére jogosult, ennek során kötelezettséget vállalhat. E kötelezettségekért azonban már nem a közjegyző felel, hanem maga a jogi személy. Amennyiben e jogi személy nem teljesíti a kötelezettségét úgy felmerül vele szemben a perindítás lehetősége, jogerős határozat esetén a végrehajtás kezdeményezése, vagy egyéb jogkövetkezmény alkalmazása. Ebben az esetben azonban a közjegyző személyes felelősséggel nem tartozik a követelés kiegyenlítéséért. A témakörben végzett tanulmányom során azonban azt tapasztaltam, hogy a közjegyző, amennyiben egyben vezető tisztségviselő a társaságban a Ptk. 3:24 § (1) és (2) bekezdésében szabályozottak szerint alakul a felelőssége az e minőségében okozott kárért. Hangsúlyozandó azonban, hogy ez a felelősség semmiképp sem a közjegyzőnek a közhatalom gyakorlásával összefüggésben kifejtett tevékenységével áll kapcsolatban.

XI. Összegzés

A jogi szabályozás összetettsége és a jogesetek sokszínűsége mind azt mutatja, hogy a közjegyző helytállási felelőssége sok irányú, kellő körültekintéssel kell eljárni, a jogszabályok aktuális, magas szintű, alapos ismerete elengedhetetlenül szükséges, ami az ügyfél személyében rejlő kockázatot még ennek ellenére sem teszi kiküszöbölhetővé, de az eljáró közjegyző számára a biztonság fő bástyája, és az önvédelem legfontosabb eszköze.

Névelírás helyesbítése

A Jogelméleti Szemle 2019/3. számának 160. oldalán a „Külképviselési szavazás az országgyűlési választásokon” c. tanulmány szerzőjeként Hallók Tamás neve tévesen, betűhibával jelent meg. Az érintettől és olvasóinktól elnézést kérünk.